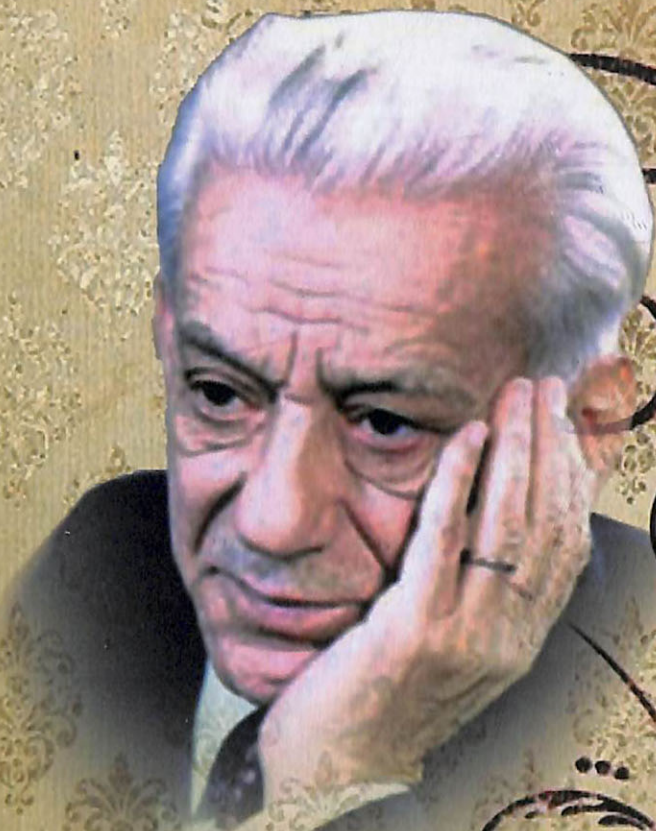

Prof. Ziyadxan Nəbibəyli

✎

**BƏXTİYAR VAHABZADƏNİN
MİLLİ-MƏNƏVİ PORTRETİ**

Prof. Ziyadxan Nəbibəyli

**BƏXTİYAR VAHABZADƏNİN
MİLLİ-MƏNƏVİ PORTRETİ**

Arz. 336652

Azərbaycan milli
kitabxanası

BAKİ – 2022

Ön söz

Baş redaktor və

Ön sözün müəllifi:

Teymur Əhmədov, AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Cənubi Azərbaycan Ədəbiyyatı şöbəsinin müdiri, f.e.d., professor, "Respublika" qəzetinin baş redaktoru.

Redaktor:

İlham Məmmədli, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, Bakı Qızlar Universitetinin Elmi İşlər üzrə professoru.

Ziyadxan Nəbibəyli. "Bəxtiyar Vahabzadənin milli-mənəvi Portreti".

Bakı, "Ecoprint", 2022, 164 səh.

Kitab elmi əsər olmaqla, böyük şairimiz, alimimiz Bəxtiyar Vahabzadənin milli-mənəvi dünya görüşlərinə həsr olunmuşdur. Onun çoxsaylı əsərləri araşdırılmış və bu qənaətə gəlinmişdir ki, ümumilikdə götürdükdə çox dəyərli şairimiz Bəxtiyar Vahabzadənin bütün yaradıcılığının əsasında milli-mənəvi dəyərlər durur. Mövzudan, onun məqsədindən asılı olmayaraq, bu xətt daim şairin iç duyğularından süzüləndir, Tanrı bəxşşidir, hamımıza örnəkdir.

Kitab, yaşından, təhsilindən, cinsindən asılı olmayaraq, hər bir oxucu, araşdırıcı üçün maraq kəsb edəndir.

© Ziyadxan Nəbibəyli, 2022

Böyük tarixi şəxsiyyətlər, alimlər, yazıçılar, şairlər, digər məşhur yazarlar haqqında təhlili-elmi yazılar ərsəyə gətirmək nə qədər asan görünərsə də, bir o qədər də çətin və məsuliyyətlidir.

Hörmətli alimimiz, yazıçımız, professor Ziyadxan Nəbibəylinin çox dəyərli şairimiz Bəxtiyar Vahabzadə, onun yaradıcılığı haqqında zəhmətli bir iş görməsi mənə həm şərəfli və həm də məsuliyyətli bir işdir. Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığı çoxtərəflidir. O, təkcə Azərbaycanın şairi və alimi olmayıb, ən azından bütün Turanın yazarı, şairi və alimidir. Bu mənada müəllifin araşdırmaları çox diqqət cəlb edicidir. Digər tərəfdən mənə məlum olduğundan Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığına bu istiqamətdə önəm verən də olmadığından Ziyadxan Nəbibəylinin "Bəxtiyar Vahabzadənin milli-mənəvi Portreti" mövzusunda əməyi çox diqqət çəkəndir. Həm də maraqlısı orasındadır ki, mövzu özü çox böyük milli-mənəvi sahələri əhatə edir. Bunların hamısı haqqında bir cümlə yox, bircə söz demək də, hər yazarın cürətində deyildir. Ümumilikdə isə bu elmi-tədqiqat əsəri çox dəyərli, çox səviyyəli və dünya şöhrətli şairimiz Bəxtiyar Vahabzadəyə yaraşandır. Professor Ziyadxan Nəbibəylinin çox dəyərli yazı üslubu, cəzb və cəlbedici dili var. Əsəri oxuduqca, elə bilirsən ki, hansısa ruhverici bir toplumda dəyərli çıxışlara qulaq asırsan. O, əsərə həyatda keçdiyi yolda Bəxtiyar Vahabzadə yaşamı ilə başlayır və bu ardıcılıq axıra qədər saxlanılır. Bir çoxlarının yazılarından fərqli olaraq, Ziyadxan Nəbibəyli yazılarını oxuduqca oxumaq istəyirsən, yorulmaq nə olan əlamətdi düşünürsən.

Müəllif elmi-tədqiqat əsərinin başlanğıcında Bəxtiyar Vahabzadə axtarışındadır və bu yolda, çox maraqlı hadisələri də xatırlatırsa da, bunların hamısı böyük şairimiz barəsindədir. O, qısa bir görüşdən sonra, müasir Azərbaycan ədəbiyyatının ən parlaq simalarından olan Bəxtiyar Vahabzadənin bir növ tərcümeyi-halına bənzər məlumatlar, dövlət xatırlatmalarını verir. Bununla, paralel şairin yaradıcılıq istiqamətləri də oxuculara çatdırılır. Onlardan biri də şairin alim kimi araşdırdığı şifahi ədəbi irs, klassik və müasir Azərbaycan ədəbiyyatı istiqamətləridir. Bəxtiyar Vahabzadənin ic-

timai-siyasi fəaliyyəti də çoxtərəfli və təqdirə layıqdır, müəllif də onun ədəbi-elmi, ictimai fəaliyyətinə yüksək qiymət verir. Professor Ziyadxan Nəbibəyli şair və alim Bəxtiyar Vahabzadəni fəlsəfi fikirli şair kimi də təqdim edir onun vətənpərvər insan kimi təqdim etməklə, “Vətəndaş” şeirini xatırladır.

*Vətəndaş!
Nə gözəl səslənir bu söz.
Yəni bir vətənin övladıyıq biz.
Anamız eynidir,
Qardaşıq demək.
Mən sənə arxayam,
Sən mənə kömək.*

Azərbaycanda şair, yazıçı, dövlət xadimi, deputat olanlar adətən millətimizin diqqət mərkəzindədir. Diqqət çəkən bu insanlar sırasında böyük şairimiz Bəxtiyar Vahabzadə də var və onun Azərbaycan dilinə olan münasibətini, demək olar ki, hər kəs bilir. Bu dilə əsl dəyəri verən və verə bilən ikinci bir şəxsi Bəxtiyar Vahabzadədən öbə çəkmək mümkün deyil. Çox uzatmadan müəllifin qeydə aldığı Bəxtiyar Vahabzadə beytini biz də oxucularımıza təqdim edək.

*Bu dil-bizim ruhumuz, eşqimiz, canımızdır,
Bu dil-bir-birimizlə əhdi-peymanımızdır.
Bu dil-tanıtmış bizə bu dünyada hər şeyi,
Bu dil-əcdadımızın bizə miras verdiyi
Qiymətli xəzinədir..... onu gözlərimiz tək
Qoruyub, nəsillərə biz də hədiyyə verək.*

Göründüyü kimi, Bəxtiyar Vahabzadə müəllif söylədiyi duyğularla yaşamış milli bir ziyalıdır, vətəndaşımızdır. Şairimizin dilimizə bu münasibəti Moskvalı jurnalist V. Oqırızkonun diqqətini də cəlb etmiş və onun fikirləri ilə üzbə-üzə tanış olmaq istəmiş, Bakıya gələrək müsahibə də almışdır ki, bu barədə də kitabın müəllifi geniş açıqlama vermişdir. Görkəmli alim və şair Bəxtiyar Vahabzadə

dilimizə dirnaq arası yanaşan bəzi “vətəndaşlarımızı” tənqid də etmişdir ki, Ziyadxan Nəbibəyli bu məqamları da diqqətdən kənarda saxlamamışdır.

*Özünü dərk elə, özünü anla,
Gah ona, gah buna baş əydin, yetər.
Özgəyə bu qədər yalmanmağınla
Özünə düşmənsən özgədən betər.*

Müəllif yazır: “-Bəxtiyar Vahabzadənin bu mövzuya münasibəti çox sərt və realdır, doğru çağırışlardır. “Özüm olmalıyam” şeirində daha sonra deyir:

*Bizim özlüyümüz getdi büsbütün,
Hamı bəs kişilik, hamı bəs qürur?
Dünyaya hökm edən qoca Şərq bu gün
Qərbin çubuğuyla oturub durur.*

Professor Ziyadxan Nəbibəylinin fikrincə, dil məsələsi, ən çox Rus imperiyasının diqtəsi ilə bizə edilirdisə də, günümüzdə dilimizə münasibət o dövrdən də betər vəziyyətdədir və hətta dil məsələsi mətbuatda, televizorda, digər sahələrdə dil qayda-qanunlarından çox-çox uzaqlardadır. Odur ki, Bəxtiyar Vahabzadə milli-mənəvi dəyərlər məsələsinə günümüzdə də diqqətli olmalıyıq. Ziyadxan Nəbibəyli daha sonra qeyd edir ki, “düz və təmiz, milli-qeyrətli, kamil insan olmaq istəyirsənsə, özün-özünə hesabat verməlisən-məhkəməsiz, istintaqsız. Özün öz səhvini anlayırsansa, onu etiraf etməlisən, ideal heç nə olmadığı kimi-heç kimdə səhsiz deyil. Səhvi etiraf işə özündə və ətrafında başqa bir ovqat yaradır”. Ziyadxan müəllimin yazdığına görə Bəxtiyar Vahabzadə “Milli dəyərlərə önəm verən, türkün əsl türk olmasını istəyən böyük ədib, böyük vətəndaş bu mövzunu da ədəbi yaradıcılığına gətirmiş, özünün kimliyini gündəmə gətirmişdir”.

*Mən ilk dəlildir türk oğlu türkəm!
Sübutdur, dəlildir ağlın qibləsi,*

*Dəyişə bilərsən adımı ancaq.
Canım çıxanadək qəlbimin səsi,
"Türkəm" gerçəyini pıçıldayacaq.*

Bunun özü də böyük mövzudur. Bizlərə gah tatar, gah müsəlman, gah da Azərbaycanlı demişlər, reallıq isə kənarda qalmışdır. Amma, Bəxtiyar Vahabzadə kimi qeyrəti olanlar bu yapmaları qəbul etmir, özünün kimliyini, ən azından SSRİ çərçivəsində müdafiə edirdi. Ziyadxan müəllim də Bəxtiyar Vahabzadənin dediklərini deyir və bildirir ki, "hər bir kişi öz kökünə, onun dilinə, milli-mənəvi dəyərlərinə sdaqətli olsun, təmsil olunduğu millətə həmişə sadıq qalsın, onu formalaşdırdığı milli ənənələri unutmasın, yaxud biganə qalmasın. Bu mənada böyük alimimiz və yazarımız professor Ziyadxan Nəbibəyli söyləyir: "Millət mütləq və mütləq millətçi olmalıdır, öz xalqının müdafiəçisi olmalıdır, öz xalqının nümayəndəsini başqa millətin ayağı altına salmamalıdır. Bu ailə tərbiyəsindən, qandan, gəndən, ölkədə aparılan mənəvi dəyərlər siyasətindən də çox asılıdır:

Müəllif böyük şairimizin 1987-1993-cü illər arası Milli Məclisin iclaslarında, ayrı-ayrı toplantılarda, Azadlıq meydanındakı toplantılarda və s. çıxışlarına da böyük önəm vermişdir. Onun bütün çıxışları milli-mənəvi dəyərlərimizə köklənmiş, ana vətənə, ana torpağa, onun vətəndaşlarına köklənmiş, milli maraqlar müdafiə edilmişdir. Bu mənada, həmin dövrdə bəlkə də Bəxtiyar Vahabzadə qədər aktiv fəaliyyət göstərən, çıxış edən ikinci bir şəxs olmamışdır. Professor Ziyadxan Nəbibəyli Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin 1989-cu ilin sentyabr ayında Azərbaycan SSR Ali Sovetinin on birinci çağırış növbədən kənar onuncu sessiyasında çıxışından bir məqamı qələmə alıb. O yazır: "Biz bu gün tariximizin çox mürəkkəb, ziddiyyətli və təhlükəli günlərini yaşayırıq. Əgər bu gün rus yazıçıları- "Vətən təhlükədədir, gəlin bu haqda düşünək"- deyirlərsə, biz "Vətən də, xalq da, milli varlığımız da, şərəf, namus və qeyrətimiz də təhlükədədir!- deməliyik. Bunu başa düşmək, dərk etmək lazımdır. Həm də bilmək lazımdır ki, bu təhlükə global xarakter daşıyır. Son vaxtlar türkdilli xalqların başına gətirilən oyunlar elə-belə, təsadüfi deyil. Məsələ bizim düşündüyümüzədən daha

dərindir. Əgər biz bu təhlükəni anlamasaq, onun dərin köklərini araşdırıb tapmasaq, ona yaxşı əks tədbirlər görməyib, sadələvlük və siyasi korluq göstərsək, gələcək və tarix qarşısında utanmalı olacağıq".... Görün fikirlər necə də dəqiq və doğrudur. dəyərlidir, vaxtında deyilmiş verilmiş məsləhətdir. Milli qeyrətli şairimizin bu və digər dəyərlili fikirləri vaxtında nəzərə alınsaydı, təbii ki, millətimiz 30 ildən artıq çoxsaylı zülmələr çəkməzdi. Müəllif həqiqətən hörmətli şairimiz Bəxtiyar Vahabzadənin seçmə fikirlərindən də seçmələr etmişdir, şairin daxili dünyasına, həyat fəaliyyətinə bir ayna tutmuşdur.

Müəllif "Bəxtiyar Vahabzadənin milli-mənəvi Portreti" adlı elmi-ədəbi kitabında onun Qərbi Azərbaycandan (Ermənistandan) azərbaycanlıların öz doğma ata-baba torpaqlarından əzab-əziyyətlərlə qovulmasına da biganə qalmadığını işıqlandırmış, şairin fikirlərindən xeylisinə diqqət çəkmişdir. Daha sonra müəllif qeyd edir ki, "... bu səpkili çıxışlarla, yazılarla, fikirlərlə aidiyyətli vəzifə sahiblərinə müraciət edən ziyalılarımız, insanlarımız həmin dövrdə heç də çox və yetərli deyildi. Meydana toplaşmış öz sözünü deyənlər, çıxış edənlər belə, Bəxtiyar Vahabzadə, Ziya Bünyadov, Hətəmi Təntəkin qədər siyasi savad səviyyəsində təhlil aparmırdılar, yaxud apara bilmirdilər". Bir sözlə, Bəxtiyar Vahabzadə ermənilərə, Ermənistanla, Dağlıq Qarabağda gedən proseslərə, Rusiyanın birtərəfli fəaliyyətinə, ermənilərin Azərbaycana hücumuna, torpaq iddiasına və s. məsələlərə sərt reaksiya verməsi, hakimiyyətdən tələblər etməsi professor Ziyadxan Nəbibəyli tərəfindən çox gözəl və hərtərəfli araşdırılmışdır. O, çox doğru olaraq- "Bəxtiyar Vahabzadə sözün həqiqi mənasında nəhəng milli şairlərimiz sırasında duran insanlardandır" deyir. Professor, yazıçı Ziyadxan Nəbibəyli yazır: ".... Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı bütün təşəkkül mərhələlərində öz fərdi-poetik ruhu və xüsusiyyətlərini qoruyub saxlamış, məxsusi olmuşdur. Bunların sırasında Bəxtiyar Vahabzadənin milli-mənəvi mövzusu həmişə seçilən olmuşdur. Bu mənada onun "Biz kimik" şeiri seçilənlər sırasındadır.

*Uzun illər düşünmüşəm:
Millətlərin cərgəsində biz də varıq,*

*Yurdumuza qəsd edən
Gözlərini oyanlarıq.
Biz o qədər nəcib ki,
Bir balaca işarədən söz anlarıq,
Haqla zoru ayırd edib,
Öz yerinə qoyanlarıq.*

Müəllif çox haqlı və zamanında düzgün seçim edib. Həqiqətən, bizlər uzun illər, Səfəvilər imperiyasından sonra çoxsaylı torpaq sahələri itirsək də 2020-ci ilin sentyabrından başlamış 44 gün ərzində, qatı düşmənimiz, heyvani tərbiyəsi də olmayan haylara yerlərini göstərdik, haqla-zoru ayırd etdik, XXI əsrin əvvəllərində dünya tərəfindən tanınan sərhədlərimizi bərpa etdik, həqiqətən bir yumruq kimi birləşdik, mətinlik göstərdik. Milli qeyrətli şairimiz 20 yanvar 1990-cı il hadisələrində də, böyük həyacanlar keçirmiş, öz şəxsi fikirlərini dəfələrlə tribunallardan söyləmiş və təbii ki, bu fikirləri nəzmlə də ifadə etmişdir. Bu fikirləri özündə ehtiva edən şeirlərdən aşağıdakını Ziyadxan müəllim seçim etmişdir.

*Tunc zirehli ilanlar
Tökdi qırmızı qanlar.
Həqiqəti yalanlar
Küncə sıxdı o gecə.*

* * *

*Kimə deyim dərdimi?
Qəsbkar namərdəmi?
Yetmiş ilin dərd-qəmi
Gözdən axdı o gecə.*

* * *

*Nə deyək bu vəhşətə,
Bu zülmə, bu dəhşətə?
Allah bu müsibətə
Necə baxdı o gecə?*

Müəllif böyük şairimiz Bəxtiyar Vahabzadəni insanlığın, şairliyin, vətənpərvərliyin, milli-mənəviyyətin ən uca zirvəsinə qaldıran

bəlkə də yeganə şəxsiyyətdir, ziyalıdır. O, 20 yanvar faciəsi və fəxarəti ilə əlaqəli Bəxtiyar müəllimdən çoxsaylı fikirləri toplaya bilmiş və bir kitabda bütün millətimizə hədiyyə etmişdir. O, yazır: "Mən bir daha inandım ki, bu xalqı qırmaq olar, əzmək olar, amma sındırmaq olmaz". Ziyadxan müəllimin Bəxtiyar müəllimdən gətirdiyi bu nümunəvi fikir, doğrudan da torpaqlarımızı xain düşmənlərdən azad edərkən bir daha öz təsdiqini tapdı. Elə buradaca Bəxtiyar müəllimin şəhidlər haqqında yazdığı başqa bir şeirindən nümunə göstərmək, yəqin ki, yerinə düşər.

*Namərd gülləsinə qurban gedirkən
Gözünü sabaha dikdi şəhidlər.
Üçrəngli bayrağı öz qanlarıyla
Vətən göylərinə çəkdi şəhidlər.*

* * *

*Zalım öyünməsin zümlərilə,
Min bir böhtanıyla, min bir şərilə.
Həqiqət uğrunda ölümlərilə
Ölümü kamına çəkdi şəhidlər.*

* * *

*İnsan, insan olur öz hünəriylə,
Millət, millət olur xeyir-şərilə
Torpağın bayrağına cəsədlərilə
Azadlıq toxumu əkdə şəhidlər.*

O, həm də çoxumuza, xüsusən ziyalılarıımıza, dövlət məmurlarımıza öz məsləhətini nəslə də verir və çıxışlarının birində söyləyir: "Xalqın mədədəki (yəni 20 yanvardakı 40 günlük mədəmi nəzərdə tutur) bu birliyi, vahidliyi bütün ziyalıları düşündürməli, biz xalqın bu vəhdətini təhlil etməli, milli psixologiyamızı dərinədən öyrənməli və dönə-dönə xalqın qarşısında səcdəyə gəlməliyik". Bəxtiyar müəllimin bu tövsiyyəsi də Qarabağın azad edilməsində özünün pik nöqtəsinə çatdı və hazırda da davam etməkdədir. Dəyərli ziyalımız professor Ziyadxan müəllim isə dahi şairimizin yuxarıdakı fikirlərinə belə bir şərh verir: "Gəlin el qaydalarına əməl edək, Bəxtiyar Vahabzadə kimi alimimizin, el ağsaqqallarının fi-

kirlərini qulağımızda sırğa edək. Əlbəttə el naminə, millət naminə, xalq naminə, dövlətçilik naminə, haqq naminə, ədalət naminə və ən nəhayət Tanrı naminə !”

Xalq şairi, akademik bu barədə də şəxsi fikir sahibidir.

*Atalar sözləri öyüddür bizə,
Yüz illər, min illər deyiləcəkdir.
Elə yaxşılığı, sən at dənizə,
Balıq bilməsə də, Xaliq biləcəkdir.*

Odur ki, belə məntiqli, gözəl adət-ənənələrimizin, milli mənəviyyatımızın, milli psixologiyamızın unudulmasına, dəyişdirilməsinə, bayağılaşmasına yol verməməliyik. Müəllif çox haqlı olaraq bildirir ki, “Böyük şair, dramaturq Bəxtiyar Vahabzadə anadangəlmə, yəni təbiətən düzlüyü, doğruluğu, nizam-intizamı, el qaydalarını, haqlı-ədaləti istəyən, müdafiə edən və sevən bir şəxs olmuşdur”. Doğurdan da, müəllif böyük şairin böyük fanatıdır, onun bütün hiss və duyğuları ilə yaşayırdı. Ziyadxan müəllimə görə, böyük şairimiz Bəxtiyar Vahabzadənin yaşam tərzini yanmağa bərabər sayılmalıdır deyir və bu bu münasibətlə onun şeirinə müraciət edir, şairlə həmfikir olduğunu təsdiqləyir.

*Yaşamaq-yanmaqdır, yanasan gərək,
Həyatın mənası yalnız ondadır.
Şam əgər yanmırsa, yaşamır demək,
Onun yaşamağı yanmağıdır.*

Professor Ziyadxan Nəbibəyli yazır: “Milli-dəyərlərin çox böyük bir məsələ olduğunu Bəxtiyar Vahabzadə çox kiçik yaşlarında, elə öz ailəsindən mənimsəmişdi, onun hansısa bir təbliğata ehtiyacı yox idi, əsl kişi kimi yaşamağa önəm verirdi”. Professor haqlıdır. Doğurdan da böyük şairimiz Bəxtiyar Vahabzadənin milli-mənəvi partretinin formalaşması ilk olaraq, öz ailəsindən pöhrələnmişdir. Yazıçı, alim, böyük ziyalıımız Ziyadxan Nəbibəyli, daha sonra yazır: “Böyük şairimiz Bəxtiyar Vahabzadə milli-mənəvi dəyərlərimizin elə bir istiqaməti yoxdur ki, müasir insanlara, müasir gənclərə

rə və hətta bəzi müasir ziyalılara, yazarlara örnək olmasın” Həmdə şairin “Mənə ümid kimi bax şeirindən də nümunə gətirir.

*Mənə ümid kimi bax-doğulduğum gümanını,
Mənə işıq kimi bax-dağıdım dumanını.
Mənə inam kimi bax-sinə gərim çətinə,
Mənə sevgi kimi bax-dönüm məhəbbətinə.
Mənə bahar kimi bax-yaşıllanım, allanım,
Mənə payız kimi bax-şirələnəm, balanım.*

Professor, yazıçı çox səviyyəli, şəxsiyyətli, həm də qətiyyətli Ziyadxan Nəbibəyli yazır: “Bəxtiyar Vahabzadənin bizlərə ərməğan etdiyi yollar, istiqamətlər çoxdur. Bu mənada onun Bütöv Azərbaycanla əlaqəli, həsrətlə dolu çoxsaylı silsilə fikirləri mövcuddur. Bunun ən yadda qalan, tarixiləşən əbədləşən fikirlərinin “Gülüstan” poemasında yer almasıdır. Çoxumuza məlum olduğu kimi o, “Gülüstan” poemasını 1958-ci ildə qələmə almışdır. Bəxtiyar Vahabzadə çox çalışsa da həmin illərdə bu poemasını mətbuata çıxara bilməmişdir”. Poema çox ağırlı yerlərimizdən olan Cənubi Azərbaycan məsələsidir. Bildiyimiz kimi Səfəvilər imperiyası parçalandıqdan sonra, Azərbaycan 20 xanlığa bölünmüş, digər bölgələr əldən çıxmış, bu da az imiş kimi, torpaqlarımız yenə də bölünmüş, Dərbənd Rusiyanın-Dağıstanın, Tiflis-Borçalı Gürcüstanın, Qərbi Azərbaycan ermənilərin, Anadolu və ətrafı Türkiyənin, Cənubi Azərbaycan isə farsların əlinə keçmiş və kiçik bir hissə isə Rusiyanın tərkibində 1990-cı ilə qədər qalmışdır. Həqiqətən bizim üçün çox ağırlı məsələdir. Bu həqiqətləri açıqlayan Bəxtiyar Vahabzadənin isə başı müsibətlərə düşər olmuşdur. Amma, “Gülüstan” poeması ona çox böyük şöhrət də gətirmişdir. Azərbaycan türkü öz azadlığı, müstəqilliyi, milli-mənəvi dəyərləri, namusu, qeyrəti yolunda zaman-zaman qan tökmüş, yenə də tökməlidir. 2020-ci ildə ermənilərdən Qarabağı azad etdiyi kimi. Şair yazır:

*Biz mərdi-mərdana döyüşə girdik,
Haqsızı çətdirdi qız öz cəzasına.*

*İnqilab-zamanın, əsrin səsidir.
İnqilab-kişilik nümunəsidir
İnqilab-mərdliyi şərəf, şan etmiş
Arxadan vurmağı qadağan etmiş.*

Ziyadxan Nəbibəyli əziz şairimiz Bəxtiyar Vahabzadənin başqa bir tövsiyyəsinə söykənərək yazır: “Gəlin, şairin fikirlərini qəribsizliyə salmayaq, reallıqlarla barışaq, özümüzlə gələk, yaxşı-yaxşı düşünək, götür-qoy edək, xeyli əvvəllərdən başlayan nöqsanlarımızdan əl çəkək, özümüz-özümüzü imtahan edək, lap elə mühakimə edək, böyük sərkərdəmiz, şah babamız, Şah İsmayil Xətəidən, Səfəvilərdən və digərlərindən dərs alaq, qəddimizi düzəldək, beynimizi düşmənlərimizin məhvinə kökləyək, nəticə əldə edək, intiqamı qiyamətə saxlamayaq, sonda qürrələnək, başımızı uca tutaq, babalarımızın ruhunu şad edək və bir daha qüsurlara yol verməyək”. Elə Qarabağı azad etdiyimiz kimi. Dəmir yumruğu yerə qoymayaq imperiyamızı bərpa edək.

*Bir yol var, o yolu biz keçməyincə,
Köhnə qapımızı dəyişməyincə,
Nağıla uymağı unutmayınca,
Vaxtın sükanını bərk tutmayınca,
Zaman axarını, vaxt axarını
Axan qanımıza biz qayıtmayınca,
Zəlil durumuna can yanmayınca,
Bu miskin halını unutmayınca,
Tarix ruhumuzu utandıracaq.
Gələcək nəsillər bizə yad kimi,
Məhkəmə quracaq, divan quracaq,
Nəvə babasına damğa vuracaq.*

Çox-çox şükürlər olsun ki, Bəxtiyar müəllimin, Ziyadxan müəllimin dediklərinə başlamışıq. Millətin Qarabağı azad etmə ruhunu qorumalı, saxlamalıyıq, ilk olaraq Zəngəzuru azad edib, ermənilərin bu çıxışını bağlamalıyıq. Daha sonra növbəti addımı atmalıyıq, Zamanın hər fürsətindən yararlanmalıyıq. Müəllifin dediyi kimi,

Bəxtiyar Vahabzadə milli azadlıq, torpaq bütövlüyü məsələsini hər gün gündəmdə saxlayıb. Hətta 1981-ci il 23 yanvarda Cənubi Azərbaycanda yaşayan dahi şairimiz Şəhriyarla telefonla danışanda da bu məsələni özünəməxsusluqla dilə gətirib. Çox təəssüflər ki, iki qardaş, iki dahi, vətənsəvər qardaşlar bir masa arxasında otura bilməyiblər. Müəllif Ziyadxan Nəbibəyli qeyd edir ki, “Bəxtiyar Vahabzadə milli-mənəvi dəyərlərə, vətənə, xalqa, millətə o qədər bağlıdır ki, ağzından alov püskürür, üsyan edir, bu ədalətsizliyə dünya biganə olduğu halda, o, dözə bilmir, torpaqlarımızın bütövlüyünün zamanının gəldiyini söyləyir, ona haqqımızın, mənəvi və hüquqi əsası olduğunu elə telefondaca bildirir.

Elə fikrimi böyük alimimiz, böyük yazıçımız, böyük şəxsiyyətimiz Professor Ziyadxan Nəbibəylinin son fikri ilə tamamlamaq istəyirəm. Onun axırıncı abzası və axırıncı cümləsi belədir: - “Gəlin səmimi olaq! Bəxtiyar Vahabzadə həqiqətən milli bir müəllimdir, milli bir alimdir, milli bir dramaturqdur, milli bir vətənsəvərdir, milli bir mənəviyyətsevərdir və ən nəhayət çoxumuza bir nümunədir və bunların hamısı birlikdə Bəxtiyar Vahabzadə milli-mənəvi portretidir. Nəhayət, müəllifə təşəkkür, yaradıcılıqda və həyatda yeni-yeni uğurlar!.....

Teymur Əhmədov
AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun
Cənubi Azərbaycan Ədəbiyyatı Şöbəsinin müdürü,
f.e.d., Professor, “Respublika” qəzetinin Baş redaktoru.

Bəxtiyar Vahabzadənin milli-mənəvi Portreti

Sevimli şairimiz, Bəxtiyar Vahabzadə haqqında ilk olaraq, 1965-ci ildə eşitmişdim. Həmin dövrdə Az. SSR Komsomolunun birinci katibi Əlizadənin çağırışı ilə onun yanında olmuşdum və söhbət ürək açan olduğundan özümü yaxşı hiss edirdim. Oktyabr rayon komsomolunun birinci katibinin təklifi ilə Bakı Soveti adlanan binadan çıxıb, başı aşağı Nizami bağına üz tutmuşduq. Azər-nəşrə çatanda sola dönüb "Azdrama" tərəfə yollandıq. Yazıçılar İttifaqı yaşayış binası qarşısından keçərkən dostum bu binada yaşayan xeyli yazıçı və şairlərin adını çəkdi, tanıdıqları haqqında fikirlərini bildirdi. Bu sırada şair Bəxtiyar Vahabzadə də var idi. Onu xeyli təriflədi və istedadlı olduğunu bildirdi. Bəxtiyar Vahabzadənin "Gülüstan" poemasından söz düşəndə isə mənim xatirimdə Səyyad müəllim və Umud müəllimdən eşitdiklərim yadıma düşdü. Onların hər ikisi mənim ədəbiyyat müəllimim olmuşdular, hər ikisi də universiteti fərqlənmə diplomu ilə bitirmişdilər. Səyyad müəllim Əhmədov əslən Qazax bölgəsindən idi. Laçın bölgəsinin Pircan (Bircan) kəndində mənim ana babamın evində bizimlə birlikdə bir müddət yaşamışdı. Umud müəllim Allahverdiyev isə əslən Laçın bölgəsinin Qoşasu kəndindən idi, Pircan kəndində bir neçə il Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimi olub. Sonralar isə Laçın rayonunun İcra Komitəsinin Sədri vəzifəsində işlədi, Qaragöl mə-sələsində ermənilərə layiqli cavab da verdi, mənim gözümdə birlikdə bütün Laçın elində daha da yüksəldi.

Əhmədov Səyyad isə Bakıya gəlib aspiranturaya daxil oldu, müdafiə etdi, Xarici dillər İnstitutunda ömrünün sonuna kimi çalışdı. Onun haqqında mənim iri həcmli bir yazım da var.

Vaxt ötdükcə Bəxtiyar Vahabzadə haqqında, onun elmi və ədəbi yaradıcılığı haqqında məlumatlarım get-gedə çoxaldı, müxtəlif səpkili ədəbi formalarda qələmə alınan yazıları oxucu qəlbinə yol tapdığı açıqdan-əyşə hiss olundu. Onun yaradıcılığı mükəmməl qələmə malik qüdrətli bir şairin yaradıcılığında müsahibə, publisistik məqalələr, sənədli hekayələr, üzbə-üz söhbətlər və digər janırları əhatə etməklə hamıya məlum olmağa ayaq açdı.

Yazıçılar, şairlər, alimlər, dəyərli dövlət xadimləri haqqında hər hansı ürək açan yazılar, əsərlər yazılarda adəti üzrə həmin şəxsin həyatda yaradıcılıq yollarından, apardığı mübarizə ardıcılığından söhbət açılır və sonra ona verilən dəyər sadalanır. Mən isə bu "qaydanı" və ya "ənənəni" özünəməxsusluqla yerinə yetirmək fikrindəyəm. Bu məqsədlə ilk olaraq, Azərbaycanın Xalq şairi, akademik Bəxtiyar Vahabzadənin dünyasını dəyişərkən Azərbaycan Respublikası rəhbərlərinin, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin nüfuzlu yazarlarının ona ömrünün sonu olaraq verdikləri dəyəri mətbuatda getdiyi tərzdə olduğu kimi vermək istəyirəm.

Bəxtiyar Mahmud oğlu Vahabzadə. "Azərbaycan xalqına ağır itki üz vermişdir. Müasir Azərbaycanın görkəmli şairi, dramaturq və ədəbiyyatşünası, SSRİ və Azərbaycan Dövlət mükafatları laureatı, xalq şairi, əməkdar incəsənət xadimi, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü, filologiya elmləri doktoru, professor, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərdi təqaüddçüsü Bəxtiyar Mahmud oğlu Vahabzadə 2009-cu il fevralın 13-də ömrünün 84-cü ilində vəfat etmişdir.

Bəxtiyar Vahabzadə 1925-ci il avqust ayının 16-da Şəki şəhərində anadan olmuşdur. O, 1934-cü ildə ailəsi ilə birlikdə Bakıya köçmüş və burada orta məktəbi bitirdikdən sonra 1942-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinə daxil olmuşdur. Bəxtiyar Vahabzadə 1947-ci ildə universiteti, 1950-ci ildə isə onun aspiranturasını bitirmişdir. O, 1950-ci ildən etibarən Azərbaycan Dövlət Universitetində müəllim, dossent və professor vəzifələrində çalışaraq, ömrünün yarım əsrdən artıq bir dövrünü ölkəmizdə təhsilin inkişafına həsr etmişdir.

Bəxtiyar Vahabzadə 1951-ci ildə filologiya elmləri üzrə namizədlik, 1964-cü ildə doktorluq dissertasiyalarını müdafiə etmişdir. O, 1980-ci ildə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, 2000-ci ildə isə həqiqi üzvü seçilmişdir.

Müasir Azərbaycan ədəbiyyatının ən parlaq simalarından olan Bəxtiyar Vahabzadə öz yaradıcılığı ilə bədii fikrimizin zənginləşməsində mühüm rol oynamışdır. Böyük söz ustası xalqımızın yüz illər boyu təşəkkül tapmış yüksək milli-mənəvi dəyərlərinin qorunması, adət-ənənələrimizin yaşadılması naminə altmış ildən artıq bir

müddət ərzində yorulmadan yazıb yaratmışdır. O, azərbaycançılıq məfkurəsi ilə dərinə bağlı olan və milli özündərkə çağırən çox saylı əsərləri ilə ədəbiyyatımızın inkişafına dəyərli töhfələr vermişdir. Azərbaycan xalqının tarixinin qədim dövrlərdən bəri müxtəlif mərhələlərində baş vermiş hadisələr, böyük şəxsiyyətlərin parlaq simaları ustad sənətkarın diqqət mərkəzində dayanırdı.

Azərbaycan poeziyasında vətəndaşlıq ruhunun qüvvətlənməsində və sənətdəşlik imkanlarının genişlənməsində Bəxtiyar Vahabzadənin müstəsna xidmətləri vardır. Dilimizin poetik imkanlarından məharətlə bəhrələnən şair fəlsəfi məzmunlu lirikanın gözəl nümunələrini yaratmağa nail olmuşdur. Mənəvi uralıq, dünya və zaman, təbiət və insan həyatının mənası haqqında düşüncələrlə zəngin poeziyası ədəbi ictimaiyyət tərəfindən daim rəğbətlə qarşılanmışdır. Şairin dərin lirizmi ilə səciyyələnən sözlərinə çox saylı mahnılar bəstələnmişdir.

Bəxtiyar Vahabzadənin tariximizin bir çox hadisələrini canlandıran dram əsərlərinin gənc nəslin tərbiyəsində böyük rolu olmuşdur. Müasir həyatdakı ziddiyyətlərin, qarşıdurmaların və mənəvi sarsıntıların təsviri ilə yanaşı, yüksək, pak və ülvü hisslərin tərənnümü Vahabzadə dramaturgiyasında böyük məharətlə öz əksini tapmışdır. Onun pyesləri Azərbaycan və eləcə də xarici ölkə teatrının səhnələrində uğurla tamaşaya qoyulmuş, müəllifinə geniş şöhrət gətirmişdir.

Bəxtiyar Vahabzadə həm də tədqiqatçı alim Azərbaycan elmi qarşısında xidmətlər göstərmişdir. Şifahi ədəbi irsimizin, klassik və müasir Azərbaycan ədəbiyyatının öyrənilməsi sahəsində axtarışlarının bəhrəsi olan əsərlərini elmi ictimaiyyət həmişə dərin maraqla qarşılamışdır. Azərbaycan dilinin saflığı, təmizliyi və zənginləşməsi uğrunda mübarizə Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığının mühüm istiqamətlərindən birini təşkil etmişdir.

Bəxtiyar Vahabzadə ədəbi və elmi yaradıcılığı pedaqoji fəaliyyətlə uğurla əlaqələndirərək, uzun illər Bakı Dövlət Universitetinin professoru kimi Azərbaycanda yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanmasına töhfələr vermişdir.

Şairin əsərləri bir sıra dillərə tərcümə edilərək nəşr olunmuşdur. Onun bədii tərcümələri sayəsində isə Azərbaycan oxucusu

dünya poeziyasının nümunələri ilə yaxından tanış olmaq imkanı əldə etmişdir.

Bəxtiyar Vahabzadə respublikamızın hüduqlarından uzaqlarda ölkəmizi layiqincə təmsil edərək, milli mədəniyyətimizin təbliği və ədəbi irsimizin dünyada tanınması naminə qüvvə və bacarığını əsirgəməmişdir.

Bəxtiyar Vahabzadənin ictimai-siyasi fəaliyyəti də zəngin və təqdirə layiq olmuşdur. Bir neçə çağırış Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin və Milli Məclisinin deputatı seçilən şair, fəlsəfi məzmunlu lirikanın gözəl nümunələrini yaratmağa haqqlı düşüncələrlə zəngin poeziyası, ədəbi ictimaiyyət tərəfindən daim rəğbətlə qarşılanmışdır. Şairin dərin lirizmi ilə səciyyələnən sözlərinə çox saylı mahnılar bəstələnmişdir.

Bəxtiyar Vahabzadənin tariximizin bir çox hadisələrini canlandıran dram əsərlərinin gənc nəslin tərbiyəsində böyük rolu olmuşdur. Müasir həyatdakı ziddiyyətlərin, qarşıdurmaların və mənəvi sarsıntıların təsviri ilə yanaşı, yüksək, pak və ülvü hisslərin tərənnümü Vahabzadə dramaturgiyasında böyük məharətlə öz əksini tapmış, Bəxtiyar Vahabzadə uralığının həyatının ən çətin və mürəkkəb anlara pafos verən tale yüklü hadisələrlə münasibətdə əsl vətənpərvər ziyalı mövqeyi nümayiş etdirmişdir.

Bəxtiyar Vahabzadənin ədəbi-elmi və ictimai fəaliyyəti yüksək qiymətləndirilmişdir. O, bir sıra orden və medallarla, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının ali dövlət təltifi olan "İstiqlal" ordeninə layiq görülmüşdür.

Görkəmli ədib, mahir pedaqoq, tanınmış ictimai xadim və səmimi insan Bəxtiyar Vahabzadənin işıqlı xatirəsi xalqımızın qəlbində həmişə yaşayacaqdır.

Allah rəhmət eləsin!

İlham Əliyev, Artur Rəsizadə, Oktay Əsədov, Ramiz Mehdiyev, Elçin Əfəndiyev, Hacıbala Abutalıbov, Fatma Abdullazadə, Mahmud Kərimov, Misir Mərdanov, Əbülfəz Qarayev, Nizami Cəfərov, Abel Məhərrəmov, Anar Rzayev, Fikrət Qoca, Çingiz Abdullayev, İsa Hüseynov, Balaş Azəroğlu, Qılman İlkin, Gülhüseyn Hüseynoğlu, Söhrab Tahir, Nəriman Həsənzadə, Vəqif

Azərbaycan Milli Kitabxanası

Səmədoğlu, Sabir Rüstəmxanlı, Mövlud Süleymanlı, Zəlimxan Yaqub, Nailə Vəlixanlı, Ağamusa Axundov, Bəkir Nəbiyev.

Mərhum Bəxtiyar Vahabzadə 2009-cu il fevralın 14-də Fəxri Xiyabanda dəfn olunmuşdur.

Dövlət və hökumət rəhbərlərinin, Bəxtiyar Vahabzadə çevrəsinin onun hüzn günü ilə əlaqədar verdikləri bu baş sağlığı xeyli məqamları özündə ehtiva edir. Əslində isə Bəxtiyar Vahabzadənin bu təltifləri, bu ümummilli hörməti qazanmaq üçün heç də asan yol keçməmişdir. Enişli-yoxuşlu keçən ömür yolu, “şirinli” məqamları ilə yanaşı iztirablı anlarla da yaddaqalandır. Onun Azərbaycan dili uğrunda əvəz olunmaz mübarizəsi heç də yaradıcılığından geri qalmır. Bu mənada Bəxtiyar Vahabzadənin el içində qazandığı bu məhəbbətinə görə onun haqqında xoş danışmaq, yazmaq hər bir milli ziyalının mənəvi borcu və şərəf işidir.

Şair və alim Bəxtiyar Vahabzadəni hamı fəlsəfi fikirli şair kimi tanıyırlar, vətənpərvər insan kimi tanıyırlar və yaradıcılığında vətəndaş mövzusunun önəmli yeri mövcuddur. Onun “Vətəndaş” şeiri bu mövzunun bariz nümunələrindəndir.

Vətəndaş!

Nə gözəl səslənir bu söz.

Yəni-bir vətənin övladıyıq biz.

Anamız eynidir,

Qardaşq demək.

Mən sənə arxayam,

Sən mənə kömək.

Dünyanın hər bir xalqı əsasən, öz ana dili ilə tanınır. Xalq həmişə öz fikrini öz doğma dilində başqalarına, xüsusən öz həmvətənlilərinə daha yaxşı çatdırı bilirlər. Hamı bilir ki, dil ən mühüm ünsiyyət vasitəsidir. Odur ki, bəzi hegemon dövlətlər bir çox məsələləri digərlərinə öz dillərini təlqin etməklə nail olurlar. Azərbaycan xalqı da uzun əsirlər boyu fars, ərəb, rus dilləri təsiri dairəsində olmuşdur. Elə bu səbəbdən də xeyli sayda tarixi şəxslərimiz, şair və yazıçılarımız “hegemon” dildə yazıb-yaratmağa məcbur olmuşlar. Bunun bariz nümunəsi günümüzdə farsların Nizami Gəncəvidən əl çəkməmələridir. Nizami dünyada tək-tək mövcud olmuş yaradıcılardandır, millətinin şərəf və şöhrətini yüksəldəndi.

Farsların da “ülvü məhəbbəti” buradan qaynaqlanır, Azərbaycan türklərində mövcud olan bütün yaxşı nə vaxsa hamısına sahib çıxmaq istəyirlər, çox sevdikləri ermənilər kimi. Onların hər ikisinin də xislətləri bizlərə qarşı eynidir. Digər bir məqam isə hər bir kəsin öz dili ilə fəxr etməsidir. Bu mənada hər bir xalq istəyir ki, öz dilini qorusun, zənginləşdirsin, digər xalqlara mənimsətməklə onu, həmin xalqı əldə etsin. Əbəs yerə demirlər ki, bir xalqı məhv etmək istəyirsənsə, ilk növbədə onun dilini əlindən al. Tarix boyu bizlərə qarşı farslarla ruslar deyilən mövqeni tutmuşlar. Lakin elə xalq da var ki, özü məhv olub gedib, günümüzdə mövcud deyil. Ancaq onun dili hazırda da yaşamaqdadır. Bunun ilk nümunəsi latın dilidir. Təbii ki, başqa-başqa dillər və xalqlar olmuşlar ki, onlar hazırda tarix səhnəsindən silinmişlər. Elə bunun özü biz Azərbaycan xalqına bir dərs, bir xatırlatma olmalıdır, bizi ayıq-sayıq olmağa vadar etməlidir. Bəzi xalqların isə dilləri sıxışdırılaraq aradan çıxarılıb və həmin xalqlar başqa dildə danışirlar, özgə dillə başqaları ilə ünsiyyət qurmağa məhkumdurlar. Buna isə günümüzün əzəmətli dövləti sayılan Amerika Birləşmiş Ştatlarının xalqlarıdır. Onların hamısı uzun illərdir ki, ingilis dilinin daşıyıcısına çevrilmişlər. İngilislər uzun müddətli siyasətləri ilə dünya xalqlarını onların dilində danışmağa məcbur etməklə, özlərinin və dillərinin uzun ömürlü olmalarına nail olmuşlar.

Bəxtiyar Vahabzadə də dünyada gedən bu prosesi, millətinin başına gətirilən dil “oyunlarını” yaxşı bildiyindən öz təpərini, hünərini, qeyrətini ortaya qoymaqla bizlərə bir nümunədir.

Günümüzdə ingilis, rus, fransız, alman, çin dilləri dünyada öz sərhədlərini xeyli genişləndirmişlər. İki qitənin qovuşağında yerləşən Azərbaycan da öz qədim dilinə malikdir. Bu dildə bizlərə Füzuli, Nəsimi, Şah İsmayıl Xətai, Xan qızı Natəvan, Qasım bəy Zakir, Vaqif, Vədadi, Mirzə Fətəli Axundov, Aşıq Alı, Aşıq Ələsgər, Cəlil Məmmədquluzadə, Dədə Şəmşir, Səməd Vurğun, Mikayıl Müşviq, Əli Kərim, Bəxtiyar Vahabzadə, Xəlil Rza Ulutürk, Dədə Süleyman və sair minlərlə yazarlarımız Azərbaycan türkcəsində bizlərə minlərlə əsərlər yazıb qoymuş, bu dilin incəliklərindən məharətlə istifadə etmiş, dilimizin zənginləşməsində əllərindən gələnləri etmişlər, öz millətlərinə xatırlamalar da yazmışlar.

Rus imperiyası üç əsrdən artıq bir müddətdə bütün türk xalqını, ayrı-ayrı adla, dövlətlərlə tanınan türk insanların özllərini və dillərini məhv etməklə məşğul olmuş, türklərin öz dil, tarix və dövlət mənsubluğunu unutturmaqla, öz çirkin əməllərini həyata keçirmiş, türk torpaqlarında öz imperiyasını, öz hegemonluğunu qoruyub saxlamağa daim çalışmışdır, bəzi "nailiyyətlər" də əldə etmişdir. Hazırda da onun əsarətində olan türklərin əksəriyyətinin öz dövləti olmadığı kimi, öz dili də yoxdur, yaxud çox məhdud cərchivədədir.

70-illik ömrü olan rus-SSRİ adlanan imperiya dövründə də, bizlər Respublika adını daşısaq da, heç bir dil hüququmuz olmamışdır. Bu dil əsarətindən isə əsasən türk kökənli respublikalar əziyyət çəkmişlər. Bu respublikaların hər yerində, eləcə də bölgələrində rus məktəblərinin miqdarı genişləndirilmiş, rus dillilərə həmişə üstünlük verilmişdir. Həmin respublikalarda əlifbalar kiril əlifbası ilə əvəz olunmuş, bütün tədbirlər, yığıncaq və iclaslar, plenum, konfranslar, qurultaylar rus dilində aparılmışdır, insanın öz dilində öz fikrini izah etməyə imkan verilməmişdir.

Yaxşı yadımdadır, Azərbaycan türklərinin öz doğma dilində danışmasına bir geri qalmışlıq əlaməti kimi baxılırdı, rus dili təhsillilərə milli ruhlu ziyalıların bir mərkəzdə elmi fəaliyyət göstərən əsas mərkəz Az. SSRİ Elmlər Akademiyası sayılırdı. Burada humanitar elmlər sahəsində fəaliyyət göstərən institutlar söz sahibi deyildilər. Bütün elmi mətbuat Azərbaycanda rus dilində işıq üzü görürdü.

Azərbaycan türkcəsində yazılan elmi məqalələr haqqında mütləq rus dilində xülasə verilməsi tələb olunurdu. Mən işlədiyim institutda bu qəbildən olan yazıları və azərbaycanca çıxan "Elm və həyat" jurnalına gedən yazıları mənə həvalə edərildilər. İnsanların əksəriyyəti Bakı şəhərində ədəbi Azərbaycan dilində, yaxud Azərbaycanın xalq dilində-yəni şifahi dildə danışa bilmirdilər. danışmaq istəyənlər isə istədiyi fikri əks tərəfə olduğu kimi çatdırı bilmirdilər. Elə vaxtlar olub ki, Azərbaycan televiziyasında elmi işini Azərbaycan türkcəsində söyləməyi bacarmadıqlarına görə, bu işi mənə tapşırıblar, baxmayaraq ki, müdürümüzün mənim "meydana" çıxmağıma fikri olmazdı. Yüksək vəzifələrə, ümumiyyətlə

Azərbaycanda hər hansı bir vəzifəyə sahib olmaq üçün tələb olunan şərtlərdən biri də rus dilini yaxşı bilmək tələbi idi. Bu və digər səbəblərdən Azərbaycanca oxumuşlar, milli qeyrətli ziyalılar, insanlar kənarda qalar, məddahlar, rus təhsili almışlar irəliyə çəkildilər ki, bu da Qarabağ məsələsində, milli qeyrət tələb olunan, ehtiyac olan anlarda özünü çıpaqlığı ilə göstərdi. Bəxtiyar Vahabzadələr, Xəlil Rza Ulutürkklər isə azlıq təşkil edərdi, yaxud həmin rus dilli biqeyrətlər tərəfindən önə çıxmağa imkan verilməzdi. Xəlil Rza Ulutürkün "beş qəpik" siyasəti isə xalq tərəfindən yaxşı qarşı lansa da, hakim dairələrində əks reaksiya yaratmışdı. Sovetlər dövründə Azərbaycanda rus dilli məktəblərin şəbəkələrinin genişlənməsindən çox narahat olan milli düşüncəli şairimiz Bəxtiyar Vahabzadə, dilimizin inkişafına mane olanlarla ciddi mübarizə aparmalı olmuşdur. Buna göz yummayan "KGB" onu dəfələrlə sınağa çəksə də Bəxtiyar Vahabzadə əqidəsindən dönməmiş, dil Fərhadı olaraq külüngünü çalmağa israrlı olmuşdur. Elinin ziyalıları olaraq, alim və şair mövqeyindən, milli dilimiz mövqeyindən əl çəkməyən Bəxtiyar Vahabzadə həm də dilimizin bir qurucusu, öncül qurucusu, insanlarımızı, ziyalılarımızı, gənclərimizi Azərbaycan dilinin saflığı, təmizliyi, özünə məxsusluğu uğrunda mübarizəyə haraylayardı. Azərbaycan türkcəsinin müdafiəçisi, görkəmli ədəbimiz etiraf edərək təsdiqləyirdi ki, ana öz körpəsinə məhz doğma ana dilində layla çalmalı, ana laylasının sədaları altında yuxuya getməlidir. Onun təkidinə görə məhz bu ruhda böyüyən körpələr ananın bu adla qoşa çəkilən ana dilinin şirinliyini yadda saxlayır, heç vaxt onları-yəni ananı və ana dilini unutmaz, ona biganə qalmaz.

Bu dilin zənginliyi, başqa dillərə və musiqiyə də yatımlığını Azərbaycana gəlmiş, burada olmuş, burada yaşamış tarixi şəxsiyyətlər də dəfələrlə dilə gətirmişlər, baxmayaraq ki, onların hamısı eyni əsrdə yaşamamışlar, eyni zaman kəsiyində Azərbaycanda olmamışlar. Azərbaycan türkcəsinin və onun zəngin çalarlarını vaxtı ilə Qafqaza sürgün olmuş A.S.Puşkin və Lermontov Azərbaycanı, bu müdrük xalqın zəngin adət və ənənələrini sevmişlər, öz əsərlərində yeri gəldikcə Azərbaycan sözlərindən istifadə etmişlər, xoş ifadələrlə dilə gətirmişlər. onlar etiraf etmişlər ki, Qərbdə ünsiyyət

vasitəsi kimi fransız dili nə qədər önəmlidirsə, Şərqdə, Qafqazda da Azərbaycan dili o qədər böyük əhəmiyyət kəsb edir. Eyni ilə böyük rus yazıçısı Lev Tolstoy da Azərbaycan dilinə böyük maraq göstərmiş, həmyerlimiz, görkəmli şərqşünas alim, Peterburq Universitetinin Şərq dilləri kafedrasının uzun illər müdürü işləmiş Mirzə Kazım bəy böyük rus ədibinə Azərbaycan türkcəsini öyrətmişdir. Bu eyni ilə Avropa ölkələrindən Azərbaycana təşrif buyurmuş tarixi şəxslərə də aiddir və tarixdə belə hallar çox yaşanmışdır!

Arxada qalan XX əsrdə ikinci dəfə müstəqillik qazanan Azərbaycan, özünün üç rəngli bayrağı ilə yanaşı Azərbaycan dilinin də bərpasına, dövlət dili səviyyəsinə qaldırılmasına nail olmuşdur, bu dilin saflığı və qorunmasına dair bir neçə qərarlar da qəbul etmişdir. Xalqımız birləşmə bilməlidir ki, hər kəs, hər bir Azərbaycan vətəndaşı kimliyindən asılı olmayaraq, bu ölkənin dilini, dinini, adət-ənənəsini, keçmişini, tarixini, milli-mənəvi dəyərlərini bilməlidir.

Onu da xatırlatmaq vacibdir ki, Azərbaycan xalqının dilini, Azərbaycan türk dilini ən böyük zirvələrə qaldıran, dövlət dili kimi elan edən Səfəvilər imperiyasının Şahı-Şah İsmayıl Xətai olmuşdur. Şah İsmayıl Xətəinin özünün şairliyi olmuş dövlət başçılarındandır. Onun yaradıcılığı da Azərbaycan türkcəsində olmuşdur, özündən sonra çox böyük bir irs qoyub getmişdir. Bu ənənəni 1918-1920-ci illərdə Şərqdə ilk Demokratik Cümhuriyyət yaradaraq ona başçılıq edən milli-qeyrət rəmzli M.Ə.Rəsulzadə və Fətəli Xan Xoyski hökuməti həyata keçirmişdir. 1950-ci illərin hökuməti həyata keçirmişdir. 1950-ci illərin ortasında bu ənənəyə cəhd göstərən, Az. SSR Ali Sovetinin Rəyasət Heyyyətinin Sədri, - xalq yazıçısı, akademik Mirzə İbrahimovun cəhdi qayaya çırpılmış, rus imperiyasının qəzəbinə tuş gəlmiş, tutduğu vəzifəsindən kənarlaşdırılmış, milli arzu öz həllini tapa bilməmişdir.

Xalq şairi, akademik Bəxtiyar Vahabzadə də istər "Gülüstan" poemasında, istərsə də digər əsərlərində, şeirlərində, publisistik yazılarında, dərs dediyi auditoriyada, fərdi çıxışlarında dilimiz uğrunda mübarizəsindən əl çəkməmişdir. Onun bu mövzuda yazılmış "Ana dili" şerində deyilir:

*Dil açanda ilk dəfə "ana" söyləyirdik biz,
"Ana dili" adlanır bizim ilk dərsliyimiz
İlk mahnımız laylanı anamız öz südüyü
İçirir ruhumuza bu dildə gilə-gilə.*

Həqiqətən ana dilinin gilə-gilə qanımıza keçməsində, laylalarımızın musiqisində ana dilimizin özəlliklərinin dünyaya möhkəmlənməsinin ilk mənbəyi bizi dünyaya gətirən, süd verib böyüdən əslən Azərbaycan türkü qadını olan analarımızın südündən başlayır. Məni heç kim qınamasın. Heç bir xalqı, onun qadınını, anasını aşağılamaq fikrində deyiləm. Amma həmişə çox böyük arzularımdan biri də Azərbaycan türk oğullarının Azərbaycan türk qızları ilə ailə qurması məsələsi olmuşdur. Hətta bir çoxlarını bu yoldan-yəni başqa millətlərin xanımları ilə evlənmə yolundan çəkəndirmişəm. Məndən inciyan, küsən, gen gəzənlər də olub. Doğma əmim oğlu bu söhbətdən on il keçəndən sonra məndən üzr istəyib, həyatının puç olduğunu, səhv etdiyini öz üzərinə götürüb. Vaxtı ilə yaxşılıq etmək istədiyim dost-taşılar arasında bircə nəfərdə olsa axıracan xoşbəxt günlər yaşayaraq xoşbəxt olanlara təsadüf etmədim. Zaman-zaman onların hamısı mənim haqlı olduğumu etiraf etmişlər.

Söhbət kimin-kimdən artıq-əskik olmasından getmir. Sadəcə hər xalqın özünə məxsusluğu, adət-ənənəsi, milli-mənəvi dəyərləri, hətta mən deyərdim ki, insan "növləri" vardır. Bunların hamısı tarix boyu öz təsdiqini dəfələrlə tapıb. Böyük şair və alim Bəxtiyar Vahabzadənin dil məsələsində ısrarlı olmasının kökündə də mənim bəzilərinə çatdırmaq istədiyim milli kimlik "nəzəriyyəsi" dayanır.

Azərbaycan türkcəsi haqqında hörmətli şairimiz daha sonra deyir:

*Bu dil-bizim ruhumuz, eşqimiz, canımızdır,
Bu dil-bir-birimizlə əhdi-peymanımızdır.
Bu dil-tanıtmış bizə bu dünyada hər şeyi,
Bu dil-əcdadımızın bizə miras verdiyi
Qiymətli xəzinədir... onu gözlərimizdə
Qoruyub, nəsillərə biz də hədiyyə verək.*

Gördüyümüz kimi Bəxtiyar Vahabzadə mən söylədiyim duyğularla yaşamış milli bir ziyalıımızdır. Bəxtiyar Vahabzadə doğma

dilimizdə danışmaq istəməyənləri sevməzdi, əlinə düşənləri məzəmmət edərdi. Öz ana dilində danışmağı özlərinə ar bilənləri milli ruhlu şairimiz istər həyatda, istərsə də yaradıcılığında kəskin tənqid edərdi. Real həyatda da, mən bu məqamların şahidi olmuş insanam.

*Ey öz doğma dilində danışmağı ar bilən,
Fasonlu ədəbazlar,
Qəlbini oxşamır qoşmalar, telli sazlar.
Bunlar qoy mənim olsun,
Ancaq vətən çörəyi sizlərə qənim olsun.*

Qənim oldu da. Məşhur meydan hərəkəti zamanı dil məsələsi də tez-tez xatırlanırdı. Həmin zamanlarda öz doğma dilində danışmağı özünə ar bilənlər ümumiyyətlə, meydan hərəkətlərində iştirak etmirdilər, qaçıb gizlənmişdilər, meydana çıxanlar isə öz tanış və yaxınlarından çox xəcalətli idilər, özləri-özlərindən narazı idilər, bilməmişik – deyirdilər.

Biz artıq müstəqil bir dövlətlik, müstəqillikdən 30 ildən artıq bir müddət keçmişdir. Dilimizə, tariximizə, milli-dəyərlərimizə vurğunluq hissi ilə yaşamış böyük şairimizin günümüzdə ruhu rahatdır mı?!

Öziz həmvətənlilərim inciməsinlər, mən yox deyərdim. Hamılıqla etiraf etməliyik ki, vəziyyət heç də ürək açan deyil.

İlk növbədə, Bakı şəhərinin küçələrini dolaşarkən, insan özünü başqa bir aləmdə hiss edir. Dövlət, dövləti təmsil edən idarə və təşkilatların qarşısından keçərkən insanı heyranət hissi əhatələyir. Bəxtiyar Vahabzadə nazirlik və komitələrin qapısında onların adının rusca yazılmasına dözə bilmirdi. Qəribədir ki, istənilən dövlət idarə və təşkilatlarının qapısından asılmış rus dilli lövhəni ingilis dilli lövhə ilə əvəz ediblər. Əgər biz müstəqil bir dövlətiksə, bu lövhələrə hansı bir ehtiyac vardır. Yaxud mətbuata, yəni Azərbaycan dilli mətbuata nəzər salsaq, bir hərci-mərciliklə qarşılaşırıq. Dilimizin heç bir qayda-qanununa riayət edilmir, bərbad haldadır, yabançı sözlər, bu sözlərlə korlanmış hərci-mərciliklə qarşılaşırıq, məntiqsiz cümlələr oxumalı oluruq. Dil, üslub xətalari, müxtəlif dillərin sözləri, orfoqrafiya, dilin ahəng qanunu, sözlərin uzlaşma qaydaları, dilimizin söz birləşmələri və sairələr öz yerində deyildir.

Yersiz ifadələr, əcaib-qəraib sözlərin işlədilməsi cümlələrdə baş alıb gedir, məntiqsizlik oxucuda təəssüf hissləri oyatmaya bilmir. Belə bir vəziyyətdə Bəxtiyar Vahabzadənin Azərbaycan dilinin qorunması arzusunə heç cürə uyğun gəlmir, əksinə onun ruhunu tarıma çəkir.

Müəllif yazılarında sözlərin düzgün tələffüz edilməməsi, şivələr, ləhcələrlə ifadə olunması, ahəng qanununun açıqdan-açığa gözlənilməməsi, cümlələrin həm əvvəlində, həm ortasında və həm də sonunda ehtiyac oldu-olmadı “yəni” sözünün işlədilməsi, həmin yazını oxuyanın oxumaq həvəsini puça endirir.

Televizor verilişlərinin aparıcıları heç bir dil üslubumuza əməl etmək fikrində deyillər. Bəzən təhsilsiz qocalar belə, onlardan qat-qat məntiqli danışrlar, səhv edəcəklərindən ehtiyatlanırlar. Belə aparıcıların dilimizin başına açdıqları “müsiabətləri” heç cürə həzm etmək olmur. Amma aiddiyyəti qurumlar bunların hamısına dözümlə gətirir, yaxud qulaq ardına vururlar.

Bakı şəhər reklamları isə daha çox bərbad vəziyyətindədir, baxmayaraq ki, hər birimiz bu mənzərini hər gün izləyirik. Respublikanın paytaxt şəhərindəki reklam yazıları bu şəhərin Azərbaycana mənsub olduğunu şübhə altına salır, insanı çaş-baş edir. Bu eybəcərliklər Azərbaycan dilini hörmətdən salır, dilimizə xələl gətirir, gənclərimizin öz halal dilimizə münasibətini sual altında qoyur. El sözü ilə desək Bəxtiyar müəllimin gözündən iraq...

Xatirələrin bu məqamında, hələ sovetlər dönməmində Bəxtiyar Vahabzadənin Azərbaycan dilinə olan münasibətini bilən Moskva nümayəndəsi, “Knijnoe obozreniye” qəzetinin əməkdaşı V. Oqırızkonun dil haqqında suallarına Bəxtiyar Vahabzadənin cavabı maraqlı doğurmaya bilməz.

V. Oqırızkonun sualı – “Ana dili və rus dili sizin yaradıcılığınızda nə kimi rol oynayır? Hansı dildə yazırsınız və niyə?”

Bəxtiyar Vahabzadə – Ana dili xalqın ruhudur, mənəvi dünyasıdır, psixologiyasıdır. İnsan ən dərin və ən incə hisslərini yalnız anasından öyrəndiyi, orta məktəbdə möhkəmləndirdiyi dil vasitəsilə ifadə edə bilər. Bir sözlə, ana dili – özünü və dünyanı ifadə dilidir. Mən ana dilində yazıram, ona görə ki, mən yalnız bu

dildə öz fikir və duyğularımı ifadə edə bilərəm. Bu mənada bu dil mənim yaradıcılıq taleyimdir.

Rus dilinə gəlincə, bu dil mənim dünyaya qapım və pəncərəmdir. Mən rus dili vasitəsi ilə dünya mədəniyyəti və ictimai fikri ilə tanış olmuşam və rus dilinin köməyi ilə mənim əsərlərim bəzi xalqların da dilinə çevrilib.

V.Oqrızkonun növbəti sualı – “Qoşa dilliliyin inkişafında hansı problemləri görürsünüz? Biz bu sahədə hansı çətinliklərlə qarşılaşa bilərik? Sizcə, ölkəmizin (yəni SSRİ-nin) xalqları arasında beynəlmiləçilik münasibətlərinin pozulmaması üçün nə etmək lazımdır?”

Bəxtiyar Vahabzadə – Yuxarıda dediyim kimi, SSRİ-də yaşayan qeyri-rus xalqlarının rus dilini bilməsi vacibdir. Bu məsələdə Ç.Aytmatovun mövqeyini müdafiə edirəm. Belə ki, bir neçə respublika müstəsna olmaqla (Gürcüstan, Ermənistan və Baltik ölkələri), qalan respublikalarda vacib sayılan iki dilin hüquq bərabərliyi pozulur. Burada Ç.Aytmatovun dediyi “sverxinternasionalistlər” kiminsə gözüne daha yaxşı girmək üçün ana dilinə biganəlik göstərir, bununla da özlərinə daha yüksək mövqə qazanmağa çalışırlar. Bu çox təhlükəli məsələdir. Milli respublikalarda milli dillər rus dili ilə bərabər hüquqlu olarsa, beynəlmiləçilik pozulmaz, xalqlar arasında inciklik də yaranmaz. Bir misal çəkmək istəyirəm: Bir neçə il bundan əvvəl Azərbaycan ədəbi dilinin əsasını qoymuş böyük şair Nəsiminin Azərbaycanda yubileyi rus dilində keçdi. Mən bu məsələyə etirazımı bildirəndə böyük vəzifəli bir yoldaş mənim etirazıma cavab olaraq dedi ki, biz beynəlmiləçiyik. Mən ona cavab verdim: Elə mən də sizdən beynəlmiləçiliyi tələb edirəm. Amma siz ədəbi ana dilimizin əsasını qoyan bir sənətkarın yubiley gecəsini yalnız bir dildə aparanda bu prinsip pozulur və xalqın mənəviyyatını təhqir etmiş olursunuz.

O, bu sözün qarşısında yalnız susdu. Ən maraqlısı budur ki, bu cür “beynəlmiləçilər”, o cümlədən mənim həmsöhbətim öz ana dilini bilmir. Bəs, ana dilini bilməyən adam beynəlmiləçi ola bilərmi? Axı, beynəlmiləçilərdən yol millilikdən keçir...

V. Oqrızkonun üçüncü sualı – “Siz ana dilinin təntənəsini necə görmək istərdiniz?”

Bəxtiyar Vahabzadə – Ana dilinin təntənəsi o vaxt mümkün ola bilər ki, o, rəsmi dövlət idarələrində işləsin, onun hüququ tapdanmasın... Ona görə ki, dəftərxana üzü görməyən, rəsmi idarələrdə işlənməyən dil gec-tez ölümə məhkumdur. Biz indidən bu nöqsanı düzəltməsək, sonra gec olacaq.

Böyük şairlə müsahibə 1987-ci ildə aparılmışdır. Yəni, sovetlərin hələki qan-qan eyləyən bir zaman kəsiyində. Bəxtiyar Vahabzadənin böyüklüyü də buradan lap cılıqlığı ilə görünür. Bu mövqə əsl vətəndaş, əsl ziyalı mövqeyidir. Suallara cavabları isə hörmətli oxucularının ixtiyarına verirəm.

Azərbaycanın Xalq şairi, akademik və milli qanlı ziyalı Bəxtiyar Vahabzadənin ana dili haqqında bir məktub sahibinə verdiyi cavabı da burada növbəti nümunə kimi göstərmək istərdim. Bunları oxuyan hər kəs yəqin ki, Bəxtiyar Vahabzadəni, onun doğma Azərbaycan dilinə münasibətini və mənim bu misallarla nə demək istədiyimi anlayacaqlar.

Ana dili haqqında Bəxtiyar Vahabzadə Naxçıvanın Culfa bölgəsindən bir məktub alır. Bəxtiyar Vahabzadənin bu məktuba cavabını özü dediyi kimi – “məktubunu eyni ilə köçürürəm”: O, yazır: – Culfa rayonundan (bölgəsindən) bir məktub almışam. Məktub müəllifinin adını qəsdən yazmıram. Çünki məktubuna verəcəyim cavab bir qədər sərtidir. Ancaq onun qaldırdığı məsələ bu gün respublikamız üçün çox vacib olduğundan açıq məktubla cavab istəyirəm ki, məsələdən hamı agah olsun. Həmin adamın məktubunu eyni ilə köçürürəm:

“Bəxtiyar müəllim, salam. Mən də, yoldaşım da uşaq həkimi işləyirik. Bakıda oxuyarkən, başqa bir yerə gedərkən, rus dilini bilməməyimiz üzündən müəyyən dərəcədə çətinlik çəkirik. Ona görə də uşaqlarımızı orta məktəbdə rus bölməsinə qoyduq. **Həm də o vaxt milli məsələ yox idi.** İndi bir tərəfdən fikirləşirik ki, Azərbaycanda rus dilini bilən “ali orqanlara” (təşkilatlara) məktub, ya ərizə yazarkən, yaxud xalq elçisi kimi ali məclislərdə danışarkən, bu dil lazımdır. Bir tərəfdən də ən yaxın dostlarım uşaqlarını rus bölmələrindən çıxarır. **Şəxsən mənim gələcəyə inamım yoxdur.** İndi dünya görmüş bir ağsaqqal kimi bu məsələnin həllində sizin məsləhətinizə ehtiyacım var... Bircə cümlə yazın, uşaq-

ların məktəbini dəyişim, ya dəyişməyim. **Hər halda siz gələcəyi bizdən yaxşı görürsünüz”.**

Mən istərdim ki, oxucu bu ziyalı yoldaşın məktubundakı qara şriftlə fərqləndirilmiş cümlələrə diqqət yetirsin. “O vaxt milli məsələ yox idi”. Yəni, demək istəyir ki, uşaqlarımı verəndə Azərbaycan dili hörmətli deyildi. Ona görə də onları rus məktəbinə vermişəm! Buradan belə çıxır ki, o zaman ana dili hörmətli olsaydı, bu yoldaş yaqın ki, övladlarını Azərbaycan məktəbinə verərdi!

Halal olsun bu tacir psixologiyasına! Kişi vaxta görə iş görmə prinsipini gizlətmir və sözüne davam edir: “Şəxsən mənim gələcəyə inamım yoxdur”: Yəni, demək istəyir ki, indi ana dilinin hörmətinə minməsi ötəri haldır, sabah yenə də bu dil hörmətdən düşə bilər.

Görürsünüzmü, burada da yenə öz xeyrini düşünür. Bununla belə, özünü deyil, məni gələcəyin yaxşı görən adamı hesab edib yazır: “Siz gələcəyi yaxşı görürsünüz”,

Mənim bu yoldaşa cavabım belədir: “Yox, əzizim, mən düşündüyün mənada gələcəyi görənlərdən deyiləm. Əgər belə olsaydı, mən də sən kimi balalarımı və nəvələrimi Bakı şəraitində rus dilli məktəbə verərdim. Mən bunu eləməmişəm. Amma sən bir şeyi unudursan ki, ana dili millətin namusudur. Namus isə paltar deyil ki, onu havaya və fəsilə görə dəyişəsən. “El demişkən, namusu itə atıblar, it yeməyib.” Amma yeyənlər var.

Barometr kimi havanın dərəcəsinə ölçməkdə sən daha çox mahirsən. Ancaq mən bir şeyə təəccüb edirəm: “Sizdə ki, vaxta görə iş görmək qabiliyyəti bu qədər güclüdür, bəs nə əcəb bu vaxta qədər yuxarı mərtəbələrə dırmaşa bilməmişsiniz, adi həkim olaraq qalmısınız?”

Sizə məsləhətim budur ki, yenə havaya görə iş görəsiniz, çünki özünüz yazırsınız ki, sizin gələcəyə inamınız yoxdur. İnaminiz yoxdursa, xalqın namusu və qeyrəti olan ana dilini istədiyiniz zaman istədiyiniz dilə dəyişə bilərsiniz. Sizin kimilər bundan ötrü dərd çəkməyə bilər.

O ki, qaldı mənə, mənim böyük Füzuliləri, Sabirləri və Üzeyir bəyləri yaradan xalqımızın gələcəyinə də, onun dilinə və mədəniyyətinə də inamım çox böyükdür.

Siz hələ ən adi bir həqiqəti bilmirsiniz ki, Ana dili vaxta görə seçilməməli, Ana dili olduğuna görə bütün dillərdən seçilməli və sevilməlidir. Vətəni də gözəl və səfalı olduğuna görə sevmirlər. Yalnız Vətən olduğuna görə sevirilər, ey vətənimin “uzaqgörən” oğlu!

Nəhayət, sizdən bir xahişim var: Böyük rus pedaqoqu Uşinski-nin “Slovo” (bizim dilimizə “Ana dili” adı ilə çeviriblər) məqaləsini diqqətlə oxuyasınız, amma diqqətlə!

Bəxtiyar müəllimin həkimə cavab məktubu çox dəqiqdir. Həqiqətən ana dilini öyrənməyi, həmin dildə oxumağı-fəslə, yaxud başqa bir əlamətə görə dəyərləndirmək millətin milli-mənəvi dəyərlərini ən azından ləkələmək deməkdir. Digər məqam isə Vətən “oğlunun” ancaq özünü, ailəsini düşünmək, bütün məsələlərə “mən” prızmasından baxmaq ancaq millətin nadanlarına aiddir. Bəxtiyar müəllimi pis tanımadığımdan bilirəm ki, o, hansı mənəvi sarsıntı keçirmişdir. Dünya təcrübəsi, tarixin bizlərə verdiyi dərs, diqtə edir ki, millət xoş mənada millətçi olsun. Bu hisslərdən uzaq millətlərin yaşam illəri ömürlük olmur. Əgər ali təhsilli bir vətəndaş öz dilinə belə bir münasibət tərzilə yaşayırsa vay bu millətin halına.

Etiraf edək ki, Azərbaycanda, əsasən, iş başına keçənlər həmin həkimin düşüncəsi ilə yaşayanlar, ancaq şəxsi mənafeələrini güdənlər olduğu üçün bizlər çox əzablar çəkmiş, çoxlu miqdarda torpaq itkisinə yol vermişik, dünyaya səpələnmişik, Şimalla-Cənubu birləşdirə bilməmişik, kənar millətlərə daha “şirin” olmuşuq, özümüz-özümüzü aşağılamışıq, düz danışanın dilini kəsmişik, yaxud onun ünvanına iftiralar yağdırmışıq. Bizlərə durulmaq gərəkdir, belələri bulanıq suda asanlıqla balıq tuturlar, durulmaq, durulmaq, yenə də durulmaq gərəkdir.

İstər Ana dili məsələsində, istərsə də milli müstəqillik məsələsində Bəxtiyar Vahabzadə lirikasında hər şeydən əvvəl özünü dərk etməkdir. Özünü dərk etmək üçün isə şairə görə xalq, millət özünə qayıtmalı, öz ləyaqət və mənliliyini qoruyub saxlamalıdır. Bəxtiyar Vahabzadə “Özüm olmalıyam” şeirində bu ideyanı xüsusi və ayrıca şeir mövzusu səviyyəsində işləmişdir. Özünü dərk elə-bu şeirin ən əsas və ana motividir.

*Özünü dərk elə, özünü anla,
Gah ona, gah buna baş əydin, yetər.
Özgəyə bu qədər yalmanmağınla
Özünə düşmənsən özgədən bətar.*

Bəxtiyar Vahabzadənin bu mövzuya münasibəti çox sərt və realdır, doğru çağırışlardır. “Özüm olmalıyam” şeirində daha sonra deyir:

*Bizim özlüyümüz getdi büsbütün,
Hanı bəs kişilik, hanı bəs qürur?
Dünyaya hökm edən qoca Şərq bu gün
Qərbin çubuquyla oturub durur.*

Bu fikirlərin, birbaşa Azərbaycana da dəxli vardır. Şərq-Qərb münasibəti şairin yaradıcılığında milli özünü dərk seçimindən keçir, milli ləyaqət amilləri birbaşa təqlid edilir.

Bəxtiyar Vahabzadəyə görə insan hər şeydən öncə insan olmalıdır, insanlıq zirvəsinə qalxmağa səy göstərməlidir. Belə olan halda o, vətənə də təkcə canlı bir insan kimi deyil, həmin torpağın vətəndaşı mövqeyindən hərəkət edəcəkdir.

*Mən insanam, mən insanam,
İnsan üçün yanam, yanam!
Qulağıma pıçıldamış
Bu sözləri yurdum-anam.*

Yenə də ana, doğma ana, ana torpaq, ana vətən, Ana dili, öz dilim, öz insanım, bu insanlara yanam gərək. Vətənin, ana vətənin bütün dərd-sayına yanmayanlar, onun vətəndaşlarına da yanmağı bacarmazlar, bu mümkünsüzdür. Bəxtiyar Vahabzadəyə görə insanı-insan edən əlamətləri heç vaxt unutmamalıyıq, daxili dünyamıza, mənəvi-millî qaydalarımıza da tələblə yanaşmalıyıq. Bunların hamısının vicdana, namusa, ləyaqətə və eyni ilə vətənpərvərliyə, milliliyə, ana dilimizə də aidiyyəti vardır.

Gündəlik tələbatlar, ehtiyaclar insanları başqa canlılardan fərqləndirir. Bəxtiyar müəllimə görə, biz uzun illər yalnız maddi ehtiyaclarımızı düşünmüş, dünya xalqları üçün adi olan məsələlərə daha çox diqqət yetirmiş, övladlarımızı, ərsəyə çatdırmaq işləri vaxtımızı almış, mənəvi ehtiyaclar barədə düşünməyə isə nə vaxtımız olub, nə də tələbimiz. O, əlavə edir ki, “Dəhşətə baxın! İnsanlarda

mənəvi zənginliyə tələbin olmaması insan cəmiyyətinin yoxsullaşması deyilmi? Cəmiyyət üçün bundan da böyük kəsir olarmı”? Həqiqətən, uzun əsrlər boyu mənəviyyatımızı yetişdirən Nizamilərin, Füzulilərin, Üzeyir bəylərin övladları olan bu günkü nəslin mənəvi cəhətdən bu cür yoxsullaşmasını neçə qəbul edərk? Zəngin yeraltı, yürüstü hər şeyə malik olan xalqımız niyə maddi ehtiyac içərisində yaşamalıdır? Ən gözəl dillərdən birini yaradan, məxsusi folklorla və musiqiyə malik olan ölkənin, xalqın axır vaxtlar dilinə, mənəvi xüsusiyyətlərinə, ədəbiyyatına məhəbbətini unutmaq, azaltmaq, biganə yanaşmaq nədən “qaynaqlanır”? Bu sualın cavabını Bəxtiyar müəllim – “uzun illər bizim mətbuatımız, radio və televiziyaımız bu barədə söhbət açmağı lazım bilməmiş, bizi anamız təbiətlə mübarizəyə çağırmış və nəticədə biz insanlığımıza qarşı durmağa məcbur edilmişik” kimi dəyərləndirir. Daha sonra o, əlavə edir ki, “Bu gün təəssüflə deməliyəm ki, başqasının ağrı-acısını hiss etmək, köməksizə əl uzatmağı yardım göstərmək kimi insani hisslərə biganə olmuş, dədə-babamızdan miras qalan şəfqət duyğusunu korşaltmışıq. Bunun da nəticəsində hər kəs öz haqqını ön plana çəkmiş, cəmiyyət və insanlıq qarşısındakı borcunu unutmuş, “mə-nəmlik” və xudbinlik insanın əsas keyfiyyətinə çevrilmişdir. Elə bir məqama gəlib çatmışıq ki, adamlar yalnız öz haqqını tələb edir, özündən başqasını görmək istəmir, özünü birinci görmək və bunu başqalarına da təsdiq etdirmək arzusu insanlığımızı əlimizdən almış, bizi mənən yoxsullaşdırmışdır”.

Hörmətli şairimiz bu münasibətlə 1984-cü ildə bir şeir yazmışdır, “Hansı medal düşür”.

*Dənizdə, havada min yarış gedir,
Dərinə, zirvəyə axtarış gedir.
Dağın zirvəsinə yol açan kəsə,
Uzaq məsafəyə tez qaçan kəsə,
Buz üstə süzənə,
İpdə gəzənə,
Dərinə üzənə medal paylanır.
Bu onu haqlayır,
O, bunu danır.*

Yaxud:

*Birinin qəsdini pozur, rədd edir.
 Başqa birisinin güclü, qüvvəti,
 Birinin fərahli qələbəsidir
 Birinin kədərli məğlubiyyəti.
 Hamı başqasını ötmək istəyir,
 Hamı "mənəm" – deyir, hamı "mən" – deyir.
 Bilmirik, başqası nə deyir bizə...
 Tək öz arzumuz, öz hissimizə
 Biz boyun əyirik, bəzən qul tək...
 Amma düşünürük, öz içindəki
 "Mənəmlik" hissini öldürən kəsə,
 Hər kəsin yerini düz görən kəsə,
 Özgəni özünə görk edənlərə,
 Özgənin haqqını dərk edənlərə
 Hansı medal düşür, hansı xal düşür?
 Burada da araya qeyli-qal düşür?*

Şair öz-özünə vurğunluğun əleyhinədir. Hər kəsin nəyə qadir olduğunu görmək, hiss etmək, dəyərləndirmək gərəkdir. Böyük mütəfəkkir Mövlana Cəlaləddin Rumi demişken: "Göründüyün kimi ola bilmirsənsə, olduğun kimi görün." Mövlana hikməti ilə yaşamağı bizlərə filosof şairimiz, Bəxtiyar Vahabzadə təlqin edir.

Bəxtiyar müəllimə görə-insanı insan edən birinci keyfiyyət onun mənəvi təmizliyidir. Onun fikrincə, mənəvi təmizliyin əlamətləri əsasən üç amildə özünü göstərir: Vicdan, namus və ləyaqət! Daha sonra o, əlavə edir ki, dünya ədəbiyyatının Dəmirçi Gavə, Məcnun, Kərəm, Hamlet, Kardeliya, Jan Valjan, Raskoenikov, Çatski və s. kimi klassik obrazları məhz bu üç keyfiyyəti özündə birləşdirdiyinə görə bəşəriyyətin təqlidə layiq simvolik obrazlarına çevrilmişdir. Bu şərtlərə əməl etməyən insan öz "mən"liyindən aralana bilməz, özü-özünə nəzarət edə bilməz, mənəvi-mənliyə çatma bilməz.

Odur ki, düz və təmiz, milli-qeyrətli, kamil insan olmaq istəyirsənsə, özün-özünə hesabat verməlisən – məhkəməsiz, istintaqsız. Özün öz səhvini anlayırsansa, onu etiraf etməlisən, ideal heç nə olmadığı kimi – heç kimdə səhsiz deyil. Səhvi etiraf isə

özündə və ətrafında başqa bir ovqat yaradır. Deyilənləri yaxşı dərk edən şair yazır:

*Səhvlərim – alnımdakı qırıqlarım,
 Səhvlərim – qəlbimdəki vuruşlarım.
 Başqaları keçər bəlkə taqsırımdan,
 "günahkaram, keç" – sözümə.
 Bağışlaya bilməmişəm öz səhvimi mən özümə.
 Səhvlərim boğazımdan bərk yapışıb,
 Yuxumu da dara çəkir
 Əzablarda mən özümə,
 Öz könlümün öz səsiyəm.
 Rahatlıqda özgəsiyəm.*

İnsan, insani ləyaqətini itirməməlidir, vicdanını həmişə oyaq saxlamalıdır, həm də bunları onun yaşadığı cəmiyyət ortaya qoyduğu qanunları ilə müdafiə etməlidir, cəmiyyətin mənəvi sağlamlığına çalışmalıdır, dövlətin özü bu işlərdə maraqlı olmalıdır, cəmiyyətinə həmin təlimi təlqin etməlidir.

Əgər, yaddaşım məni yanıltmırsa 1994-cü il idi. Mənə Tatarıstanın paytaxtı Kazan şəhərindən bir məktub gəlmişdi. Məktubla tanışlıqdan məlum oldu ki, hörmətli şairimiz, Bəxtiyar Vahabzadə ilə məni Kazan şəhərində keçiriləcək Turanın yığıncağına dəvət edirlər. Həmin insanların sırasında azərbaycanlılar da var idi və bizim hər ikimizin daxili dünyasına bələd idilər və həmin şəxslərdən ikisi ilə mənim məxsusi tanışlığım da var idi. Yəqin ki, bu amildə təsiri var idi. Bəxtiyar müəllimə gəldikdə isə onu kiməsə tanıtməyə ehtiyac yox idi. Digər bir amil isə Bəxtiyar Vahabzadənin meydan hərəkətindəki, Az. SSR Elmlər Akademiyasında ziyalılar sırasındakı fəaliyyəti onu yaradıcılığından da artıq məşhurlaşdırmışdı. Məktubda qeyd edilirdi ki, Bəxtiyar müəllimi Kazana mütləq gətirim, onun yolda-izdə əziyyət çəkməsini qoymayım. Elə bu münasibətlə də məktubu, yığıncağın proqramını, orada iştirak edəcək məşhur insanların siyahısını götürüb Bəxtiyar müəllimin evinə getməyə qərar verdim. O, artıq keçmiş MK-nin yaşayış binasında yaşayırdı. Əvvəlcə, mən ona telefon açaraq, görüşmək üçün icazə istədim. Razılıq olduqdan sonra onlara yola düşdüm. Evdə özü ilə xanımı idi.

Başqa bir insanı onlarda görmədim. Xeyli söhbət etdik, yığıncaq haqqında, oraya getmək haqqında, orada qalma imkanları haqqında təfəsilatı ilə izahat verdim. Onun bu yığıncağa çağırılmasından çox məmnun olmuşdu. Çünki, əvvəlcədən Bəxtiyar müəllim bu işlərin təfəsilatından xəbərsiz idi. Bütün təşkilatı işlərin qaydaları, yolları, imkanları ona tam məlum olduğdan sonra özü başqa-başqa mövzularda söhbət etdi. Mən, əsasən, artıq dinləyici olmuşdum. Söhbətin şirin yerində mətbuatdan, xüsusən bəzi qəzetlərdən giley-güzar etdi. Hansısa qəzetdə Bəxtiyar müəllimin hakimiyyətə yaxınlıq etməsindən, oğlanlarına vəzifə verilməsindən və hətta yeni mənzillə təmin olunmasından yazmışdılar. Bütün bunlar isə ona xoş gəlməmişdi, acığına gəlmişdi. Mən isə onun hər söhbətə qoşulmamasını, fikir verməməsini bildirdim. Bəxtiyar müəllim, cavabında bildirdi ki, “bəs mənim oğlanlarım vəzifə almayıb, kimlər almalıdı?!” və s. Təbii ki, mən onun bu yazılara görə əziyyət çəkməsini istəməirdim. Bu səbəbdən də mövzunun uzanmasını istəməirdim. Lakin Bəxtiyar müəllim mənimlə əlaqəli olmuş söhbətlərini də dilə gətirdi və mənə üzürxahlıq bildirdi. Əlbəttə, mən bunu gözləməirdim və istəməzdim də. Onun bu etirafı, onun böyüklüyündən xəbər verirdi, daxili dünyasından, mənəviyyatından xəbər verirdi. Bir də mənimlə olan söhbət artıq köhnəlmişdi, mən onunla olanda keçmiş söhbət xatirimdə də olmamışdı, yadıma da düşməmişdi. Məsələnin məğzi belə idi ki, mənim Laçında müəllim işləyən bir qohumum mən yay aylarında oraya gedəndə məndən çox xahiş etmişdi ki, Bəxtiyar müəllimi Laçına qonaq gətirim. Mənim özümün də imkanım var idi. Təzə bir “Niva” maşınım var idi və qulluq maşınım da öz yerində. Amma “Niva” kifayət idi, Laçının birinci katibi, rayspalkomu və digər vəzifəli insanlar ilə yaxşı münasibətdə idim. Həm də Laçında Bəxtiyar Vahabzadəni bir şair kimi, yaxşı bir vətəndaş kimi çox yaxşı tanıyırdılar. Laçın camaatı da çox qonaqpərvər olduğundan nə mənə, nə də ki, onu dəvət edən müəllimə heç bir çətinlik gözlənilmirdi. Rayonun katibi də söz vermişdi ki, milisdən tutmuş hər kəsə kimi hamı Bəxtiyar müəllimin qulluğunda duracaqlar, əsas odur ki, Bəxtiyar müəllim gəlsin. Onu Laçına dəvət edən müəllimin yaxşı şeir yaz-

mağı, tar, saz çalmağı da var idi. Bu müəllim Bəxtiyar müəllimə məktubu şeirlə yazmışdı.

Rayonun birinci şəxsi ilə razılaşmışdıq ki, Laçın şəhərində Bəxtiyar müəllimlə yaxşı bir görüş keçirək, sonda yaxşı bir konsert verək və s. Yəni, onu Laçında çox gözəl bir görüş gözləyirdi, kolxoz, sovxoz müdirləri də bu işə qoşulmuşdu, hər kəs istəyirdi ki, Bəxtiyar müəllim onların da qonağı olsun, bir sözlə hər kəs Bəxtiyar Vahabzadə ilə görüşməkdən əvvəlcədən bir fəxarət hissləri ilə yaşayırdılar. Məktub yazan müəllimin isə öz plan-proqramı var idi. Respublikanın əməkdar artisti, xanəndə Məhəbbət Kazımovla və digərləri ilə də razılaşmaları mövcud idi.

Amma çox təəssüflər ki, üç il bir-birinin ardınca Bəxtiyar müəllim söz versə də, bu görüş baş tutmadı. Düzü, bu əhvalatdan mən laçınlılar arasında çox pərt olmuşdum, daxilimdə bir narazılıq da var idi. Laçınlılar isə məni sözü düz bir kişi kimi tanıyırdılar. Təbii ki, mənim heç bir günahım yox idi. Bəxtiyar müəllim bir az tərəddüd edir, yüksək dağ şəraitindən çəkinirdi, onun qan təzyiqi var idi. Mən həmişə ona bildirirdim ki, Laçının baş həkimi mənim qohumumdur, savadlı və hörmətli bir insandır, heç bir həkim problemi yoxdu, xəstəxananın bütün həkimləri məni tanıyır və hörmət edirlər. Digər tərəfdən rayonun birinci şəxsi istənilən şəraiti yaratmağa söz vermişdi. Bütün bu əhvalatlardan sonra özümün Baş redaktor olduğum “Hüquq” qəzetində bu olanları və müəllimin qonaq çağırma şeirini çap etdim. Qəzeti də onun özünə təqdim etdim. Şair qəzeti oxudu və söz verdi ki, növbəti ildə mütləq gedəcəkdir. Söylədiyim bu əhvalat onun yadından çıxmamışdı, özünü mənə “borclu” hesab edirdi. Yəqin ki, elə bu səbəbdən idi ki, Bəxtiyar müəllim söz-söhbətdən, şərhədən sonra növbəti dəfə mənə ondan narazı qalmamağa çağırırdı və əlavə etdi ki, “çoxu bilmir ki, Bəxtiyar yazı-pozuda bir Bəxtiyardır, real həyatda isə başqa Bəxtiyardır”. Mən, Bəxtiyar müəllimə heç bir söz demədim, bir balaca duruxduqdan sonra, yenidən Kazan söhbətini xatırlatdım.

Söylədiyim bu əhvalatda onun hər dəfə özünü “günahkar” hesab etməsi mənə əziyyət çəkməsinin təzahürü idi. Bəxtiyar müəllim düzlüyü, təmizliyi, mənə zəngin olmağı çox xoşlar, hər kəsdən belə olmasını arzulardı.

Böyük şairimiz Bəxtiyar Vahabzadənin “içi dolu” bir şəxs idi. Mənimlə söhbətində o, bir növ həvəsə gəlmişdi, milli məsələlərlə danışmaqdan yorulmurdu, bir milli dərdi, digəri ilə əvəz edirdi. Amma ana dili problemlərini təkrar-təkrar dilə gətirirdi. Onun özünə mənsub yaşam tərzı vardı. Bizim söhbətləşdiyimiz, dərdləşdiyimiz zaman kəsiyində heç bir telefon zənginə cavab vermədi. Bu işi onun xanımı qonşu otaqda edirdi və Bəxtiyar müəllimin söhbətdən ayrılmasına, fikir çaşqınlığına səbəb ola biləcək hər hansı bir “xətaya” yol vermirdi. Bunun özü də onun yaşam tərzinin bir məqamı idi. Onun söhbətləri əsasən sovetlər dönmündə və yaşadığımız dövrü əhatə edirdi, səbəblər təhlil olunurdu, özümüzdə, xalqımızda, millətimizdə “formalaşmış” qeyri-milli xüsusiyyətləri təhlil edirdi. Sonralar Bəxtiyar müəllim bu təhlil-söhbəti bir məqalə şəklində ərsəyə gətirmişdi. O, beynəlmiləlçiyn çox da tərəfdarı deyildi. Hər şeyin həddi var –deyirdi. Həqiqətən,, istənilən məsələnin bir sərhəddi olmalıdır. O, çox olanda da, az olanda da öz dəyərini itirir, “ləzəti” qaçır.

Bəxtiyar müəllimə görə Azərbaycan ümumilikdə tarixən beynəlmiləl bir ölkə olmuşdur. Bakının da beynəlmiləl şəhər olduğu bir həqiqətdir və hətta sovetlər dönmündə Bakı bir sayılı şəhər idi. Mənim özüm Rusiyanın müxtəlif şəhərlərində SSRİ vətəndaşlarının mənimlə təmasında dönə-dönə dilə gətirdiklərinin şahidi olmuşam. Yəni bu bir tarixi həqiqətdir. Bəxtiyar müəllimə görə, Azərbaycanın beynəlmiləl ölkə olmasını bir təsadüf kimi qəbul etmək olmaz, onun tarixi kökləri var və xalqımızın bu amili bilməsi vacibdir. Ona görə, Azərbaycanın sahibi olan xalqımızın təbiətinə milli qürur hissindən çox beynəlmiləl hiss hakim olmuşdur. Azərbaycan türklərinin təbiətindəki beynəlmiləlçilik hissini həm yazılı ədəbiyyatımızda, həm də folklorumuzda da görürük. Dahi Nizami-dən tutmuş günümüze qədərki ədəbiyyatımızda həmişə başqa xalqların oğul və qızları da böyük məhəbbətlə tərənnüm olunmuşlar. Bu isə öz növbəsində Azərbaycan xalqının təbiətindəki böyüklüyün, alicənablığın və xeyirxahlığın ifadəsidir. Bu xalqın ruhunda heç bir zaman milli egoizm olmamışdır. Bu səbəbdən də, Azərbaycan xalqına pənah gətirən bütün xalqlara və millətlərə öz

doğma vətənimizdə yer vermişik, onları özümüzə artıq sanmışıq, eyni gözlə baxmışıq.

Mənim özüm də bunu pisləmirəm, pis əlamət kimi qəbul etmirəm. Lakin bu yaxşı cəhət, yaxşı əlamət bir çox hallarda Azərbaycan xalqının özünə qarşı çevrilmiş olur və yekun etibarı ilə öz milli varlığını, keçmişimizi, tariximizi və hətta doğma dilimizi unutmamaqla nəticələnir. Xalqımızın nümayəndələri, xüsusən ziyalıları-mız unudurlar ki, beynəlmiləlçiliyin bir həddi olmalıdır, heç zaman millətin özünü inkarının hesabına olmamalıdır. Öz xalqının mənafeyini uca tutmaq xatirinə, başqa xalqların varlığını və heysiyyətini tapdalamaq nə qədər təhlükəlidirsə, həddindən ziyadə beynəlmiləlçi görünmək xatirinə öz xalqının, öz millətinin, tarix boyu formalaşdırdığı, qoruyub saxladığı mənəvi keyfiyyətlərə göz yummaq, ondan üz çevirmək, arxa çevirmək də bir o qədər təhlükəlidir. Əsl insan, əsl ziyalı bu həqiqətlərə həm beynəlmiləlçilik və həm də vətənpərvərlik kimi ali hissələrin tərbiyə olunmasının bünövrəsi, əlifbası kimi dəyərləndirməlidir.

Bəxtiyar müəllimə görə, millətimizin etnogenezisi elmi şəkildə hələ də dəqiq müəyyənəşdirilməmiş və bu səbəbdən də günümüzün gəncliyi özünün soy kökündən xəbərsizdi. Alim tarixçilərimiz millətin tarixindən çox, ölkənin tarixini yazmışlar. Həm də onların birinin gəldiyi nəticə digərləri ilə uzlaşmır, üst-üstə düşmür, hər kəs bu xalqı bir kökə sığındırır. Məlum olan elmi-tədqiqat əsərlərinin əksəriyyəti millətimizin islamdan sonrakı tarixi dövrləri çərçivəsindədir. Haşiyə olaraq bildirim ki, Bəxtiyar müəllimlə olan bu dialoqun tarixi təxminən 28 il bundan öncəyə təsadüf edir. Bəxtiyar müəllimin fikirləri hazırda da onun buyurduğu kimidir. Lakin , ədalət xatirinə deyim ki, nizamlı bir şəkildə olmasa da günümüzdə milli kimliyimiz, kökümüz və onun tarixi haqqında yazılar, elmi əsərlər və kitablara rast gəlinir. Amma çox yaxşı olardı ki, bu bir planlı və tarixi düşüncəli bir xarakter alsın. Əgər, ABŞ tarixçisi bizim kökümüzün şumer türklərindən gəldiyini deyirsə, sivilisasiyanın şumerlərdən qaynaqlandığını yazırsa, bizlər bu tarixi həqiqətləri nə üçün deməyə, Kramerə çox sağ ol deməyə, yüksək səviyyəli araşdırmalar aparmayaq!!

Xatirimdədir ki, SSRİ-də yeganə türklərlə, Turanla əlaqəli elmi-tarixi jurnal Az. SSR Elmlər Akademiyasında çap olunurdu və bütün SSRİ-ni əhatə edirdi, rus və Azərbaycan dili qarışığı ilə çap olunurdu. Həmin jurnalın məsul katibi behiştlik Aydın Məmmədov idi. Mən Aydın müəllimlə yaxın idim və bir çox fikirlərimiz uyğun gəlirdi. Onun ana nənəsi mənim babamın əmisi qızı idi. Bu məsələ isə sonralar aydınlaşmışdı. Elə Şumer məsələsini də Aydın Məmmədov gündəmə gətirmişdi. Milli qeyrətli ziyalılar onu dəstəkləyirdi. Amma, bədxahlar daha çox üstünlük təşkil edirdi. Həmin illərdə də “dərinə varmamaq” ucbatından bizlər xalqımızın qədim-tarixi barədə olan yanlış mülahizələrə qarşı mübarizədə Bəxtiyar müəllimin dili ilə demiş olsaq silahsız qalırdıq. Bunların əsas səbəbləri bizlərin, farsların, rusların əsarətində olmağımızla birbaşa əlaqəlidir. Lakin hazırda müstəqil olan Azərbaycan xalqı milli ziyalılarımızın bu arzularını ürəyində qoymamalı, bir yönüm tədbiri görməlidir.

Azərbaycan xalqının Tanrıçılıq, Atəşpərəstlik və Xristianlıq dövrləri yaxşı-yaxşı araşdırılmalı, onlar haqqında tutarlı elmi əsərlərin yetərli olmaması səbəbindən, Azərbaycanda bu günə qədər qalan xristianlıq və atəşpərəstlik abidələrinə ermənilər, gürcülər, farslar, ruslar göz görəsi sahib çıxırlar., özünüküləşdirirlər. Biz isə hələ bu yalançılara tutarlı bir cavab verməkdə acizlik çəkirik. Bu tarixi həqiqətlər barəsində bizim tutarlı elmi əsərləri ortaya qoymaq çox zəruridir, bu sadəcə din tarixi olmayıb, bizim Azərbaycan türklərinin tarixidir.

Deyilən məsələlər haqqında mənim 2009-cu ildə çapdan çıxmış “Türkəm, Tanrıçıyam və ya dön geriye bax” adlı kitabımda və 2013-cü ildə işıq üzü görmüş “Əxlaqa aparan yol” kitabımda xeyli məlumatlar verilsə də, problemi tam əhatə etmir. Əslində bu kitablar başqa-başqa məsələlərə həsr olunmaqla, qaldırdığımız məsələləri tam əhatə etmir. Ancaq bu kitablarda hətta insanların gündəlik həyatda, yaşayışda, özlərinin qarşıdakı arzularına uyğun gələn yaşam tərzlərində həmin elementlərin qaldığının canlı şahidi olmuşam. Məsələn: Laçın rayonun Pircan (Bircan) kəndi ilə pircançay arasındakı dağ üzərindəki düzənlikdə Atəşpərəstlik inancının bir elementinin özüm şahidi olmuşam. Burada “Daş armud” adı ilə

məlum olan bir armud ağacı var idi. Səhərin gözü açılmamış” insanlar buraya gələr, armud ağacına rəngli iplər, parçalar bağlayar və havanın işıqlanmasını gözləyirdilər. Hava işıqlanar, günəş şüalarının “xətləri” dağlar arxasında seziləndən günəşin görünməsinə qədər insanlar əllərini göyə qaldırıar, Tanrıdan, işıqdan, günəşin şüasından, günəşin özündən imdad diləyirdilər, ya işıq, ya günəş, ya Tanrı sən mənə kömək dur, mənim balamın yolun açıq et, onun yoluna işıq saç və s. sözləri səsləndirirdilər. Günəş tam görünənə kimi dualarını davam etdirirdilər və sonra gətirdikləri şirniyyatı, əyirdəyi, pulları armud ağacı üzərində yerləşdirib oranı tərk edirdilər. Maraqlı məsələlərdən biri də burasında idi ki, heç kim bu nəzirlərə toxunmazdılar. Onları ancaq yaxınlıqdakı Seyidlər kəndinin seyidləri (ağaları) götürürdilər. Amma armuda bağlanmış iplərdən, parçalardan götürürdilər evlərində el demiş bir “tütə” kimi səliqə-sahmanlı bir yerə qoyardılar və s.

Bəxtiyar müəllim söyləyirdi: – “Hər yerdə ağız dolusu deyirik: “Biz qədim xalqıq”. Lakin biz bu qədimliyi elmə çevirə bilməmişikmi? Təəssüf ki, yox! Buna görə də qədimliyimiz özümüzü nə qədər heyran edirsə, həmin qədimliyi obyektiv faktlar əsasında, heç nəyi əymədən, gizlətmədən, üzdənirəq stalinçi konsepsiyaların təzyiqi altında dəyişdirmədən, elmi-tədqiqat əsərləri yazılmadığına görə, bu həqiqətə heç kəsi inandıra bilmirik. Qədim tarixin daşıyıcı olmaq hünərdirsə, həmin tarixə, həmin möhtəşəmliyə layiq tədqiqat əsərləri yaradıb, dünya xalqlarına çatdırmaq, daha böyük hünərdir. Çox təəssüf ki, böyük zəhmət, elmi səriştə, istedad və bacarıq tələb edən, ikinci hünəri qoyub, biz hələ də zəhmət tələb etməyən birinci hünərdən yapışıyıq, burda layiqli elmi kadrların olmaması da öz təsirini göstərir. Açıqını deyək ki, bizdə tarixçi kadrların hazırlanmasında əsaslı yenidənqurma işləri aparılmalıdır. Uzun illər boyu tariximizi stereotip və şablonlar əsasında yazan, köhnə konsepsiyalara qulluq göstərən kadrlara geniş meydan verilmiş, uzun müddət diqqət mərkəzindən kənarda qalan faktlar əsasında daha məhsuldar, daha elmi konsepsiyalar yaratmağa imkan verəcək ideyaları irəli sürən gənclərimiz isə müxtəlif yarlıqlarla damğalanmışlar. Hər yeni ideya baş qaldırmamış başı vurulmuşdur. Fikir müxtəlifliyinə, elmi mübahisələrə geniş yer verildiyi in-

diki dövrdə respublikamızın tarix elmində əsl aşkarlıq özünü göstərməli, yəni fikirlər, inzibati yolla deyil, elmi mübahisələr yolu ilə safçürük edilməlidir”.

Ziyalı deyilənlərdən artıq nə deməlidir ki,...?! söylənilən fikirlərin davamı olaraq qeyd edə bilərəm ki, XX əsrə qədərki dövrlərdən fərqli olaraq, bu gün Azərbaycan Respublikasının Milli Elmlər Akademiyası və onun nəzdində müxtəlif istiqamətli bir neçə elmi-tədqiqat institutları mövcuddur. Amma onlar Bəxtiyar Vahabzadə və digər milli ziyalılarımızın tutduğu mövqe ilə fəaliyyət göstərmirlər.

Azərbaycanda müxtəlif yönlü universitetlər də az deyildir. Burada da əsl tarixi, tarixi həqiqətləri ortaya qoya biləcək alimlərə, yazarlara, tədqiqatçılara yollar “açıq” deyildir. Bu və digər yönlü dərslərlərin, elmi yazıların işıq üzünə gəlməsi işini, səlahiyyət sahibləri özlərinin qohumlarına, yerlilərinə, yaxud hansısa-nəyəyə istiqamətləndirirlər. Nəticə isə göz qabağındadır. Hər il dərslərləri yenidən yazdırmaq məcburiyyətində qalırlar, dövləti-milləti əlavə xərclərlə yükləyirlər və yenə də çoxsaylı nöqsanı olan “kitablar” meydana gəlir. Yaxud başqa bir məqam. Bütün deputatlar peşələrindən asılı olmayaraq kitab yazırlar, həm də tarixi kitablar yazırlar. Daha doğrusu yazdırırlar. Həm də həmin əllamə müəlliflərin yardımı ilə. Heç kimə sir deyil ki, deputat pulunu verir və kitab yazdırılır. Amma özü həkimdi, yaxud iqtisadçıdı, yaxud mühəndisdi, yaxud neftçidi və sair və ilaxır. “Müəllif” olaraq həmin deputat “öz kitabını” heç oxumur da. Lakin təmtəraqlı təqdimat məclisi də təşkil edir, televizor vasitəsi ilə yayımlayır və internetə verir, öndə də öz şəklini verir. Belə deputatlardan biri ilə toplantılardan birində mənə tanış etdilər. Mən adımlı deyən kimi o, “hə tanıyıram, sizin kitabınızı da görmüşəm, istifadə etmişəm...” Mən isə “ancaq köçürdüyünüz mənbəni göstərməmişsiniz” deyən kimi, o, əlimi buraxıb məndən uzaqlaşdı. İndi özünüz fikirləşin, bu yolla milli tarixi, islamdan əvvəlki tarixi necə reallığa çevirək. Buda bir həqiqətdir ki, uzun illərdir milli ziyalılar önə çəkilmir, onların zəkəsindən xalqın nəfinə istifadə olunmur, məddahlar baş alıb gedir. Özündə bu məddahlar ordenlə, medalla, təqaüdlə, mənzillə təltif olunurlar.

Həqiqəti isə onlar özləri də yaxşı bilirlər, mənəvi kasadlıqdan dilə gətirmirlər, əsil ziyalıların yolundan çəkilmirlər.

Bu dınaq arası qayda nazirlərə, ticarətçilərə, nazirlər kabineti işçilərinə, preziden aparatı işçilərinə də aiddir. El demiş – “utanmasan oynamağa nə var ki...” Nazir var ki, həm də Milli Elmlər Akademiyasında elmi bölmənin rəhbəridir, yaxud institut direktorudur. Adlarını sadaladığım təşkilatlarda görülməsi işin miqdarı o dərəcədə çoxdur ki, həqiqi mənada “baş qaşımağa” vaxt yoxdur. Amma bu insanlar guya elmlə məşğuldurlar və kitab yazırlar. Yaxud utanmadan, çəkinmədən öz həyat yoldaşlarını və ya qızlarını universitetlərdə kafedra müdürü, prorektor, rektor edirlər.

Gəlin Bəxtiyar müəllimi qınamayıq, əksinə onu eşidək, səsinə səs verək və həqiqətlərlə, mənəviyyatla, elmlə, həqiqi və elmi tariximizlə məşğul olaq. İstədim ki, deyilən münasibətlə əlaqəli başıma gələn bir məqama da bir neçə söz deyim ki, hörmətli oxucum mənim fikrimi tam olaraq “tuta” bilsin. Nazirlər Kabinetində işləyirdim, işlərim həddindən artıq idi, həqiqətən yuxu yatmağa da vaxt çatmırdı. Hökumətin ümumi qaydasına uyğun olaraq, hər bir şöbə müdürünün yeməxanada bir mizi var idi. Həmin mizin üstündə bizim adımız və soy adımız yazılırdı. Heç kimin başqasının oturacağı yerdə oturmasına ehtiyac yox idi. Bütün bunlara baxmayaraq mən yeməxanaya getməzdim. Ancaq qonağım olandan olana, onu yedirtmək üçün aşağıya düşərdim. Adəti üzrə evdən nə isə özümə aparardım.

Bir dəfə gün ərzində gördüyüm işlərdən daxilən özüm-özümdən razı idim. Çünki xeyli iş öz həllini tapmışdı və mən özümdə bir yüngünlük hiss edirdim, axşam saat 10-nun yarısı idi. Əşyalarımı yığışdırırdım, işçilərimdən Adil adlı bir nəfər yanımda idi. Hər yerə göz gəzirdim və oturduğum mizin sürməsinə çəkib oraya baxanda, orada çay kağızına bükülmüş bir parça çörək gözümə sataşdı. Həmin vaxtın danışiq dili ilə desəm həmin çörək mənim “abedim” idi. Çörəyi görən kimi ac olduğum, yemək yemədiyim yadıma düşdü və həqiqətən yemək istədim. Adilə müraciətlə – Adil tez sürücünü tap, qoy gəlsin evə gedirəm, “acımışam” – dedim. Adilin özü də mənim yeməyi unutmağıma çox təəccüb etdi.

Demək istəyirəm ki, bu təşkilatlarda işləyənlərin, xüsusən böyük vəzifə tutanların heç cürə vaxtı olmur ki, o, hər hansı bir elmi-tədqiqat işlərinə vaxt ayıra bilsinlər.

Bəxtiyar müəllimin ürəyi dolu idi, Azərbaycanın müxtəlif dövrlərini təhlil edirdi, fikir söyləyirdi, təkliflər söyləyirdi. O, söyləyirdi ki, şəxsiyyətə pərəstiş və durğunluq dövrlərinin xalqımızın mənəvi dünyasına vurduğu zərbələrdən biri də ana dilimizə lazımlı qiyət verilməməsi olmuşdur. Ona görə hər xalqın ana dili o xalqın milli varlığının birinci göstəricisidir. Dilindən məhrum olan xalq özündən məhrumdur. SSRİ çoxmillətli bir ölkədir. Bu ölkəni təşkil edən xalqların bir-biri ilə ünsiyyət vasitəsi rus dili idi. Ana dili ilə yanaşı rus dilini bilmək Sovet İttifaqında olan xalqların, o cümlədən Azərbaycan xalqının başlıca problemlərindən idi. Lakin ana dili əsas götürülməlidir. İndi soruşulur: Biz buna uzun illər necə əməl etmişik? Çox təəssüf ki, uzun illər bizdən ana dilini mükəmməl bilmək tələb olunmayıb, ona görə ki, ana dili tələb səviyyəsinə yüksəlməyib. Bu gün Azərbaycan dili yalnız ünsiyyət vasitəsi olaraq qalmamalıdır. Azərbaycan dili yüksək ictimai-siyasi siqlət qazanmalı, elm, texnika, diplomatiya, iqtisadiyyat, fəlsəfə və sair kimi sahələrə aid ən müasir, ən ali məlumatları ehtiva edən bir orqanizmə çevrilməlidir. Bunun üçün Azərbaycan xalqı, Azərbaycan dövləti, Azərbaycan ziyalıları əməli işlər görməli, ana dilimizi məşğul olduğumuz sahənin xüsusiyyətinə uyğun işləməklə, bu dili həyatın ən müxtəlif sahələrinə alırdırmalıdır. Məhz bu şəraitdə, belə geniş vusət aldıqda dilimiz hörmət qazanar. Bəxtiyar müəllim demək istəyir ki, yüz illiklərin süzgəcindən süzülüb gələn milli ənənələrə biganəlik də şəxsiyyətə pərəstiş və durğunluq illərinin qüsurları da vardır. Bunun yekunu olaraq nəticədə bir sıra dəyərli adət və ənənələri itirmiş olduq. Mövcud gözəl adət və ənənələri unutmaqla biz insani hisslərimizi və duyğularımızı, bir sözlə, özümüzü unuduğumuzu fikirləşmədik.

Xatırladaq ki, hər hansı bir adəti, yaxud bir ənənə haqqında fikir yürüdəndə, fikir bildirəndə ehtiyatlı olmaq gərəkdir. Səbəbi isə çox sadədir. Bu adəti Azərbaycan xalqı elə-belə yaratmayıb, onun min illərlə tarixi var. Digər bir məqam isə onun yaşamaq haqqıdır,

demək, o, forma deyil məzmunudur. Bəxtiyar müəllimin adət-ənənəmizin qeydinə qalmadığımız barəsində bir həyatı misalı var.

O, söyləyir – “Bir zaman yas və toy mərasimləri barədə qadağalar qoyulmuşdu. Bu qadağalar o yerə gəlib çatdı ki, bölgələrdə katiblərin əmri ilə toy məşinlərinin qabağı kəsildi, gəlinlə bəy hərrəsi 10 kiloqramdan az olmayaraq pambıq yığmamış toya icazə verilməzdi. Heç demə, pambıq gənclərin ailə qurmasından daha vacib imiş”.

Başqa bir hadisəni isə Bəxtiyar müəllim yana-yana, əllərini mizə çırpı-çırpı danışdı. Onun söylədiyinə görə, Bəxtiyar müəllimin bir nəfər tanışı Ağdaşa qohumunun yasına gedirmiş. Onu Ağdaşın yaxınlığında milislər saxlayırlar və rayona üzr yerinə buraxmırlar. Səbəbini soruşanda isə milislər cavab veriblər ki, katibin əmridir, pambıq yığılıb qurtarmamış, heç kəsi rayona buraxmağa ixtiyarımız yoxdur. Bax el adəti, el qaydası beləcə aşağılanan bir dövrü də yaşamışıq. Elimizin bu adət və ənənəsinə edilən qəddi başqaları deyil, öz vətəndaşımız edirdi, öz məmurumuz edirdi. Belə bir göstərişə hansı ad qoyasan. Bax bizlərə bu növ mənəviyyatdan kəsadlar da yol göstərənimiz də olub. Burada xalqı deyil, onun ənənələrini bilməyən katiblərini qınağa çəkmək gərəkdir.

Milli dəyərlərə önəm verən, türkün əsl türk olmasını istəyən böyük ədib Bəxtiyar Vahabzadə bu mövzunu da ədəbi yaradıcılığına gətirmiş, özünün kimliyini gündəmə gətirmişdir.

Mən ilk dəlildir türk oğlu türkəm!

Sübutdur, dəlildir ağlın qibləsi,

Dəyişə bilərsən adımı ancaq.

Canım çıxanadək qəlbimin səsi,

“Türkəm” gerçəyini pıçıldayacaq.

O, bəzi azərbaycanlı insanlara demək istəyir ki, hər bir kişi öz kökünə, onun dilinə, milli-mənəvi dəyərlərinə sədaqətli olsun, təmsil olunduğu millətinə həmişə sədiq qalsın, onu formalaşdırdığı milli ənənələri unutmasın, yaxud biganə qalmasın. Bu münasibətlə böyük yazarın hələ 1954-cü ildə yazdığı “Ana dili” şeirindən bir nümunə:

*Ana dilim, səndədir xalqın əqli, hikməti,
Ərəb oğlu Məcnunun dərdi səndə dil açmış.*

*Ürəklərə yol açan Füzulinin sənəti,
Ey dilim, qüdrətinlə dünyalara yol açmış.*

Sovetlərin "oğlan" çağında Bəxtiyar Vahabzadə ana dilinin və-tənimiz Azərbaycanda tam olaraq bərqərar olmasını istəyir, sosializm ideyasının əsas yaradıcılarından biri olan V.J. Lenindən misallar çəkir. O, yazır: "İndi görək dillər barədə Leninin irəli sürdüyü bu prinsipə necə əməl olunmuşdur? Mən bu sualla "İzvestiya" qəzetinin (8 yanvar 1989-cu il) dili ilə cavab vermək istəyirəm: "Respublikalarda beynəlmiləçilik pərdəsi altında rus dili tədrisən əsas dilə çevrilərək az qala internasionalizmin sinonimi, milli dilin təbliği isə millətçilik hesab edilmişdir".

Qəzet tamamilə haqlıdır. Yenə həmin nömrədə müəlliflər (A. Piqolkin və M. Studenkina) yazırlar: "Yeri gəlmişkən onu deyək ki, Zaqafqaziya respublikalarında konstitusiyaya görə yerli xalqın dili Dövlət dili kimi təsbit edilmişdir"

Bəli konstitusiyaya görə həqiqətən Azərbaycan dili Dövlət dili hesab edilirdi. Lakin bu sözdədir. İşdə isə Azərbaycan dili heç bir dövlət idarəsində işlənmirdi. Buna görə də təkcə Bakıda deyil, Azərbaycanın ucqar kənd yerlərində belə valideynlər övladlarını Azərbaycan məktəblərində deyil, rus məktəblərində oxutmaq istəyirdilər.

Gədəbəy rayonundakı Saratovka kənd məktəbinin metodist müəllimi Sergey Boqdanov "Komsomalskaya pravda" qəzetinin 26 may 1988-ci il tarixli sayında yazır ki, azərbaycanlı valideynlərin heç biri öz övladını ana dilində oxutmaq istəmir... Niyə? Ona görə ki, dövlət idarələrində işlər yalnız rus dilində aparılır. Ana dilində təhsil almış cavanlar rus dilini lazımı səviyyədə bilməyəndə öz ixtisası üzrə işləyə bilmir, adi qara fəhləliklə güzəran keçirməyə məcbur olurlar.

Başqa bir misal.

Uşaqlıqdan Bakıda yaşayan milliyyətçə gürcü Yelizaveta Korkaşvili "Kommunist" qəzetində dərc etdirdiyi məqaləsində (5 yanvar 1989) yazır: "Mən xalis azərbaycanlılardan ibarət ailələr tanıyıram ki, öz dilini bilmir. Əhalinin elə hissəsi var ki, milli adət və ənənələrdən, dilindən uzaqlaşdıqca özünü daha çox sivilizasiyaya qovuşmuş, avropalaşmış sayır...Dünyaya təzə gələn uşaq öz ana

dilində danışmağa başlamasa öz milləti üçün fərah, qeyrət hissinə malik ola bilməz."

Təəssüf ki, bu adi həqiqəti biz bir çox vəzifəli yoldaşlara başa sala bilmirik. Bu da təsadüfi deyil. Çünki insan bilmədiyinin düşməni olur. Ad və soy adına görə azərbaycanlı olan bəzi rütbə sahibləri doğma dillərini bilmədiklərinə görə bu dilə düşmən kəsilir, ana dilinin zərurətindən danışanları "geri qalmış" və "millətçi" damğası ilə ləkələməkdən çəkinmirlər.

Bir zamanlar Rusiyada zadəganlar öz dilini bəyənmiş, övladlarını əcnəbi məktəblərə verirdilər. Bunu böyük səhv və qəbahət hesab edən böyük rus pedaqoqu K.D.Uşinski "Ana dili" məqaləsini yazır və elmi dəlillərlə sübut edir ki, doğma dilində dil açmayan, ana dilində təhsil almayan uşaqlar mənən şikəst olur, köksüz, yaddaşsız böyüyür, iki ruh arasında avara qalır. Daha sonra K.D.Uşinski yazır: "Xaricdən dayələr, tərbiyəçilər və hətta ev xidmətçiləri gətirdilər. Ata və ana övladı ilə doğma dildə bir kəlmə də danışmır... Bunun nəticəsi nə olar? Xalqın öz qiymətli mənəvi irsindən, onun vətən üçün, xalq üçün oğul edə biləcək hissədən həmişəlik əl çəkməli olar." Seçilmiş pedaqoji əsərləri, Azərnəşr, 1953-cü il, səhifə 116.

K.D.Uşinskinin bu əsəri mənim də kitabxanamda vardır. Bu fikirlərin, Bəxtiyar müəllimin söylədiyi fikirlərdən xeyli müddət keçsə də, Azərbaycanda hələ də Bəxtiyar müəllimin və digər milli ziyalılarımızın dedikləri, yazdıqları, arzu etdikləri lazım olan səviyyədə öz həllini tapmamışdır. Azərbaycanda hələ də rus məktəbləri xeyli miqdardadır, yaxud ingilis dilli məktəblərə çevrilmişdir. Bax, indi bizlər bu gündədir.

Deyənləri nəzərə alıb, Bəxtiyar Vahabzadənin "Ana dili" şəirindən daha bir nümunəsini xatırladaq:

*Millətlərə, xalqlara, xalqımızın adından,
Məhəbbət dastanları yaradıldı bu dildə
Moskvada Puşkinə heykəl qoyulan zaman,
Ona abidə qoydu bu dildə Şirvani də
Bu dil-tanıtmış bizə bu dünyada hər şeyi
Bu dil-əcdadımızın bizə qoyub getdiyi
Ən qiymətli mirasdır, onu gözlərimiztək*

Qoruyub, nəsilərə biz də hədiyyə verək!

Yaxud:

*Bizim uca dağların sonsuz əzəmətindən,
Yatağına sığmayan çayların hiddətindən
Bu torpaqdan, bu yerdən
Elin bağından qopan yanıqlı nəğmələrdən,
Güllərin rənglərindən, çiçəklərin iyindən,
Mil düzünün, Muğanın sonsuz genişliyindən,
Ağsaçlı babaların əqlindən, kamalından
Düşmənin üstünə cuman o Qıratın nalından
Qopan səsdən yarandın.
Sən xalqımın aldığı ilk nəfəsdən yarandın.*

Bəxtiyar Vahabzadə özünün türk dilinə xüsusi münasibətlə yanaşı, hər kəsin digər bir neçə xalqın ana dilini bilməsinin tərəfdarıdır. O, realist ziyalıdır, birtərəfli dünyagörüşün əksinədir. Bu həm də Azərbaycan gəncinə doğru bir yol tutmaq istiqamətidir. Ancaq öz dilini bilməklə kifayətlənmək, dünyada baş verənlərdən məlumatsız olmaq deməkdir. Başqa-başqa dilləri bilməmək müasir elmləri bilməkdən məhrum olmaq deməkdir, daha böyük zirvələrə yüksəlməkdən məhrum olmaq, dünyanın ümumi inkişaf məsələlərində geri qalmaq deməkdir. Bir neçə dili bilmək ilk növbədə ziyalılarıma, alimlərimizə, gənclərimizə çox gərəklidir.

Fəxrət hissləri ilə xatırlamalırıq ki, Azərbaycanın qədim şair və alimləri səyyahlarımız ana dilimiz ilə yanaşı bir neçə dili, xüsusən də ərəb və fars dillərini yaxşı mənimsəyərtilər. Bəlkə də elə bu səbəbdəndir ki, bir çox alimlərimizin, şair və yazıçılarımızın əsərləri fars, ərəb, rus və digər dillərdə çap olunmuş, günümüze qədər qalmışdır.

Xalqını, millətini və ana dilini böyük məhəbbətlə sevən Bəxtiyar Vahabzadə ana dilimizin orta məktəblərdə və ali məktəblərdə tədrisinə də biganə qala bilməmişdir. O, qeyd edirdi ki, respublikamızda ana dilinin tədrisi qənaətbəxş deyildir. Əsas nöqsan isə dərslərlərimizdə quru qrammatika və cansız materialların verilməsidir. Bu yazılar uşağın qəlbində gözəl hisslər, kövrək duyğular oyatmaq əvəzinə onlara siyasi dərs keçir. Bu fikirlərlə çıxış edən Bəxtiyar Vahabzadə böyük şairimiz Səməd Vurğundan misal çə-

kir, onun təklif formasında yazılmış “Balalarımız üçün gözəl əsərlər yaradaraq məqaləsini kitab yazarların oxumasını və bəhrələnməsini məsləhət görür.

O, qeyd edir ki, mən bir dərslik müəllifinə təklif etdim ki, mərhum şairimiz Ə. Cəmilin “Kənddə bahar axşamı” şeirini yeni yazacağı kitabına salsın.”

Elə bu səbəbdən də, Ə. Cəmilin həmin şeirindən misal göstərmək yerinə düşər fikrəndiyik.

*Kölgə düşür bağ arası cığırlara, izlərə,
Çökür axşam sərinliyi təpələrə, düzlərə,
Hərdən xəfif meh ədikcə yırğalanır göy otlar,
Qəlbi kövrək ana kimi doluxsunur buludlar.*

Yaxud:

*...Kəklərlərin nəğməsilə bihuş düşür yamaclar,
Duvaq örtmüş gəlin kimi sakit durur ağaclar.
Batan günün şöləsilə yanır neçə aynabənd,
Dalır axşam sükutuna sahil, meşə, tarla, kənd.
Xışıldayır yol üstündə yenə körpə qovaqlar,
Suya gedən qızlar dönür, yalnız qalır bulaqlar.*

Şeirdən görüldüyü kimi təbiət lövhələri, kənd həyatı, orada cərəyan edən mənzərələr istər-istəməz hər bir insanda, xüsusən kiçik-yaşlılarda canlı bir kənd həyatı tablosu yaradır, onlarda xoş ovqat hissləri təlqin edir. Bu xüsusən şəhərdə yaşayan uşaqlar, kənd mənzərəsini görməyən və təsəvvür edə bilməyən balalarımız üçün, onda vətən torpağına məhəbbət oyatmaq üçün daha münasib fikirlərdir.

Bəxtiyar müəllim dil haqqında, ana dilimiz haqqında ısrarlıdır. O, hesab edir ki, ehtiyac həyatın anası və aynası olduğu kimi, Azərbaycanda yaşayan başqa millətlər üçün də bu respublikanın dövlət dili ehtiyac və zərurət olmalıdır, həmin səviyyəyə qaldırılmalıdır.

Həqiqətən Azərbaycanda yaşayan qeyri xalqlar üçün bu respublikanın dövlət dili ehtiyac və zərurət kimi qəbul edilməlidir.

Fəlsəfi fikirləri ilə zəngin olan böyük şairimiz Bəxtiyar Vahabzadə həm də gözəl alim idi, araşdırıcı idi və bununla yanaşı, o,

AMEA-da çıxışlar edər, hər çıxışında elmin və elin sözünü deməkdən çəkinməzdi. O, buradakı çıxışlarının birində bir çox məsələlərə toxunaraq söyləyir: “Tarix bəzən xalqın qarşısında böyük problemlər qoyur, onu imtahana çəkir. Onun bir xalq kimi yaşamağa qadir olub-olmadığını sınaqdan çıxarır. Bu gün bizim tarix və xalq qarşısında məsuliyyətimiz bütün ağırlığı və böyüklüyü ilə çiyinlərimizdədir. Gələcək bizdən bu günlərin haqq-hesabını istəyəcək. Burada azacıq da olsa səhvə yol vermək gələcək nəsillər qarşısında xəcalətimizə çevrilə bilər. Ona görə də mən hər şeydən əvvəl hamını, xüsusən alimlərimizi bu tarixi məsuliyyəti dərk etməyə dəvət edirəm. Gəlin, xırda hisslərdən, şəxsi mənafeədən doğan çəkişmələrdən uzaqlaşaq, problemlərin həll edilməsi üçün səylərimizi artıraraq. Respublikamızın elmini, mədəni və sosial inkişafını müasir səviyyəsinə qaldırmaq üçün əlimizdən gələni əsirgəməyək. Buna necə dözmək olar ki, hələ də Azərbaycan tarixinin, ədəbiyyat tarixinin, elm və incəsənət tarixinin işlənilib hazırlanmış vahid konsepsiyası yoxdur və bu konsepsiyanın olmaması çoxcildlik tarix kitabımızın ortaya çıxarılmasına ciddi əngəl törədir. Çünki hər sahənin tarixini yazan, məsələyə vahid konsepsiyadan yanaşmır, hərə bir söz deyir. Bu vəziyyətdən çıxmaq üçün müzakirələrin çərçivəsini genişləndirmək lazımdır.

Bizim tarix elminin vahid konsepsiyasının olmaması ilə bağlı Azərbaycan xalqının təşəkkül probleminə toxunmaq istəyirəm. İndiyə kimi bu məsələ “qapalı” olduğundan, biz ona toxunmaqdan çəkinmişik. Təşəbbüsləri də ehkamçı mövqelərdən çıxış edən yoldaşların açıq və ya gizli göstərişi ilə yarımçıq qoymuşuq. Etnogenezi problemi üzrə dəfələrlə seminar və ya “komissiya” adı altında toplaşmışıq. Amma nəticədə heç bir iş görülməmişdir və görülmür. Nəhayət, Qarabağ hadisəsi baş verdi və aydın oldu ki, biz bu problemi araşdırıb işləmədiyimiz üçün tərki silah vəziyyətdəyik və bu vəziyyətdən Qarabağ hadisəsinin dirijorları çox böyük ustalıqla istifadə etməkdədirlər. Yaxşı tanıdığımız Səro Xanzadəyan mətbu çıxışlarının birində açıq-açıqla yazmışdır ki, Azərbaycan alimlərinin özlərinin yazdığına görə Azərbaycan xalqı XII əsrdən sonra yaranmış bir xalqdır və buna görə də qədim çağlarda,

ümumiyyətlə, XII əsrə qədər Qarabağ torpağı bu xalqın, yəni olmayan bir xalqın torpağı ola bilməzdi.

İndi isə üzümü tuturam, tarixçi qardaşlarım, nə vaxta qədər siz xalqımız üçün deyil, xanşadylanlar üçün işləyəcəksiniz?”

Tarixi abidələrə münasibət məsələsi təkcə Akademiyaya ictimaiyyətinə deyil, bəlkə də daha çox respublikamızın rəhbər təşkilatlarına: Mərkəzi Komitəyə, Ali Sovetə, Nazirlər sovetinə və onların səhiyyə dairəsinə aiddir.

Azərbaycanın bütün tarixi abidələri içərisində çox böyük yeri və qiyməti olan iki Xudafərin körpüsü xilas edilməlidir. Bu körpülər Azərbaycan memarlıq fikrinin və sənətinin tayı bərabəri olmayan nadir incilərdir. Körpünün biri 15 tağlı, o biri isə 11 tağlıdır. Müqaisə üçün xatırladım ki, bu böyüklükdə 15 və 11 tağlı körpülər nəinki Azərbaycanda, Zaqafqaziyada və ön Asiyada yoxdur. Onları heç yerdə tapmazsan. Bu 15 mərtəbəli göydələni bulduzların ağzına verib məhv etməyə bərabərdir. Əgər belə bir cinayəti öz əllərimizlə etsək, dünyanın mədəni xalqları bizi lənətləməzmi? Bu cinayəti tutsaq, bundan sonra tariximizdən və tarixi irsimizdən bir xalq kimi danışmağa bizim mənəvi haqqımız olarmı? Və nəhayət, bu körpülər Şimali Azərbaycanı Cənubi Azərbaycanla bağlayan yeganə tellərdir.

Respublikada tarixi abidələri qoruyan cəmiyyət var. Ancaq kağız üzərində, rəhbəri də Qurban Xəlilov yoldaşdır. Təklif edirəm, bu cəmiyyət bu yaxınlarda Azərbaycan KP MK yanında yaranmış “Müşavirə” qrupunun ixtiyarına verilsin. Yalnız bu yolla bu cəmiyyətin fəaliyyətini kağız üzərindən çıxarıb praktiki fəaliyyət axarına və ictimaiyyətin nəzarəti altına almaq olar.

Bir çox millətlər xalqın tarixinə əbədi daxil olan görkəmli dövlət xadimlərini, sərkərdələrini, elm və mədəniyyət xadimlərini adi qəbiristanlıqda deyil, xüsusi xiyabanlarda və Panteonlarda dəfn edirlər. Bu xiyabanlar və Panteonlar xalq üçün müqəddəs and yeri hesab olunur. (Ancaq mənə görə belə tarixi şəxsiyyətlərimizi, onların doğulduğu məskəndə-türbələrdə dəfn etməklə, muzeylərini yaratmaq daha məqsədyönlüdür. Belə olduqda hər bölgəmizdə müqəddəs and yerlərimiz olacaq, nəinki hamısını bir şəhərə topla- maqla Z.N.)

Biz bunun birini yox, ikisini yaratmışıq. Bir və iki dərəcəli. Amma bu dərəcələrin necə və nəyə əsasən təyin olunduğunu hələ heç kəs bilmir. Götürək, birinci dərəcəli fəxri xiyabanımızı. İndi görək, burada yatanların hamısı həqiqətən xalqın fəxrindəmi? Xalqın fəxri olmadan, göstərişlə fəxri xiyabanda yatan mərhumların ruhu məni bağışlasın. Axı, ad, ünvan mahiyyətə uyğun olmalıdır.

Bəs, bu fəxri xiyabanın müəyyən bir statusu olmalıdır, ya yox?

Çox fikirləşəndən sonra məlum olur ki, bu mərhumlar vəzifələrinə görə bura düşüblər. Unudulur ki, mövqe və vəzifə şəxsin mahiyyəti ola bilməz. Təyin ilə verilən üstünlük əmrlə də alınır. Bir mahiyyət ki, təyin və əmrlə verilir və alınır, onu adamın şəxsi üstünlüyü hesab etmək olarmı?

Biz bu gün abidələrimizin qorunmasından, vaxtı ilə təqiblərə məruz qalan, adı mədəniyyətimizin tarixindən zorla silinən şəxsiyyətlərimizin qanuni hüquqlarının bərpa olunmasından, yaradıcılıqlarının lazımı səviyyədə öyrənilib, təbliğ olunma zərurətindən ürək ağrısı ilə söz açıyıq. Bu, təkcə yaddaş və tarix qarşısında övladlıq borcumuzu yerinə yetirmək deyil, bu həm də bu günkü və gələcək nəsillərə örnək olmaq, necə və hansı ideal naminə yaşamaq, xalqın tarix boyu yaratdığı mənəvi dəyərlərə sədaqət və ehtiram bəsləməyi bacarmaq ruhunu təlqin etmək deməkdir. Çünki, keçmişimizi yadda saxlamasaq, bu günümüzü və ən başlıcası isə sabahımızı da düzgün qiymətləndirə bilmərik. Bu baxımdan, çox zəruri və həddən artıq incə olan bir məsələni qeyd etməmək olmaz. Bu, kadr məsələsidir. Açıqını deyim ki, bizdə ideya, fikir epoziyası olduğu kimi, kadr epoziyası da baş verir. Onlarla, yüzlərlə istedad sahibsizlikdən, biganəlikdən, arxasızlıqdan özünə layiqli yer tapa bilmir, daxili tələbatına uyğun gəlməyən işlə məşğul olur və beləliklə də yavaş-yavaş mənəvi gücünü, enerjisini itirir, epoziyaya uğrayır. Bunun əvəzində isə elmə, sənətə o qədər də daxil olmayan adamlara, kimlərsə dostuna, qohumuna, yaxınına xüsusi "parnik" şəraiti yaradılır və yarımistedad yavaş-yavaş diyirlənərək, onlarla, yüzlərlə istedadlının taleyini həll edir. Atalarımız deyiblər: "Dad yarımçıq əlindən". Taleyimiz çox vaxt belə yarımçıqların əlinə düşür, ona görə də dünya miqyasına çıxa bilmirik, adamlarda vəzifə xəstəliyi ənənə halını alır, gecəsini gündüzünə qatıb elmin, sə-

nətin adı zəhmətkeşi, fədaisi olmaq arzusu ilə yaşayanların sayı isə get-gedə azalır. İstedadlı ilə istedadsız bir tərəziyə qoymaqla, bəzən istedadsız əslində layiq olduğundan daha yüksək bir şərait yaratmaqla, adamların bizə və həqiqətə, ədalətə olan inamını itirir, milli elmimizin, milli mədəniyyətimizin sabahı naminə Fərhad kimi küllüq çalmağa hazır olan neçə-neçə gənc istedadın qəlbindəki yaradıcılıq məşəlini söndürürük və millətimizi layiq olduğu zirvəyə yüksəlməyə imkan vermirik. Sonda isə əsasən Azərbaycan türkü itirir, geriye düşür, millətlər arasında təcridcən geriləyir. Bu isə əslində öz xalqına, öz dövlətinə arxadan xəncər saplamaq qədər dəhşətli bir hala gətirib çıxarır.

Onsuzda bu xalqın düşməni çoxdur, zaman-zaman çox böyük torpaq sahələri əlimizdən alınmış, başqa millətlərin əsarəti altında olduğumuzdan, özümüzə bərabər elmimiz, tariximiz, mənəviyyətimiz əlimizdən alınmışdır.

Bunun üçün Azərbaycan türkü özünün birliyini əldən verməməli, bu birliyi yüksək zirvələrə qaldırmalı, bir yumruq kimi birləşməlidir.

Bəxtiyar Vahabzadə millətin bir olması haqqında fikirlərini 1988-ci ilin noyabr ayında özünün Azərbaycan televiyası və radiosu ilə çıxışında qısa və məntiqli olaraq Azərbaycan xalqına çatdırmışdır. O, deyir: "Biz indi son dərəcə ağır günlər içindəyik və bu günlərdə adicə bir səhv hamımıza çox baha başa gələ bilər". Amma biz çox səhvlər etdik və böyük alim və şairimizin haqlı olduğunun bir daha şahidi olduq və bu proses 35 ildən artıq bir müddətdir ki, davam etməkdədir. O, xalqına təmkin göstərməklə yanaşı mübarizəsini davam etdirməyi tələb edir və deyir: Təmkin! Əlbəttə, demək istəmirəm ki, xalqım öz mübarizəsini dayandırmalıdır. Qətiyyəni yox! Son günlərdə çox gözəl bir ifadə tez-tez təkrar edilir: "Xalq sözü-haqq sözü". Xalq öz haqqını tələb edir.

Biz mitinqə, nümayişə bəxtəvərlikdən çıxmamışıq. Dərdimiz bir gündə, iki gündə yaranmayıb, bu, bir ilin, iki ilin dərdi deyil. Daha səbrimiz tükənib. Ona görə də xalq öz ürəyindəkiləri açıq bildirir və öz haqqını tələb edir. Xalqın tələbinə isə biganə qalmaq olmaz" Doğrudur xalqın tələbinə biganə qalmaq olmaz. Gəlin həqiqətləri xatırlayaq. Əslində biz həmişə xalqın fikrinə biganə ol-

muşuq, şəxsi mənafeimizi milli mənafeyə qurban verməməliyik. Elə bu səbəbdən də torpaq itkilərimiz çoxdan da çoxdur. Özümüz-özümüzü kənara itələməklə yanaşı hayları ocağımızın başına çıxarmışıq, hər hansı bir haxciyin bir dəfə dişini ağartmasına milli qeyrətli oğullarımızı, torpaqlarımızı varımızı qurban vermişik. Mənim yaşadığım ömür günlərimdə hər gün belə hadisələrin şahidi olmuşam. Vəzifə sahiblərimiz hər zaman özlərinə köməkçi, yaxud katibə ancaq və ancaq erməni qızlarını götürərdilər.

Vəzifə sahibinin qılığına girən erməni filankəs, qısa bir müddətdə həmin təşkilatı ermənilərlə doldururdular, özləri də, söz sahibi olardılar.

Yaxşı xatirimdədi, Az.SSR Elmlər Akademiyasında öz elmi işimin nəticəsi olaraq Rusiyanın Saratov Vilayətində-Vilayətin neft-qaz idarəsi ilə müqavilə bağlamışdım.

Əlbətdə işlədiyim təşkilatın adından. Orada bir qrup işləyirdi və bu müqavilə, dövrünə görə böyük dəyərli sayılırdı-450 min rubl. Bakıda isə həmin elmi işə Xoşbəxt müəllim 50 mindən artıq pul verməyə razılaşmadı. Baxmayaraq ki, o, mənim işlədiyim institutda da işləyirdi, elmi sovetin üzvü idi, mənim elmi rəhbərim və institutun müdürü akademik Mitət Abbasovla da çox yaxın idi. Saratovdan mənim gəlib işin gedişatına bir də baxmağıma dəvət almışdım, təcili getməli idim. Mitət müəllim də işdən xəbərdar idi. Bilet almışdım, ezamiyə sənədimə müdür imza atmalı idi və təyyarəyə gecikirdim. Mitət Abbasovun erməni katibəsi məni onun yanına buraxmırdı, sənədi özü aparıb imza etdirmək istəmirdi, məşğuldi, əlində vacib işi var, yanında qonaq var və s. bəhanələr gətirirdi. Səbəbi mənə məlum idi. Bu qız yaxşı bilirdi ki, mən erməniləri yaxşı tanıyıram və iç üzvlərini də yaxşı bilirəm. Çarəsiz qalıb arxasını qapıya çevirib əli ilə qapını bərk-bərk tutan erməni qızını kənara çəkib içəri girdim. Mitət Abbasov meyvə yeyirdi. Təbii ki, erməni qızı da mənim ardımca içəri girdi, məndən şikayət etdi, çoxlu iftiralar söylədi. Mən etika xatirinə məndən yaşca çox böyük olan müdürümüz akademik Mitət Abbasovun qarşısında bir kəlmə də olsa danışmadım. Sənədi ondan alanda “çox sağ olun” deyib, otağı tərk etdim. Amma Mitət müəllim məni xeyli danladı. Zaman keçdi-pullar üç dəfəyə bizim təşkilatın hesabına köçürüldü.

Müdürlük, akademik, azərbaycanlı Mitət Abbasov həmin puldan mənə yalnız 100 rubl miqdarında mükafat verdi. Mən alimin əməyi və hörməti bir erməni qızının hörməti qədər dəyərləndirilmədi. Əgər bizim alim-ziyalımız bu ağıldadırsa, xalqının nümayəndəsinə təşkilatına pulla yanaşı xətir-hörmət qazandırana erməni prizmasından baxırsa, sadə adamlardan nə umasan. Millət mütləq və mütləq millətçi olmalıdır, öz xalqının müdafiəçisi olmalıdır, öz xalqının nümayəndəsin başqa millətin ayağı altına salmamalıdır. Bu ailə tərbiyəsindən, qandan, gəndən, ölkədə aparılan mənəvi dəyərlər siyasətindən də çox asılıdır. Həmin Mitət Abbasov institutu doldurmuşdu ermənilərlə, yəhudilərlə, ruslarla və digər xalqların nümayəndələri ilə. Azərbaycanlıları sevmirdi, onlardan rus dilində oxumamışları ümumiyyətlə sevmirdi, əlinə fürsət düşəndə belə insanları aşağılayırdı, özü də KQB ilə oturub-dururdu, əlinə qələm alıb bir sətir belə yazı yazmazdı. Ancaq, məndə içində olmaqla adını elmi məqalələrdə, hesabatlarda, elmi kitablarda birinci yazdırardı. Xocalı məsələsində isə Azərbaycan Prezidenti mərhum Heydər Əliyev ona çox düzgün irad tutdu. İşı yarıtmadığı bir yana, məsələyə aidiyyəti olmayan ifadə -“mənim heç bir adamım” olmayıb deməsi Heydər Əliyevi ona tutarlı cavab verməsinə səbəb oldu. O, dedi: “sənin adamın mən”. Bu həqiqətən də belə olmuşdu. H.Əliyev onun akademik keçməsinə, işlədiyi instituta müdür keçməsinə birbaşa yardımçı olmuşdu. Amma H.Əliyev xəstə olanda, Bakıya qayıdanda özü vəzifədə olduğundan saymazyanalıq etdi, gedib onunla görüşmədi, sayğısızlıq etdi. Daha sonra Mitət Abbasova təklif olundu ki, sən yaşlısan, xəstəsan, müdür işləmək sənin üçün çətinlik törədir. Gəl öz istədiyin alimlərdən, yetirmələlərindən birini öz yerinə namizəd ver və özün də öz institutunda işlə. O, isə bu təkliflə razılaşmadı, Akademiyaya prezident keçmək siyasətini davam etdirdi, qruplaşmalar yaratdı, əsassız iddiasından əl çəkmədi. Onun tutduğu bu qeyri-real mövqe Akademiyada neft məsələləri ilə məşğul olan yeganə institutun tənəzlünə səbəb oldu, 450-ə yaxın alim və araşdırıcılar, öz aspirantları, pərən-pərən düşməli oldular. Bəxtiyar Vahabzadə dediyi kimi, xalqın tələbinə biganə qalmaq olmaz. Çox təəssüflər ki, xalqın iradəsi əksinə gedənlərimiz tarixən çox olub, istər vəzifə sahibləri arasından, istərsə də digər

məsul vəzifə tutanlarımızdan. Bəxtiyar Vahabzadə həmin çıxışında deyir: “Nümayişdə (meydan hərəkəti nəzərdə tutulur) xalqın tələblərindən biri-Dağlıq Qarabağın muxtariyyətinin ləğv olunmasıdır. Axı neçə illər boyu heç bir muxtariyyətə malik olmayan 300 min azərbaycanlı, nəhayət, Ermənistanda (Qərbi Azərbaycanda) yaşamaq hüququndan da məhrum edildi. Özü də zorla, vəhşiliklə, məhrum edildi. Belə olan surətdə DQMV-ti ləğv olunmalıdır. Xalq bunu tələb edir və mən də buna tamamilə şərikəm. Ona görə də bu barədə Az. SSR Ali Sovetinə, SSRİ Ali Sovetinə və Er. SSR Ali Sovetinə teleqramlar göndərmişəm. Güman edirəm, mənfi cavab alınacaq. Nə olar, deməli, biz də Ali Sovetin sesiyasını çağırır DQMV-ni ləğv etməliyik.

Xalqın ikinci tələbi belədir: “Qarabağ təşkilatının (ermənilərin) bütün üzvləri cəzalandırılmalıdır. “Qarabağ” təşkilatının üzvü olan “Saqqallılar” cəzalarını almalıdırlar. Poqosyanların, manuçarovların və başqalarının dərsi verilməlidir. Mən hələ bu işə başlayan Aqanbəyyanı, Zori Balayan və sairələrini demirəm”.

Bəxtiyar müəllimin fikirlərinə rəğmən biz öz “qabaqda gedənlərimizlə, akademiklərimizlə, digər-millətin umub-küsdüyü insanlara-ermənilərin bu təbəqələrilə müqaisə etməliyik. Biz öz haqlı və doğru-düzgün işlərimizə belə kölgə saldıığımız halda, düşməni unudub özümüz-özümüzə məşğul olduğumuz halda-ermənilər toparlanır, yalandan da olsa özləri üçün “tarix” yazır, pul toplayır, silah alır, minbir kələklə Azərbaycan torpaqlarını zaman-zaman ələ keçirirlər. Biz isə seyrçi qismindən qabağa gedə bilmirik, bütün milli müsibətlərə döz deyirik. Bəs bu dünyanın gedişatından nə vaxt nümunə götürəcək öz haqqımız uğrunda mübarizəyə qalxacağıq.

Daha sonra, böyük şair söyləyir: “Xalqın tələbləri çoxdur”. Ən mühüm tələblərdən biri Azərbaycan dilinə, tarixinə, mədəniyyətinə aiddir. Boynumuza əlaq ki, dilimizin başına oyunlar açmışıq. Əslində, xalqın dilini əlindən almışıq. Uzun illər boyu 40 il, 50 il bundan əvvəl də Azərbaycan xalqının dili dövlət idarələrində işlənməyib. Məgər bizim xalqın dili olmayıb? Vaxtilə “Latın dili” adlı şeir yazmışdım. Deyirdim ki, indi Yer üzündə latın dilində danışan xalq yoxdur, amma dil qalıb. Elə xalqlar da var ki, özü yaşa-

yır, dilini öldürüblər. Bu şeirə görə başıma çox müsibətlər gətiriblər –sən nəyi nəzərdə tutursan, kimi nəzərdə tutursan? –deyə sorurdular. Bilirdilər, çox gözəl bilirdilər ki, mən nəyi, kimi nəzərdə tuturam. “Ana dili” şeirimdə isə demişəm ki, ey öz doğma dilində danışmağı ar bilən, fasonlu ədəbazarlar, ruhunuzu oxşamır qoşmalar, telli sazlar, bunlar qoy mənim olsun, ancaq Vətən çörəyi sizlərə qənim olsun!

Qənim olmadı. Belələri vəzifə başına çıxarıldı, xalqı tapdaladılar, yəni xalqın dilini, tarixini, mədəniyyətini... Bir xalqın əlifbası neçə dəfə dəyişdirilərmiş?! Bir xalqın tarixini neçə dəfə dəyişmək olar? Gah midiyalı olur, qah farsın tör-töküntüsü...Gəlin birdəfəlik qətiyyətlə deyək: Azərbaycan türkləridir bu xalq!

Burada da böyük şairimiz Bəxtiyar Vahabzadəyə haqq qazandıraraq bu məqama az da olsa aydınlıq gətirmək istərdim. Öncə onu deyim ki, mənim bir neçə ixtiram olması səbəbindən SSRİ dönməndə, SSRİ Elmlər Akademiyasının İxtiralar və Kəşflər Elmi-Tədqiqat İnstitutunun üzvü idim, tarixlə də mütəmadi məşğul olurdum. Buranın yardımı ilə istənilən ölkənin, əsasən də SSRİ ilə xüsusi müqaviləsi olan ölkələrin elmi, tarixi, mədəni mənbələrindən bəhrələnmək olardı. Çoxları bundan xəbərsiz idilər. Mən isə arzu etdiyim sahələrin elmi sənədləri ilə tanış olmağı xoşlardım. Bu səbəbdən də Şumerlərlə bağlı axtarışım oldu və əsas məkanı çindən olan bir material Macarıstanda macar dilində tərcümə olunmuş halda mənim ünvanıma göndərildi. Macar dilini bilmədiyimdən onu, yuxarıda dediyim institutda rus dilinə tərcümə etdirdim və çox maraqlı bir tarixi dəlil əlimə keçdi. Akademiyada bu yazıya həər bir cürə baxdı. Yeganə olaraq yeri behiştlik Aydın Məmmədov mənimlə həmrəy oldu. Günümüzdə bu problem deyil. Hamı xalqımızın ulu babalarının Şumer türkləri, dünya sivilizasiyanın yaradıcısı şumerlərin olmasını təsdiq edirlər. Azərbaycan türkü qədər bəlkə də, dünyada ikinci bir xalq yoxdur ki, onun bu qədər qədim və çoxsaylı dövləti olsun.

İkinci bir məqam isə hazırda Azərbaycan torpaqlarında yaşayan və özlərini digər xalqlardan hesab edən kürdlər, ləzgilər, talışlar və digərləridir. Araşdırmalarımıza görə ləzgilər uqrofin türk tayfalarına aiddirlər, ümumilikdə Şimali Qafqaz xalqlarının hamısı

bu qəbildəndir. Kürdlər isə qədim türk qurd tayfalarının törəmələridir. Hazır da Azərbaycan şimali-cənublu xeyli bölgəsində Qurd adlı yerlər, yaşayış məntəqələri və s. qalmaqdadır. Onlar bu tarixi bilmədiklərindən öz dost-doğma Osmanlı türklərinə qarşı qənim kəsilmişlər, rusların və ermənilərin bədnam torundan xilas ola bilmirlər.

Talış deyilənlərə gəldikdə isə, onlar talış adlı bir türk kişinin övladlarıdır. Dilə gəldikdə isə günümüzdə onların işlətdikləri sözlərin türk və fars dillərinin qarışığından başqa ayrı bir söz tapmaq mümkün deyil. Bunun kökündə parçala, ağalıq elə rus “fəlsəfəsi” dayanır.

Bəxtiyar müəllim çıxışını davam etdirərək söyləyir: “Tarixçiləri təqsirləndirirlər ki, (Sovet dönəmi nəzərdə tutulur) onlar tariximizə dair sanballı əsərlər yaratmırlar. Necə yaratsınlar? Yuxarıdan buyurmuşlar ki, xalqın tarixini belə yazmalısın, onu midiyalı adlandırmalısan.

Bakı Dövlət Universitetinin, pedaqoji institutların, ali məktəblərin azərbaycan fakültələrini qurtaranlar iş tapa bilmirlər. Burada başqa millətlərə iş var, amma Azərbaycan xalqının oğlanlarına yox! Məcbur olub gedirlər uzaqlara. Orada özlərinə iş axtarırlar. Azərbaycan xalqının minlərlə (mən deyərdim milyonlarla Z.N.) cavanı gedib kənarda işləyir. Qızlarımız ərə gedə bilmirlər. Evdə qalıb qarıyırlar. Çünki oğlanlarımız bir tikə çörək üçün gedib uzaqlarda çalışırlar. Bu cür hallara son qoyulmalıdır!

Azərbaycan dilini dövlət dili səviyyəsinə qaldırmalıyıq. Görək kim cürət edib xalqımızın dilini işlətməyəcək! Ana dilində danışa bilməyən nazirlərdən, idarə və təşkilat başçılarından rəhbərmi çıxar?

Bütün bunlardan sonra mən yenə də qayıdıram sözümlün əvvəlinə. Kiçik bir səhv bizi fəlakətə apara bilər. Sumqayıt hadisəsini bir xeyirdə, bir şərdə bizim başımıza çıxırırlar. Amanın günüdür, Sumqayıt hadisəsi təkrar olunmamalıdır! Biz qəlbi yumşaq millətik. Gəlin, insanpərvərliyimizi saxlayaraq, humanizmimizi qoruyaq. Amma mübarizəmizi davam etdirək!

Dediklərimiz yerinə yetməlidir. Xalqıma indi bircə şey su və hava kimi zəruridir-birlik!

1989-cu ilin sentyabr ayı idi. Xalq ayaq üstə idi, millətin gecəsi-gündüzü yox idi, iş-güc unudulmuşdu, hamının dərdi vətən dərdi idi, Qərbi Azərbaycandan (Ermənistandan) fəlakətlərlə ermənilər tərəfindən qovulmuş, doğma vətəni məcburən tərk etmiş həmvətənlilərimiz idi.

Az. SSR Ali Sovetinin on birinci çağırış növbədən kənar onuncu sessiyası böyük gərginliklə öz işinə başlamışdı. Çıxışçılar çox idi, əsəbi idi, mübahisəli idi və xalq Ali Sovetin binası qarşısına toplanmışdı, qəti qərarların qəbul edilməsini tələb edirdilər. Xalq arasında nüfuzu daha da yüksəlmiş xalq şairimiz Bəxtiyar Vahabzadə də çıxışçılar sırasında idi. Əsəbi olsa da, özünü təmkinli aparmağa çalışırdı. O, sözünə belə başladı: “Biz bu gün tariximizin çox mürəkkəb, ziddiyyətli və təhlükəli günlərini yaşayırıq. Əgər bu gün rus yazıcıları – “Vətən təhlükədədir. Gəlin bu haqda düşünek”-deyirlərsə, biz “Vətən də, xalq da, milli varlığımız da, şərəf, namus və qeyrətimiz də təhlükədədir! – deməliyik. Bunu başa düşmək, dərk etmək lazımdır. Həm də bilmək lazımdır ki, bu təhlükə qlobal xarakter daşıyır. Son vaxtlar türkdilli xalqların başına gətirilən oyunlar elə-belə, təsadüfi deyil. Məsələ bizim düşündüyümüzədən daha dərinədir. Əgər biz bu təhlükəni anlamasaq, onun dərin köklərini araşdırıb tapmasaq, ona yaxşı əks tədbirlər görməyib, sadələşlik və siyasi korluq göstərsək, gələcək və tarix qarşısında utanmalı olacağıq.

Bu gün bizim qarşımızda bir məqsəd və bir cəbhə var: o da vətənimizin bütövlüyü və suverenliyi naminə xalqın birliyinə nail olmaqdan ibarətdir. Mən bu gün bütün xalqımızı fəhlədən tutmuş ziyalıya qədər, kəndlidən tutmuş məmura qədər, ən balaca kargüzərdən tutmuş partiya və dövlət işçisinə qədər yumruq kimi birləşməyə, hər şeyi unudub Vətən naminə eyni hədəfə vurmağa çağırıram.

Azərbaycan Sovet Sosialis Respublikasının siyasi-hüquqi, iqtisadi-mədəni suverenliyinin təmin olunması indi bütün ictimai həyatımızın başlıca məsələsinə çevrilmişdir. Şəxsiyyətə pərəstiş və durğunluq illərində azərbaycanlılar milli hüququ ən çox tapdanan xalqlardan olmuşdur. Müttəfiq respublika ilə təmsil olunan on beş xalq içərisində yalnız azərbaycanlılar həyata keçirilən kütləvi köçürülmə, müxtəlif respublikası olmayan xalqlardan çeçenlərə,

qaraçaylara, krım tatarlarına (türklərinə Z.N) almanlara və s qarşı tətbiq edilirdi. Ancaq Stalin və onun əlaltıları azərbaycanlıları da bu cərgəyə qatdılar. Onlar 30-cu illərdə (1930-cu il nəzərdə tutulur) 80 min nəfərə yaxın Cənubi Azərbaycanlıyı zorla İrana köçürərək Azərbaycan fəhlə sinifinin milli tərkibinə zərbə vurdu. 1948-1953-cü illərdə isə 200 mindən artıq azərbaycanlıyı Ermənistan SSR-dən (Qərbi Azərbaycandan) zorla köçürməklə bu xalqın məhz bütövlükdə bir xalq kimi hüquqlarını ayaqlayıb onun milli ləyaqətini təhqir etdilər.

Lakin yenidənqurmanın dördüncü ili olan 1988-ci ildə 270 min azərbaycanlının vətəndaşlıq, siyasi, mədəni və mülkü hüquqlarını kobudcasına pozaraq həmin respublikadan çıxarılması Azərbaycan SSR suverenliyi məsələsinin bu gün üçün aktuallığını bütün kəskinliyi ilə ortaya qoyur.

İş o yerə çatmışdır ki, Azərbaycan SSR-nin öz ərazisi içərisində də azərbaycanlılar zorakı qaydada qovulur, ev-əşiyini, iş yerini buraxıb başqa yerlərə qaçır, Vətəninə minillik ata-baba ocağının həsrətini çəkməli olur. Bu rəzillik 1 il 7 aydır ki, Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində baş verməkdədir. Erməni millətçiləri indi qarşılıqlı bir məram qoymuşlar, vilayəti Azərbaycan SSR-in tabeliyindən çıxarmaq, respublika ilə bütün idarəçilik, iqtisadi və mədəni telləri qırıb atmaq, Xüsusi İdarə Komitəsi vasitəsilə onu Mərkəzin tabeliyinə keçirmək! Bütün bu fitnəkarlıqlar respublika partiya, dövlət və hökumət orqanlarının gözü qarşısında həyata keçirilir. Digər bir məqamda isə Vətənsəvar, millətsevər şairimiz söyləyir: "...SSRİ Konstitusiyası üzrə müttəfiq respublikalardan biri olmaqla Azərbaycan SSR öz hüquq və səlahiyyətlərinin çox dəyərli bir hissəsini ittifaq ali dövlət orqanlarının ixtiyarına vermiş, bu orqanlar isə Azərbaycan SSR-in dövlət suverenliyini, ərazi bütövlüyünü və təhlükəsizliyini qorumağı öz öhdəsinə götürmüşdür. Ancaq Dağlıq Qarabağ hadisələri bütün aydınlığıyla göstərdi ki, ittifaq orqanlarının SSRİ konstitusiyasında göstərilmiş bu öhdəliyi də quru sözdən başqa bir şey deyilmiş. Əksinə, mərkəzi ittifaq orqanlarının anlaşılmaz ikili davranışı Dağlıq Qarabağdakı azərbaycanlı əhalisinin adi təhlükəsizliyini kobud şəkil-

də pozmağa gətirib çıxarmışdır. Daxili qoşun dəstələri isə erməni millətçilərinin təsiri altında hərəkət etməkdədirlər.

Ən dəhşətlisi budur ki, Sov İKP-nin gələcək milli siyasət platformasının layihəsi də müttəfiq respublikaların suverenlik təminatı baxımından bizi təmin edə bilməz. Bu layihədə nə bu suverenliyin bütün mahiyyət və şərtləri, nə də onun təminatına zəmanət müəyyən edilmişdir. Respublika öz ərazisi üzərində gerçək suveren hüququnu necə və hansı qaydada həyata keçirə bilər? –bu məsələ də layihədə öz əksini tapmamışdır. Hətta 1922-ci ildə ittifaq müqaviləsi üzrə respublikalara verilmiş olan SSRİ-nin tərkibindən çıxarmaq hüququ layihədən götürülmüşdür. Halbuki, bu hüquq müttəfiq respublika suverenliyinin V.İ.Lenin tərəfindən təklif edilmiş ən mühüm şərtidir. Xalqların öz taleyini müəyyən etmək haqqının dialektik ifadəsidir. Hələ bu azmış kimi, bu işdə mənfəəti olanlar, layihəni respublikaların ərazi suverenliyini pozmaq üçün vasitəyə çevirmişlər. Bu layihəyə görə "Müttəfiq respublikalar öz sərhədlərinin dəyişdirilməsi barədə razılığa gələ bilməsələr bu məsələlərin həlli ittifaq orqanlarının səlahiyyətinə verilməlidir".

Biz bu müddəə ilə razılaşa bilmərik. Bütün bunlar suverenlik məsələsinin ancaq siyasi tərəfi ilə bağlıdır. Ancaq məsələnin siyasi tərəfi olduqca genişdir. Misal üçün, mən yalnız bu məsələnin üzərində dayanmaq istədim. 1975-ci Helsinki və 1989-cu il Vyana razılaşmaları üzrə insan hüququnun təminatı üçün müxtəlif ölkələrdə yaşayan parçalanmış ailə üzvlərinin görüşüb birləşməsindən ötrü şərait yaradılmışdır.

İndi aydın olur ki, ən çox azərbaycanlı yaşayan ölkə qonşu Türkiyədir. Deməli, müvafiq işlərin Bakıda və Ankarada aparılması üçün konsulluq açılmalıdır. Sual olunur: suverenliyindən söhbət gedən respublikaya belə məsələləri həll etmək hüququ verilməkmə, yoxsa yenə də illərlə saysız-hesabsız Moskva idarələrinin qapılarını döyməli olacağıq?

Suverenliyin iqtisadi tərəfinə gəldikdə, mən bizim iqtisadiyyatçıların işinə qarışmaq fikrində deyiləm. Ancaq onu demək istəyirəm ki, respublikanın iqtisadi hüquqsuzluğu heç bir ölçüyə sığışmır. Misal üçün, qız-gəlinlərimizin sağlamlığı, körpələrimizin şikəstliyi və kütləvi qırğın hesabına yetişdirilən pambığı götürək.

Pambıqdan alınan mahlıcın yalnız 12 faizi respublikamızda son məhsula çevrilir, qalanı isə su qiymətinə başqa respublikalardakı toxuculuq mərkəzlərinə aparılır, onlara milyonlarla gəlir gətirir.

Gəlin etiraf edək ki, biz öz torpağımızın, təbii sərvətlərimizin, dövlətimizin əsl sahibləri deyilik. Bizi bu hüquqlardan məhrum etmişlər. Bizi sözün əsl mənasında öz torpağımızda muzdlu köləyə çevirmişlər. Nə üçün Azərbaycanda olan sənaye müəssisələrinin 93 faizi ittifaq tabeliyində olmalıdır? Nə üçün milli gəlir balansında neft cüzi çəkiyə malikdir? Nə üçün Azərbaycan SSR-nin xammal bazasına çevrilmişdir? Alimlərimiz hesablamışlar ki, təkcə pambıq sahəsində xammal ixracına görə respublika hər il iki milyard manatdan çox, şərab məmulatı sahəsində isə təqribən 3 milyard manat itirir. Tütün, yun, tərəvəz və digər kənd təsərrüfatı məhsulları sahəsində də vəziyyət belədir. Başa düşə bilmirəm, biz nə üçün öz yunumuzu hazırlayıb Ermənistanı verməliyik ki, onlar hazır məhsul istehsal edib qazansınlar? Yəni, bizim yun parça, yundan geyim şeyləri toxumağa da qabiliyyətimiz yoxdur? Bəlkə işçi qüvvəsi çatmır? Yox! Əksinə, hazırda respublikada təxminən 400 minə yaxın işsiz var. Hələ mən yayda pambıq becərüb yığan, qışda işsiz qalan 100 minləri demirəm. Respublikanı ona görə bu günə salıblar ki, onun cavanlarının xeyli hissəsi işsizlik dərindən respublikadan çıxıb getsinlər. Hər il respublikadan gedənlərin sayı 5-6 mini keçir. Azərbaycanın Zaqafqaziyada iqtisadi, elmi-texniki cəhətdən qüdrətli, güclü respublikaya çevrilməsinə qarşı çox güclü müqavimət göstərilir. Burada strateji məqsədlər gizlənilir. Torpaqlarımıza göz dikənlər bizi min illər boyu yaşadığımız doğma yerlərdən sıxışdırmaq planları hazırlayıb onu haranınsa köməyi ilə həyata keçirməyə çalışanların nə məqsəd güddüklərini başa düşmək üçün böyük ağıl sahibi olmaq lazım deyildir.

Bizim milli gəlirimiz Ermənistandan iki dəfə, əhalimiz 2,1 dəfə çoxdur. Bəs büdcəmiz necə? Respublikamızda milli gəlir istehsalının həcmi, əhalinin sayı və ərazimiz Gürcüstandan çoxdur, böyükdür, amma ittifaq büdcəsindən bizə ayrılan vəsait həmişə Gürcüstandan az olur. Niyə?

Bu onunla əlaqədardır ki, torpağına, xalqına yox, oturduğu kürsüyə, vəzifəyə bağlı olan manqurtların qabağına nə tullasalar

onunla razılaşsınlar. Vətən və milli hissini itirmişlər bizə başçılıq etmişlər, nə mərkəzdə, nə də respublikada bizim işbilənlərimizi, başa düşənlərimizi yaxın qoymamışlar. Ona görə də biz belə bir faciəli vəziyyətə düşmüşük.

Respublikada iqtisadiyyatın strukturunu köklü surətdə dəyişməklə iqtisadi müstəqillik qazanmaq olar. Ancaq bu yolla biz respublikamızı başqa respublikaların xammal bazası vəziyyətindən çıxara bilərik. Xammal bazası səciyyəsinə olan iqtisadiyyat isə hamıya məlumdur ki, müstəmləkə səciyyəli iqtisadiyyatdır. Əsas varidatımız olan nefti biz neçəyə satırıq? Tonu 35 manata. Dünya bazarlarında isə neftin tonu orta hesabla 140 dollara gedir. 1987-ci ildə çıxarılan 13 milyon ton neft respublikaya 455 milyon manat gəlir gətirmişdir. Bu milli gəlirin yalnız 3,9 faizinə bərabərdir. Biz əslində qızılı xammal adı ilə çöp qiymətinə satıb, öz gələcəyinin bizim xammaldan düzəltdiyi məhsulu qızıl qiymətinə alırıq.

240 minə qədər azərbaycanlıyı öz doğma torpaqlarından qovmaq, Ermənistanı monorespublika etmək daşnakların çoxdankı arzusu idi. Bu arzularına çatdılar. Onlar bu işi həyata keçirərkən Ermənistanda olan ordu nəinki bu işə mane olmadı, əksinə, ermənilərə kömək etdi. Azərbaycanlıların sonuncu adamınadək Ermənistandan qovandan sonra erməni "ziyalıları" təcili olaraq Ali Sovetin növbədən kənar sessiyasını çağırmağı və həmin sessiyada "Azərbaycanda və Dağlıq Qarabağda yaşayan ermənilərin təhlükəsizliyini qorumaq" məsələsini irəli sürdülər. Demək, onlar azərbaycanlıların Ermənistandan qovulmasını qanuni hal hesab edir, ancaq Azərbaycandan ermənilərin öz xoşlarına köçməsinə isə qanunsuz sayır, bizim daxili işlərimizə qarışmağı belə lazım bilirlər. Adamı dəhşət götürür. Görəsən, bu haqqı onlara kim verib? Deyək ki, biz buna da dözdük. Bəs aramızda həqiqəti və ədaləti bərpa etmək missiyasını boynuna götürən Moskva niyə onlara demir ki, Ermənistandan qovduğumuz azərbaycanlılar insan deyildi? Bəs onların haqqı yoxdur? Nə üçün onların öz doğma torpaqlarından qovulmasını siz ədalət hesab edirsiniz? Əgər bu ədalətdisə, ermənilərin Azərbaycandan öz xoşları ilə köçməsinə niyə ədalət hesab etmirsiniz?! Siz hələ bu işdə suveren Azərbaycan respublikasının işinə barmaq uzadırsınız? Görəsən, bu məsələlərdə Moskva niyə susur?!

Bu bir yana qalsın, niyə Moskva qəzetləri onların bu hərəkətini ifşa etmir?

Mən başa düşə bilmirəm, nə vaxta qədər biz mərkəzi qəzetlərin birtərəfli mövqeyinə dözməliyik? Nə vaxta qədər mərkəzi qəzetlər bizi haqlı ikən haqsız, onları (erməniləri) haqsız ikən haqlı kimi qələmə verəcək, bizim haqlı tələblərimiz barədə susacaqlar?

Bir neçə kəlmə də suverenliyin mədəni tərəfi barədə. Burada birinci göstərici dilimizin dövlət dili statusunun sözdə yox, işdə təmin olunmasıdır. Bizim MK-nın hazırladığı sənəd bugünkü tələblərə cavab vermir. Azərbaycan dilinin gerçək dövlət dili hüququ təmin olunmalı, bütün dövlət və ictimai idarələr kargüzarlıq işlərini bu dildə aparmalı, Azərbaycan dili ilə yanaşı rus dilini millətlərarası ünsiyyət vasitəsi kimi nüfuzu saxlanılmalıdır. Dövlət dili haqqında sənəddə xalqımızın inqilabi-mədəni keçmişinin bəxş etdiyi, elmi baxımdan dilimizin qanunlarına tam uyğun gələn latın əlifbası da xalqa qaytarılmalıdır.

Mən sözümlü böyük vətənpərvər jurnalist Ömər Faiq Nəmanzadənin 1917-ci il yanvarın 18-də "Açıq söz" qəzetində yazdığı aşağıdakı sözlərlə bitirmək istəyirəm: "Bizdə, bizim xasiyyətimizdə özgələrlə olan dostluğun davamı üçün, özümüzün mənfəətimiz, özümüzün təhlükədə olduğunu düşünməmək adəti var, həm də çoxdan var.

Bu xasiyyət yalnız tək-tək kişilərin beyinlərində deyil, millətimizin ruhunda, ictimai əxlaqımızda köklənmiş, möhkəmlənmişdir.

Dostluq xəncəri ilə yaralanmaq və o yaranın acısını duymamaq igidliyi bizdə çoxdan milli əxlaq yerini tutmuşdur.

İşdə bu yaman adət və xasiyyətimizin zərəri bu gün elə artmış, dostluq yolu ilə milli mənfəətimizə endirilən baltanın acısı bu gün elə şiddətlənmişdir ki, artıq onu duymamaq, anlamamaq, aşkar bizim qaballığımızı, quru cahillimizi bildirir.

Vaxtdır ki, biz də bu həqiqətləri qanıb yaşamağa layiq olduğumuzu, millətimizin şərəfini lovğalıq ilə yox, əməllərimizlə, köməyimizlə göstərək!"

Milli məsələlərdə mən həmişə Bəxtiyar Vahabzadə ilə həmfikir olmuşam. Onu tanıyandan, yaradıcılığı ilə tanış olandan, el demiş nə ilə nəfəs aldığını bildikdən sonra-istər şəxsi söhbətlərdə, is-

tər müxtəlif məkanlarındakı çıxışlarında və istərsə də heç nədən çəkinmədən hakimiyyət insanlarına müraciətdə, o, həmişə milli mənafeədən fikir bildirən bir Azərbaycan vətəndaşı olmuşdur. Müəyyən dövrlə bəzi məqamlarda ehtiyatlı davransa da, elə məqam gəlib çatmışdır ki, Bəxtiyar Vahabzadə həqiqətən el-obanın önündə gedən, fikirlərini böyük səhnələrdə dilə gətirilən qeyrətli milli vətəndaşa çevrilmişdir. Onun çox böyük nüfuzu var idi, xalq onu dinləyirdi, xalq ona inanırdı, arxasında dayanırdı.

SSRİ-nin çökməsi ərəfəsində ermənilər həmişə olduğu kimi, həmin illərdə də azərbaycana arxadan qılınc sancdı, qərbi Azərbaycanda (Ermənistanda) yaşayan torpaq sahibləri öz ata-baba yurdlarından faciəvi surətdə qovuldu, qırıldı, mal-mülkünü, ev-eşiyini itirdi, ən əsası isə doğma ana vətəninə itirdi, didərgin düşdü. Həmin dövrlərdə bütün xalq bu ədalətsizliyə dözmür, meydanlara axışır, rusların 300 illik kələklərinə dözmür öz halal haqqını tələb edirdi. Azərbaycan xalqı rus-erməni millətçiləri ilə yanaşı respublikamızda hakimiyyət başında olanlardan da çox narazı idilər. O günləri yada salanda başda Kamran Bağirov olmaqla, əsas hakimiyyət sahiblərinin necə əfəl, bivec, vətən nə olduğunu, torpaq nə olduğunu, qeyrət-namus nə olduğunu bilməyənlərin bu pillələrə yüksəlmələrinə, hansı fərqli cəhətlərinə görə vəzifə başına gətirilmələrinə insan həqiqətən mat-məəttəl qalırdı. Tarix sübut etdi ki, Kamran Bağirov deyilən "debil" sözü, elə onun ətrafının əksəriyyətinə şamil edildi, özü də haqlı edildi. Bütün bu deyilənlərə və deyilməyənlərə Bəxtiyar Vahabzadə də dözmür, bir çoxlarından fərqli olaraq, çıxışlarından əlavə yazılı surətdə də milli dərdimizi hakimiyyəti zəbt edənlərə yazılı surətdə də bildirirdi.

Belə yazılardan biri də "Respublika rəhbərlərinə deputat sorğusu" adlanır. Yazı yığcam olsa da Azərbaycana lazım olan siyasi-mənəvi fikirlərin hamısı hüquqi olaraq burada öz əksini tapmışdır. Həmin yazıda deyilir: "SSR Konstitusiyasının 119-cu maddəsinin 14-cü bəndi üzrə SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyyyəti "SSRİ-nin müdafiəsi və onun vətəndaşlarının təhlükəsizliyi mənafeyinə uyğun olaraq ölkədə, habelə ayrı-ayrı yerlərdə hərbi, yaxud fəvqəladə vəziyyət elan edir, bu məsələni müttəfiq respublikanın Ali Sovetinin Rəyasət Heyyyəti ilə hökmən müzakirə edilməsi şərti ilə, göstə-

rilən hallarda SSR İttifaqının və müttəfiq respublikaların dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirilən xüsusi idarəetmə formalarını tətbiq edə bilər”.

Bəxtiyar Vahabzadə bir ziyalı, bir şair, bir alim və ən nəhayət bir millət vəkili olaraq soruşur: “Belə isə, nə üçün Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində həyata keçirilən xüsusi idarəetmə formasında respublikanın dövlət orqanları əməli surətdə iştirak etmir? Bu həqiqət belə idi. Azərbaycanı sayan yox idi. Ruslarla-ermənilər heç bir hüquqi əsası olmayan işlər görürdülər və həm də özləri istədikləri kimi, özlərinə sərf qaydasında. Bəxtiyar müəllim daha sonra fikrini belə davam etdirir: “Dağlıq Qarabağda partiya və dövlət orqanlarının, iqtisadiyyatın respublika tabeliyindən çıxarılmasını, tarixən mövcud olan əlaqələrin pozulmasını nə ilə izah etmək olar?” Əlbətdə nə ruslar və nə də ermənilər heç bir izah vermədən 15 müttəfiq respublikadan biri olan Azərbaycanın iştirakı olmadan onun torpaqlarının, sənayesinin, iqtisadiyyatının, insanların (azərbaycanlıların) başında “turp” əkirdilər.

Rus-erməni silahlı qüvvələrinə azərbaycan tutarlı cavab vermək qüdrətində olmasa da, özümüzün cavabdeh “rəhbərlərimizdə” də qeyrət yox idi, təlatümə gəlmiş xalqın fiziki və beyin var-dövlətindən də istifadə etmirdilər, sakitcə öz kreslolarında oturub günlərini sayır və bu günlərin sayını artırmaq həvəsi ilə yaşayırdılar. Fikrini davam etdirən Bəxtiyar Vahabzadə yazmışdı: “Azərbaycan SSR-in ərazi və dövlət suverenliyinin qorunması üçün respublika hökuməti nə etmişdir və nə etmək fikrindədir? Bununla bağlı A.Volskinin başçılıq etdiyi Xüsusi İdarə Komitəsinin mövcud qanunçuluğa uyğun gəlməyən fəaliyyətinin qarşısı nə üçün alınmır? Bütövlükdə bu Komitə qarşısında qoyulan vəzifələri yerinə yetirmədiyi halda onun saxlanmasına ehtiyac varmı?”

Qeyd edirəm ki, bu səpkili çıxışlarla, yazılarla, fikirlərlə aidiyyəti vəzifə sahiblərinə müraciət edən ziyalılarımız, insanlarımız həmin dövrdə heç də çox və yetərli deyildi. Meydana toplaşmış öz sözünü deyənlər, çıxış edənlər belə, Bəxtiyar Vahabzadə, Ziya Bünyadov, Hətəmi Təntəkin qədər siyasi savad səviyyəsində təhlil aparmırdılar, yaxud apara bilmirdilər.

Respublika rəhbərliyinə Bəxtiyar Vahabzadənin ikinci sualı belədir: “Ermənistan SSR-in suveren Azərbaycan dövlətinin daxili işlərinə kobudcasına qarışmasına, onun əsassız ərazi iddialarına nə üçün siyasi qiymət verilmir və onların qarşısı alınmır? Nə üçün bu barədə Azərbaycan SSR hökuməti tərəfindən SSR İttifaqı hökuməti qarşısında, SSRİ xalq deputatları qurultayı və SSRİ Ali Soveti qarşısında məsələ qaldırılmamışdır? Bu məsələlər üzrə beynəlxalq səlahiyyətli orqanlar qarşısında biz nə üçün məsələ qaldırmırıq? Tamamı ilə haqlı suallardır. Baxmayaraq ki, həm ermənilərin və həm də rusların bizləri dəfələrlə aldatmaqla, şantajla, müxtəlif bəhanələrlə, fırıldaqlarla bərkə çəkmişlər, insanlarımızı məhv etmişlər, torpaqlarımızı parçalamışlar və özümüzü də günahkar saymışlar. Dünyanın ən dəyərli millətlərinin birincisi olsaq da, beynəlxalq aləmdə millətimizin ünvanına min cürə böhtanlar yağdırmışlar. Amma etiraf edək ki, bütün türk dünyasında olduğu kimi biz Azərbaycan türklərində də bu biganəlik həmişə mövcud olmuşdur. Əlbəttə Səfəvilər dövrünü nəzərə almasaq.

Rusların Xankəndinə gələrək hakimiyyəti öz üzərlərinə götürüb, erməniləri isə ətraflarında cəm etdikləri illərdə, bizim vəzifə sahiblərimiz yabançı bir millətin nümayəndəsi kimi özlərini aparır, məndən keçdi qardaşıma dəydi və Bəxtiyar Vahabzadənin qoyduğu sualları nə Moskvaya, nə SSRİ rəhbərliyinə və nə də beynəlxalq aləmə bəyan edirdilər. Bir sözlə həmin dövrün Azərbaycan rəhbərliyi bir qrup manqurt toplumu səviyyəsində işləməklə erməni-rus qruplaşmasına bir az da əlavə müsbət şərait yaradırdılar, tarix və millət, dövlət qarşısındakı məsuliyyətlərini unudurdular.

Bəxtiyar Vahabzadənin Azərbaycan rəhbərliyinə üçüncü müraciəti belə başlayır: “SSRİ Daxili İşlər Nazirliyi qoşun hissələrinin Dağlıq Qarabağda birtərəfli, qeyri-obyektiv, açıq-aşkar, qərəzli mövqeyini nə ilə izah edirsiniz?” Bu sualı da Az. SSR MK-si digər suallar kimi cavabsız qoydu. Amma Bəxtiyar müəllimi də “sorgu-suala” tutmadılar, heç belə bir təşəbbüsdə də olmadılar. Çünki, manqurt qəlbində vətən yangısı olmur. Belə insanları bu vəzifəyə gətirənlərə lənət, özü də min lənət!...

Bəxtiyar Vahabzadənin respublika rəhbərlərinə olan bu müraciəti çox hüquqi əsaslarla, hətta beynəlxalq hüququn tələblərinə cavab verən səviyyədə olmuşdur. O, növbəti sualını, tələbini belə qoyur: “Dağlıq Qarabağda Azərbaycan SSR-in konstitusiyaya hüquqlarını kobudcasına pozaraq respublikanın səlahiyyətinə aid olan idarəçilik məsələlərinin ittifaq orqanlarına və başqa respublikalara verilməsinə necə baxırsınız?” Əslində isə Bəxtiyar Vahabzadənin ürək yangısı ilə qoyduğu sualları onlar heç düşünmürdülər. Prosesin içərisində yanıb-yaxılan bir vətəndaş kimi, deyə bilərəm ki, respublika rəhbərliyi elə başa düşürdü ki, bunların hamısını SSRİ rəhbərliyi yerbə-yer edəcəkdir. Bu da kəmsavadsızlıqdan başqa bir şey deyildi.

Suallarının biri digərindən kəsərli olan Bəxtiyar Vahabzadə soruşur: “Dağlıq Qarabağda hakimiyyəti özbaşına ələ almaq cəhdini necə qiymətləndirirsiniz? Məlum deyilmi ki, qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyinə görə hakimiyyəti ələ keçirmək məqsədi ilə sui-qəsd düzəltmə xüsusi təhlükəli ən ağır dövləti cinayət, vətənə xəyanət kimi qiymətləndirilir. Belədirsə, nə üçün üzəndən iraq “milli-şuranın” təşkilatçıları məsuliyyətə cəlb edilmirlər? Dağlıq Qarabağda Azərbaycan SSR-in qanunları artıq öz qüvvəsini bütünlüklə itirməmişmi?”

İtirmişdi, amma faydası nə. Azərbaycan rəhbərliyi öz haqqını tələb etməkdə acizlik edirdi. Moskva ilə İrəvanın məqsədi isə zorla olsa da Qarabağı Azərbaycanın əlindən almaq idi. El demiş “yemiyənin payın yeyərlər”. Belə də oldu. İndi həmin yeməyi erməninin “mədəsindən” çıxarmaq o qədər də asan olmayacaq. XX əsrdə biz bir xalq olaraq gələcək nəsillərə çox ağır bir yük qoyuruq. Gələcəkdə isə kreslonu tutanın qeyrətli nə boyda olacaq, onu bir Allah bilir.

Nəhayət fəlsəfi şairimiz Bəxtiyar Vahabzadənin respublika rəhbərlərinə bu müraciətdə sonuncu sualı: “Ermənistan SSR-də uzun illərdən bəri mütəmadi olaraq azərbaycanlılara qarşı düşmənçilik təbliğatı aparılması, onların əmlakının talan edilməsi, özlərinin şil-küt edilib qovulması, Ermənistan SSR-in Quqarak rayonunun Şaumyan kəndində bir gündə 12 nəfər azərbaycanlının öldürülməsi, başlarının kəsilib meyitlərinin yandırılması nə üçün

respublika Ali Sovetində müzakirə edilməmiş, ona siyasi qiymət verilməmiş, hökumət tərəfindən rəsmən pislənilməmişdir? Nə üçün bütün bu məsələlərə respublikanın ali hakimiyyət orqanının deputat korpusu öz münasibətini bildirməmişdir?” Mən deyim. Əfəllikdən, millətin, onun rəhbərliyinin öz xalqına biganəliyindən. Millət millətçi olmalıdır. Günümüzdə millətçi olmayan millətlər yavaş-yavaş sıradan çıxır. Bizdə isə bu proses çox sürətli gedir. Çünki qonşularımız ermənilər və ruslardır, digər qonşular da bizləri istəyən deyillər və Azərbaycanın varlığı onlara sərf etmir. Digər bir məqam isə, xüsusən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətindən sonra Azərbaycan rəhbərliyində yad millətlərin, qarışıq millətlərin nümayəndələrinin olması, yaxşılar, milli qanlı insanlara meydan verilməməsi, sonda isə rüşvətxorluğun, yerlibazlığın, qohumbazlığın baş alıb getməsi ilə birbaşa əlaqəlidir.

Gördüyünüz kimi Bəxtiyar Vahabzadə öz milləti yolunda öz sözünü dedi və adını Azərbaycan siyasi tarixinə əbədi həkk etdi. Bəxtiyar müəllim həm də şair kimi bir alim kimi, də, xalqımızın yaddaşında, qəlbində əbədi yaşayan bir şəxs olaraq heç vaxt unudulmayacaq. Arzu edək ki, Azərbaycan tarixində unudulmayanların sayı çoxalsın. Elə çoxalsın ki, bu xalqın qarşısında nə erməni, nə rus və nə də ki, digər millətlər dözümlə gətirə bilməsinlər, millətimiz tarixi torpaqlarımız olan Səfəvilər sərhədlərini bərpa edə bilsinlər.

Hər bir millətin inandığı, ümid etdiyi, istədiyi özünün ziyalı, özünün vəzifə sahibi, özünün dövlətini idarə edən insanlarıdır. Bir çox xalqlarda bu prinsip yetərinə formalaşmış, hətta bəzilərində həddini aşmaq səviyyəsinə qədər yüksəlmişdir. Bizlərdə bu istək hələ də qəlbimizin arzusu olaraq qalır.

Böyük şairimiz Bəxtiyar Vahabzadənin keçdiyi yolu, keçirdiyi günləri, bu yaşamda keçirdiyi hisslərin onun yazılarında əksini tapan hissəsini araşdırdıqca, istər-istəməz həmin anların əzabını çəkməmək mümkün deyil. Sovetlərin dağılması ilə Azərbaycan xalqının başına gələn bəlalar insanlıqdan çox-çox uzaq olmuşdur. Xristian dünyasının, xüsusən də ruslarla ermənilərin bu qəddarlığı bizləri pis günə qoydu, 300 ildə bunlardan çəkdiyimiz əzab-əziyyətlər kölgədə qaldı. Görün şair nə söyləyir: “Qarabağ hadisələri başla-

nandan indiyə qədər əlimə qələm alanda bütün vücudum lərzəyə gəlir. Qələm içindəki qəzəbi və etirazı istədiyim şəkildə yazıya çevirə bilmir. Hiddətim və qəzəbim fikrimi dəqiq ifadə etməyə imkan vermir. Çünki xalqıma edilən gözgörəsi zülm o qədər böyük, haqsızlıq o qədər dəhşətlidir ki, bunları insan ağı dərk edə bilmir.

Zülmün və haqsızlığın bu dərəcədə ola biləcəyini təsəvvürümə gətirə bilməzdim. Öz gözlərimlə görsəm də ağımla qəbul edə bilmirəm. Qəlbimə və ağıma sığmayan bu dəhşətləri və üstümü zə yağış kimi yağdırılan böhtanları hansı sözün qüdrəti ilə deyim? Hansı ifadələrlə, cümlələrə düzüm? Şahidi olduğum bu müsibətlər heç bir dilin məhdud qrammatik qaydalarına sığışmır...Erməni mafiyası o qədər güclüdür ki, yalan və uydurmaları ilə bizim həqiqətimizi bucağa qısmış, biz isə nə edəcəyimizi də bilmirik. Burada deyiblər ki, oğru elə qışqırdı ki, doğrunun bağı yarıldı. Biz tək qalmışıq, səsimizə hay verən yoxdur. Hətta yaxın qonşumuz, din bir qardaşımız, Dağıstanın xalq şairi R.Həmzətov (Dağıstanlılar uqrofin türk tayfalarını təmsil edirlər) da yüksək səviyyəli bir müzakirədə Qarabağın Mərkəzə təbə olunmasını təklif etdi. Xalq şairi N.Xəzri bununla əlaqədar yazdığı məqaləsində ona çox tutarlı cavab verdi (Bax “Yeni Fikir” qəzeti, 1990, №3-4).

Erməni lobbisinin bütün dünyanı ələ aldığı bu günlərdə Moskva mətbuatından tutmuş bütün dünya mətbuatına qədər hamısı ünvanımıza böhtanlar yağdırır. Bu yerdə I.Çavçavadzenin məşhur sözləri yada düşür. Çünki vaxtilə eyni müsibəti ermənilər gürcülərin də başına açmışdı. I.Çavçavadze yazır: “Guya ki, biz heç bir vaxt olmamışıq və sanki heç bu gün də yoxuq...ruhən yoxsul, düşüncəsiz, səfeh, azgın, savadsız, mədəniyyətsiz, etibarsız, ikiüzlü, qorxaq-bax, budur onların təsəvvüründə bizim mənəvi və fiziki varlığımızın mənzərəsi! Öz xeyirlərinə bizim adımızı alçaltmaq, yox etmək istəyən ermənilərin sözü ilə görün biz nə imişik və bu gün nəyik. Onlar sözlə və yazıları ilə bütün dünyanı inandırmağa çalışırdılar ki, biz məhz keçmişdə də belə şərəfsiz və ləyaqətsiz olmuşuq, bu gün isə ondan da bətrik”.

Bu sözləri I.Çavçavadze elə bil bu gün bizim haqqımızda demişdir. Böyük yazıçı sözünə davam edərək yazır: “Ermənilər məniyyətimizi təhqir etmək, milli ləyaqətimizi tapdalamaqla kifayətlən-

mir, bizi yer üzündən yerli-dibli silmək üçün bütün tariximizi, səlaməmizi, tarixi yadigarlarımızı, abidələrimizi puça çıxarır, bizə mənsub olan hər şeyi...müxtəlif hiylələrlə özlərinə çıxırırlar...Nədən ötrü toz-dumanı qaldırılıb, nədən ötrü belə hay-həşir qoparılib, göy guruldayıb, ildırım çıxıb? Ondan ötrü ki, bütün dünyaya sübut etsinlər ki, Zaqafqaziyada ta qədimdən yalnız erməni xalqı yaşamış və bu diyarın gələcəyi də onlarındır”.

Ermənilərə xas olan bu cəhəti rus jurnalisti V.L.Veliçko da vaxtilə təsdiq edərək yazmışdır: “Neft mədənlərinin sahibləri olan erməni messenatları Ermənistanın “Xüsusi” tarixinin yaradılması üçün bu balaca xalqın və onun qəhrəmanlarının yüksəlməsi üçün səylə çalışırlar... O cümlədən, onlar öz tarixi “xidmətlərini” və indiki “üstünlüklərini” sübut etmək üçün tüfeyli üsullardan istifadə edir, fürsəti əldən vermirlər, belə ki, özlərini tərifləyərək, tarixi daha aydın və layiqli olan qonşu xalqlara kölgə salmağa çalışırlar. Onlar tarixi-arxeoloji sahədə Gürcüstanı həyasızcasına soyurlar.

Abidələrdən gürcü yazılarını qopardır, kiçik, pravoslav kilsələrini və boş kilsələri ələ keçirirlər” (V.L.Veliçko – “Rus işi və qəbiləarası məsələlər”. Əsərlərinin tam külliyyatı. S.Peterburq, 1904, səh 62).

Ağıl qabağında səcdə etməyə hazıram. Lakin hiylə, kələk, saxtakarlıq ağıl deyil. Kələkdən və hiylədən isə həqiqət deyil, böhtan, yalan və saxtakarlıq cücərir.

İndi gəl, yalanın qabağında dayan və bu uydurmalara hövsələ ilə cavab ver. Bu boyda yalana hövsələ dözər? Amma sakitləşəndən, əsəblərini cilovlayandan sonra başa düşürsən ki, bu çox təbiidir. Çünki yalan, böhtan yalançının və fırıldaqçının yaşam vasitəsidir. O, başqa xalqa böhtan atmasa yaşaya bilməz. Çünki atalar demişkən, yersiz gəldi, yerli qaç...

Bu saxtakarlar özləri çox yaxşı bilir ki, onların əcdadı bu torpaqlara gəlmədir. Onlar bu torpaqlara sahib olmaq, bu torpaqlarda öz yaşama haqlarını doğrultmaq üçün mütləq yalan danışmalı, ev sahibinə böhtan atmalı, doğrunu bucağa qısmalıdırlar. Bədbəxtlikdən onların Avropa və Amerikada havadarları da çoxdur. Öz küdürətlərinə və başqa xalqlara atdıqları böhtana görə, qonşuları tərəfindən qovulan bu millət dünyaya pəlpətyün toxumu kimi sə-

pələnib. Əfsanəvi “dənizdən dənizə” və “Böyük Ermənistan” mifinə görə biz öz torpağımızın da sahibi deyilik. I.Çavçavadze demişkən, “guya ki, biz heç bir vaxt olmamışıq və sanki bu gündə də yoxuq”.

Qarabağ hadisələri başlayandan bu günə qədər başımıza gətirilən müsibətləri xronoloji surətdə yazmaq, bunlar tarix və gələcək nəsil üçün bir ibrət dərsi kimi qoymaq məqsədi ilə bu yazıya başladım. Lakin yuxarıda qeyd etdiyim kimi o qədər əsəbiyəm ki, nizamı itirmişəm, haradan başlayıb, harada qurtaracağımı da bilmirəm. Buna görə nizamı və xronologiyayı pozsam oxucu məni bağışlasın”.

Bəxtiyar Vahabzadə tarixçi olmadığından xronologiyayı pozmaq, onun şəxsiyyətinə və fikirlərinə xələl gətirə bilməz. Amma onun özünü cəmləyə bilməməsinin əsas səbəbi rus və erməni cəlladlarının bizim xalqımızın başına açdıqları faciələrlə birbaşa əlaqəlidir.

Bəxtiyar Vahabzadə çox da dərin tarixi dəlillərə varmasa da onun nümunə olaraq dilə gətirdiyi məqamlar yetərlidir ki, oxucu Azərbaycan xalqı onun keçirdiyi hissləri təsəvvür edə bilsin. Milli faciəni hər kəs dərindən dərk edə bilməz. Bunun üçün millətçi olmaq gərəkdir, milli qeyrət sahibi olmaq vacibdir və eyni zamanda millət dostu ilə düşməni yaxşı-yaxşı dərk etməlidir. Həm də bu işə biganə qalmamalıdır, yeri düşdükcə milləti yolunda öz xidmətini göstərməlidir. Bəxtiyar Vahabzadə də milli qeyrətli vətəndaş, milli qeyrətli ziyalı, özünü xalqına həsr etmiş ziyalı olduğundan imkanı qələmə çatdıqından, öz fikirlərini xalqın sonrakı nəsillərinə bir nəsihət olaraq qoymağa cəhd etmişdir.

Bəxtiyar Vahabzadənin Qarabağla əlaqəli keçirdiyi iztirablı günləri ömrü boyu davam etmişdir. Bu məsələ onu hər gün çarmıxa çəkdiyindən, ermənilərin törətdikləri vəhşiliklərin tarixi onun üçün 1988-ci il hadisələrindən sonra daha da diqqət çəkən olmuşdur. O, yazılarının birində qeyd edir ki, “Qarabağ hadisələrinin mahiyyətini dərinliyi ilə bilmək və bunu səbrlə təhlil etmək üçün əsrin əvvəllərində (XX əsrin) baş vermiş və bu gün eyni ilə təkrar olunan hadisələri ötürü də olsa nəzərdən keçirmək vacibdir. Əlimizdə olan tarixi sənədlərdən aydın olur ki, ermənilərin 1918-ci il-

dən sonrakı torpaq iddellərinin kökləri çox dərinidir. O zaman Azərbaycan ərazisində azərbaycanlıların ermənilər tərəfindən kütləvi qırğını saman altından su yeridən güclü bir əlin gizli göstərişi ilə törədilmiş və bunu böyük dramaturqumuz C.Cabbarlı “atan kazaklardır”atmacası ilə qələmə almışdı. Özünü “bolşevik” və “sosialist” adlandıran Şaumyan, T.Əmiryan, S.Lalayan o zaman daşnakların liderləri ilə birləşərək Bakıda, Şamaxıda və Naxçıvanda minlərlə günahsız azərbaycanlıyı qətlə yetirmişdir”.

Əslində erməni faşistlərinin bizlərə qarşı törətdikləri qırğınlar adı qırğın olmayıb, əsl milli soyqırımdı, türkün, islamın, Azərbaycan türkünün soyqırımıdır. Və bu soyqırım Bəxtiyar Vahabzadənin dediyi illərdən xeyli əvvələ təsadüf edir. Onun üçün erməninin, Azərbaycanın xalq qəhrəmanı Babəkin ərəblərə satılma tarixini, yaxud Atropatenaya qarşı törətdikləri alçaqlıqları xatırlamaq kifayətdir. Ancaq bu satqınlığın, bu alçaqlığın, bu soyqırımın ilk şiddətlənmə dövrü XIX əsrin sonunda ermənilərin yaratdıqları daşnaksutun partiyasının fəaliyyətinə başlamasından sonraya təsadüf edir. XX əsrin əvvəlində isə 1904, 1905, 1906-cı illərdə ermənilər təkcə Bakıda, Şamaxıda, Naxçıvanda deyil, Qarabağın Zəngəzur bölgəsinin hər qarışında, Şuşada, Əskəranda, Lənkəranda. Qərbi Azərbaycanda, Cənubi Azərbaycanın bir çox şəhərlərində, Tiflisdə və s. azərbaycanlılar yaşayan bölgələrdə şiddətli qırğınlar, soyqırımlar törətmişlər. Bakıya gəldikdə isə bir çox binaları yandırmaqla təkcə 1918-ci ildə 18 mindən çox azərbaycanlıyı soyqırıma məruz qoymuşlar.

Daha sonra iftixarımız olan Bəxtiyar Vahabzadə 1918-ci il “Azərbaycan” qəzetinin 14-cü sayından nümunə göstərir: “İnsanların qarətisi ilə məşğul olan quldar dəstəsinin tanınmış başçısı T.Əmiryan “Sosialist” ordusunun başçısı olduğdan sonra Bakıda altı minə qədər köməkərsiz müsəlmanı qırdı. Martinovun içki yoldaşı olan alçaq Styopa Lalayan isə başçılıq etdiyi daşnaksakan (yəni sosialist) bandası ilə birlikdə bir sıra məhəllələri müsəlmanların ziyalı nümayəndələrindən azad etdi. S.Lalayan onları evlərindən çıxarıb elə küçədəcə güllələyirdi. Şaumyan və onun kimi “demokratiya rəhbərləri” isə deyəsən, öz başçıları üçün buna bənzər gözəl metodlar axtarıb tapdılar. Şamaxı “əksinqilabçıları” ilə döyüşə

göndərildilər. “Qırmızı sosialist” dəstəsinin “Sosialistlərindən” Əmiryan və Lalayanın başçılığı ilə Şamaxının bütün müsəlman əhalisini qılıncdan keçirmiş və qırxdan artıq kəndi darmadağın etmişlər”.

Burada da maraqlı bir məqamı əziz oxucularımıza çatdırmaq vacib sayılmalıdır. Daşnakların törətdiyi bu vəhşilikləri sənədlərlə üzə çıxarmaq üçün o zaman Kojemyaka adlı birisinin başçılığı ilə bir komissiya təşkil olunur və bu komissiya qırğınların təşkilatçısı kimi Lalayanın əleyhinə ittiham aktı tərtib edir. Kojemyaka S.Lalayanı komissiyaya çağırır onun həbs olunduğunu bildirdiyi zaman S.Lalayan onu təhqir edib Şaumyana zəng vurur. Şaumyan da telefonda Kojemyakaya təpinib bildirir ki, S.Lalayanı həbs etmək yaxşı deyil, bu nə şıltaqlıqdır siz edirsiniz”.

Demək, cənab Şaumyanın fikrinə görə S.Lalayanın minlərlə azərbaycalını qırması yaxşı işdir, amma bu qatili həbs etmək yaxşı iş deyil. Biz bədbəxtlər isə qatilin arxasında duran şaumyanlara, əmiryanlara abidələr ucaltmış, onları millətimizin xilaskarı bilmiş, adlarına dastanlar bağlayıb şeirlər qoşmuşuq. Buna baxmayaraq, güclü erməni lobbisi Türkiyədə və Azərbaycanda erməniləri kütləvi qırğını barədə əfsanəni “genosid” adı ilə bütün dünyaya məharətlə yaymağı bacardılar.

Maraqlıdır ki, hələ 1912-ci ildə Rusiya imperiyası Osmanlı Türkiyəsinin Van şəhərində, Ərzurumda və Bitlisdə baş konsulu olmuş general Mayevski “Vanda olan hadisələr, ermənilərin qırılması” adlı raportunda yazırdı: “Erməni xalqı heç kimin yox, yalnız aqlını itirmiş rəhbərlərinin qurbanı olur. Məhz onların rəhbərliyi sayəsində minlərlə qan qardaşları məhv oldular. Lakin bunun əvəzində onlar heç də öz ictimai vəziyyətlərinin yaxşılaşdırılmasına nail ola bilmədilər, əksinə, ən acınacaqlı və çıxılmaz vəziyyətə düşdülər”. Çox təəssüf ki, ayrı-ayrı erməni “ziyalılarının” bu həqiqəti dərk etməməsi səbəbindən tarixi həqiqət gizlədilmişdir. Bu səbəbdən də hələ keçən əsrdən erməni təbliğatının nəticəsində yer üzündə olan bütün türklər “mədəniyyətsiz”, “vəhşi” bir millət kimi, ermənilər isə dünyanın ən fəqir, əzabkeş, dilsiz-ağızsız, amma mədəni bir milləti kimi qələmə verilmişdir. Bu işdə tarixi boyu türklərin Afrika və Asiyadakı hakimiyyətinə qısqanan və onları bu

qitələrdən qovmağa çalışan ingilislərin də böyük rolu olmuşdur. Uzun müddət türklərin içində yaşayan bir neçə avropalı səyyah, yazıçı türklər haqqında yazılmış təbliğatın əsasız olduğuna əmin olub bu barədə maraqlı kitablar yazmışlar.

Məşhur alman yazıçı-jurnalist Hans Bart 1896-cı ildə Romada və sonralar dəfələrlə Almaniya və Türkiyədə çap olunan “Türk özünü qoru” (İstanbul, 1988, türk dünyası araşdırmaları vəqfi) kitabında bu məsələdən geniş şəkildə bəhs edir. Hans Bart yazır: “Türklər çox böyük məziyyətlərə malik millətdir...Etimad və dürüstlük, başqa dindən olanlara da insancasına münasibət, ölçülü davranış, spirtli içki içməmək, alicənablıq və qonaqpərvərlik... Xəstəlik dərəcəsinə təmizlik türklərə xas olan məziyyətlərdir” (səh 11-12)

Ardınca müəllif bəs Avropada nə üçün türkləri vəhşi kimi qələmə verirlər?– sualına özü cavab verir: “Türklər, xristian olmadıqları və protestantlıq ruhu da fanatik və qatı bir əqidəyə sahib olduqları üçün yuxarıda saydığımız məziyyətləri nəzərə alınmadan barbar olaraq damğalanmaqdadır”(səh 12)

Canını millətinə qurban verməyə hazır olan xalq şairimiz Bəxtiyar Vahabzadə XX əsrin sonlarında baş verən erməni-rus alçaqlığını mətbuatdan daim izləmişdir, hər şeyi əxz etmişdir və bu barədə müstəqil fikir sahibi olmuşdur. O, yazır: “Ermənilərin bizdən torpaq iddiası 70 ildən sonra yenidən baş qaldırdı (xeyir 70 ildə də ermənilər yatmamışdı). Qazax bölgəsinin Dilican bölgəsini, Zəngəzurun və Dağ Qarabağın xeyli hissəsini, Tovuzdan, Şəmkirdən, Gədəbəydən və eləcə də Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinə bitişik bir neçə bölgədən də, qurulduğu ildəkidən xeyli artıq torpaqları min bir kələklə ələ almışlar)

Hər dəfə zamanın dönüş nöqtələrində ermənilərin bizdən torpaq iddiası tələb edir ki, biz bu dönüş nöqtələrinin siyasi mənasını araşdıraq. Niyə bu boş iddia məhz bir-birinə bənzəyən zamanlarda meydana çıxır? Əgər dərinlən düşünsək, bizə çox şey məlum olar.

Ermənilərin bu iddiasına bu günkü demokratikləşdirmə dövründə özümüz cavab verməli ikən, onları yerlərində oturtma-lykən, biz köməyi yenə kənardan umub işin ədalətlə həll olunaca-

ğını gözlədik. Umduğumuz yer isə bizim haqqımızı müdafiə etmək əvəzinə bizi dəfələrlə güzəştə getməyə məcbur etdi”.

Qeyd edim ki, bu münasibətdə Bəxtiyar Vahabzadə çox haqlıdır. Eyni şey müxtəlif zaman kəsiyində dəfələrlə təkrar olunmuşdur. Bizim “başbilənlərimiz” heç vaxt milləti toparlayıb öz haqlarımızın müdafiəsi yolunda cəsarət göstərməmişdir. Bu işə ancaq Mir Cəfər Bağirov sərt münasibət bildirmiş, özü əks şərtlər irəli sürmüş, Dağıstanla Cənubi Azərbaycanı Rusiyanın tərkibində olan Azərbaycan SSR-yə birləşdirmək cəhdləri etmişdir. Digər bir insan isə Az. SSR MK-də katib vəzifəsində, Az. SSR Nazirlər Sovetinin Sədri vəzifəsində və nəhayət Az. SSR Ali Soveti Rəyasət Heyyyətinin Sədri vəzifələrində çalışmış professor Məmməd İsgəndərov etmişdir.

Akademik Bəxtiyar Vahabzadə daha sonra öz mülahizələrini belə davam etdirir. “Bilmirəm, bu bizim təbiətimizin yumşaqlığındanmı irəli gəlir, yoxsa başqa səbəb var? Hər halda bir şeyi etiraf edək ki, biz belə məzlumuq. Amma unuduruq ki, təbiətimizdəki bu məzlumluq 70 il bundan əvvəl doğulmadığı kimi, bu gün də doğulmayacaq. Çünki zalimə güzəştə getmək məzluma zülm eləməkdir.

Kömək umduğumuzun (yəni Rusiyanın Z.N.) məsləhəti ilə getdiyimiz güzəştlərdən nə qazandıq? Yaxud məsələnin həllində kömək umduğumuz nə qədər obyektiv hərəkət etdi?”.

Tanrı sizə qəni-qəni rəhmət etsin, mənim millətimin təəssübkeşi. Yenə də bizdə hər kəsin layiq olduğu kreslodə oturmamasıdır. Məgər bu gün belə deyil, 25 ildən artıq bir vaxt ötüb, umduğumuz hansısa bir yardım edibmi? Əlbətdə yox! Ona görə də heç kimi gözləməyə dəyməz, heç kimdən ummağa dəyməz. Ağılı başında olan sərkərdə ilk olaraq öz əsgərlərinə güvənməlidir. Biz isə hər şeyi kənarda axtarıq. Bu isə bizləri biryolluq məhvə aparır. Əbədi heç nə yoxdur. Eyni ilə də vəzifə əbədi deyil, əbədi olan ancaq Ana Vətəndir. Ana Vətən!...

Bununla yanaşı bir ölkə digər bir ölkəyə torpaq iddiası ilə hücum edərsə və torpaq sahibi müdafiə mövqeyində durursa hakim vəzifəsini icra edən BMT birinci ölkənin iddiasını dəf etmək və aranı sahmanlamaq üçün işğalçıya “Dayan!” deməlidir, yoxsa müdafiə olunana? Heç şübhəsiz ilk növbədə işğalçının cilovunu

yığmalıdır. “Hakimimiz” Moskva isə bizdən güzəşt istəməklə, ermənilərə deyil, bizə “dayan!”-deyir. Soruşmaq ayıb olmasın biz hansı qanunsuz hərəkətə yol vermişik ki, bizə dayan deyirlər. Bəlkə müdafiədən də dayanmalıyıq?

Təzadə diqqət yetirin: 1988-ci il iyunun 13-də Dağlıq Qarabağ Vilayət Partiya Komitəsi Azərbaycan Kommunist Partiyasının tərkibindən çıxmaq haqqında qərar qəbul edəndə Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası bu qeyri-qanuni qərara öz münasibətini bildirmədi, susdu. 1989-cu ilin dekabr ayının 1-də Ermənistan SSR Ali Soveti Dağlıq Qarabağın oyuncaq milli şurası ilə birlikdə “Ermənistan SSR-i və Dağlıq Qarabağı birləşdirmək haqqında” konstitusiyaya zidd olan qərar qəbul edəndə də SSRİ Ali Soveti yenə susdu.

Göründüyü kimi mərkəzi hökumət tərəfindən cəza almadığını görənlər xalq erməni millətçilərinin haqsız tələblərinə qarşı çıxır və bu hərəkətə etirazlarını bildirirlər. Elə bu səbəbdən də təqaüddə olan keçmiş pilot Georgi Pantikoviç Dorantsev erməni millətçilərinin həyasızlıq hərəkətlərinə etiraz etməklə özünü öldürmüşdür. Xanımına yazdığı namədə o, intiharının səbəbini belə şərh etmişdir: “Məni həyatdan belə tez məhrum edənlər öz ekstremistləri ilə birlikdə Ermənistan və DQMV, bütün bu millətlərarası münasibətlər oldu”.

Digər bir şəxs-Şuşa çörək zavodunun texnoloqu Aşxən Qriqor-yan Moskva televiziyaşına verdiyi müsahibəsində erməni millətçilərinin haqsız tələblərinə qarşı çıxdığı üçün onu ölümlə hədələmişlər. Zori Balayan isə İrəvanda çıxan “Kommunist” qəzetində onu təhqir etmişdir. Deyilənlərə baxmayaraq A.Qriqor-yan yenə həqiqəti müdafiəsindən əl çəkmədi. O, yazır: “Azərbaycan xalqının heç bir günahı yoxdur. Bütün günahlar erməni ekstremistlərindədir. Biz sakit yaşayır və işləyirik. Erməni ekstremistləri Qarabağın Ermənistanla verilməsi ideyasını ortaya atdılar. Lakin biz çox gözəl bildirdik ki, Qarabağ Azərbaycanın olmuş və Azərbaycanın olacağı” (“Azərbaycan” qəzeti, 1989, № 5)

Bəxtiyar Vahabzadənin digər bir fikrinə də diqqət yetirək və qiymət verməyə cəhd edək: “Dağlıq Qarabağ Azərbaycanın ən münbit torpaqlarına sahib olan, iqtisadi göstəriciləri Azərbaycanın başqa yerlərindən daha üstün olan ermənilərin vəziyyəti doğma

torpaqlarını itirməyə məcbur olmuş Krım tatarlarının (türklərinin) və Mehseti türklərinin vəziyyətindən o qədər ağırdımı ki, Ali Sovet bu problemə dəfələrlə qayıdır və yenə də erməniləri razı sala bilmir?

Ermənistanda baş verən zəlzələnin vurduğu ziyanı bərpa etmək üçün az qala bütün dünya məşğul ikən bir qədər sonra Tacikistanda baş verən zəlzələnin iki gündən sonra tamam unudulmasını hara yazmaq? Yəni müsəlmanların dünyadakı artımı xristian dünyasını bu qədər narahat edir? Bəlkə bizim bilmədiyimiz başqa səbəblər də var?"

Göründüyü kimi böyük şair və böyük alim Bəxtiyar Vahabzadə erməni məsələsi, xristian-müsəlman məsələsi və türk məsələsi ilə əlaqəli bütün məsələləri düzgün qiymətləndirir və Azərbaycanın öz başına çarə qılmaq ideyasını düşünməyi bizim başbilənlərimizə tövsiyə edir. Başbilənlərimizə Bəxtiyar Vahabzadənin başqa tövsiyələri də heç də az deyildir. Bunun üçün Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığını daha mükəmməl araşdırmaq qərarını verdik və bir çox maraqlı məqamlara təsadüf etdik.

O, belə bir sual verir: "Sovet İttifaqında ən zəhərli və insan həyatına zərbə endirən zavodları bizim respublikada tikiblər. Niyə? Rəhbərlərimizin boşluğundan. Buna razılıq verən rəhbərlərimiz heç olmasa gecələr yataqlarına girdikləri zaman öz vicdanları qarşısında hesabat verirlərmi? Sumqayıt, Gəncədə və Bakıda tikilmiş zəhərli zavodlar millətimizin tədrici genosidi deyilmi? Bizim rəhbərlər isə kimyəvi zavodların Azərbaycanda tikilməsini uzun illər özünün qələbəsi və xalqın xoşbəxtliyi kimi gözülməzə dürtmüş, fəlakətimizi bizə səadət kimi yedirtmişlər. Yalnız yuxarının "sağ ol" nu qazanmağa çalışan, ömründə bir dəfə də olsa millətin qeyrətini çəkməyən bu "rəhbərlər" Sumqayıt şəhərini "ölü zonaya" çevirmişlər.

Bəxtiyar Vahabzadə ərz elədiyi kimi buradan ortaya belə bir sual çıxır: "Bu rəhbərlər Sumqayıtda ləhmə və palçıq içində dikt taxtası və köhnə dəmir lövhələrlə quraşdırılmış daxmalarda ömür sürən, zavodların buraxdığı zəhərli tüstü ilə tənəffüs edən, bu havadan sümükləri də əriyən minlərlə azərbaycanlı ailələrinin acınaqlı güzəranı barədə heç düşündülərmi? Həmin daxmalarda yaşa-

yan ailələrdə doğulan uşaqlar dünyaya göz açmamış, hələ ana nəvəsi görməmiş, ilk addımlarını atmamış ömürlərini bizim "qeyrətli rəhbərlərə" bağışlayıb dünyanı tərk edirlər.

Statistik məlumata görə Sumqayıtda doğulan 7 uşaqdan biri ölü, ikisi şikəst dünyaya gəlir. Sumqayıtın havası qəbul olunmuş normadan o qədər artıq zəhərli ki, körpələr ana bətnindəki oksigen çatışmazlığı üzündən ölü doğulurlar. Hamilə qadınların 70 faizindən birinci dərəcəli qan azlığı müşahidə edilmiş, ürək-damar xəstəlikləri respublikadakı ümumi vəziyyətdən 31 faiz yüksəkdir. Ən qəribəsi budur ki, belə dəhşətli vəziyyətdə olmasına baxmayaraq, Sumqayıtın adı ölkənin (yəni SSRİ-nin) ekoloji cəhətdən bərbad şəhərlərinin siyahısına da düşmədi... Burada kimin əli var, görəsən?"

Bəxtiyar Vahabzadə burada kimin əlinin olub-olmamasını bilirdi, yaxud bilmirdi təsdiq etmək mümkünsüzdür. Lakin onu dəqiqliyi ilə mən deyə bilərəm ki, Sumqayıtın zərərli kimyəvi məhsullar istehsal edən şəhərə çevrilməsinin əsas səbəbkarı ermənidir. Həmin erməni Moskvada bu işlərə rəhbərlik edən şəxslərdən biri olmuşdur və təklifi də o vermişdir. Lakin Azərbaycanda iş başında olan insanların heç biri bu qərara qarşı çıxmamışdır. Həmin dövrlərdə də Azərbaycanda hökumətin yuxarı dairələrində əsasən ermənilər, ruslar, yəhudilər, yaxud xanımları yox-arvadları bu millətlərdən olan insanlar fəaliyyətdə idilər. Bu növ insanlar isə arvad qohumlarının əksinə hərəkət etmək qeyrətində olmamışlar.

Daha sonra Bəxtiyar Vahabzadə yazır: "Oxucu əgər dözə bilirsənsə, "Azərbaycan" qəzetinin 3-cü nömrəsində (1989-cu il) Sumqayıtda yaranmış uşaq qəbirstanlılığı haqqında gedən yazını oxu və Sumqayıtdakı bu milli genosidə görə rəhbərlərimizə "afərin" de!

Pambıq rayonlarımızda plan xatirinə millətin başına səpilən DDT zəhəri, herbisidlər, pestisidlər məgər genosid deyilmi? Yenə plan xatirinə məktəbli balalarımızı pambıq tarlalarında min cür əzab-əziyyətə qatlaşmağa məcbur etmək, ilin dörd-beş ayını təhsildən məhrum etmək mənəvi genosid deyilmi? Niyə SSRİ-də yaşayan xalqlar içərisində yalnız türkdilli xalqlar pambıq əkib becərməlidir?

Özbəkistan Yazıçılar İttifaqının birinci katibi A.Yaqubov demişkən, “pambığın bizim taleyimizə yazılmasında türk dünyasına düşən münasibətdə olan Stalin diktaturasının və ondan qalan irsi ənənələrin böyük günahı var” (“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 27 oktyabr 1989-cu il).

Mən bu fikirlə tamamilə şərikəm və Yaqubovun o fikrinə də şərikəm ki, Stalinin türk xalqlarına, müsəlman dünyasına şəxsi münasibəti daha dəhşətlidi. Yaqubov yazır: “Yadımdadır, müharibədən əvvəl bizim kəndə 6-7 gürcüstan ailəsi sürgün olunmuşdu. Onların hamısı gürcü müsəlmanları idi. Qafqazın Mehset türklərinin, balkarların, çeçenlərin, inquşların, Krimdən tatarların elliklə sürülməsi də təsadüfi deyildir-bunun arxasında Stalinin SSRİ-dəki türk-müsəlman dünyasına nifrəti dayanırdı”

Burada onu da xatırlamalıyıq ki, deyilən məsələlərin ideya və rənləri, təşkilatçıları da əsasən həmin illərdə ermənilər olmuşlar və bu haqda tarixi dəlillər də mövcuddur. Elə bu səbəbdən də SSRİ dövründə ən çox əziyyət çəkən, genosidə məruz qalan, deportasiya edilən xalqlar da türk-islam insanları olmuşlar.

Bəxtiyar müəllim öz təhlilini davam etdirir: “Stalin dövründə başqa yerlərə sürülən millətlər içərisində qeyri türk-müsəlman milləti yoxdur. İndi gəl, burda qanma!”

Bəxtiyar Vahabzadə hər yeri düşəndə, məqamı çatanda mütləq Azərbaycan dili, Azərbaycan türkcəsi məsələsinə toxunmağı unutmazdı, özünün dediyi kimi milləti də qəflət yuxusundan ayılmağa səsləyirdi.

Burada da ənənəvi fikrinə birdə qayıdaraq söyləyir: “Sovet İttifaqında yalnız türk-islam millətlərinin əlifbası kiril ilə əvəz olunub. Heç Stalinə və Mikoyana deyən olmayıb ki, əlifba dəyişmək millətlərin xeyrinədirsə, bəs erməni və gürcü əlifbasını niyə dəyişmədiniz? Niyə öz millətinizi bu “xoşbəxtlikdən” məhrum etdiniz? Bu sualın onlara verilməyəcəyinə əmin idilər, çünki onlar bizim rəhbərlərin qorxaqlığını, cəhiliyini və nadanlılığını, ən mühümünü də tutduqları vəzifədən ötrü namuslarından belə keçəcəklərini yaxşı bilirdilər.

Xruşşov dövründə 100 min ton pambıq planı olan ermənilər bundan da imtina etdilər. Çünki onların rəhbərləri bizim rəhbərlər

kimi millətlərinə qənim deyildilər. Onlar çox yaxşı bilirdilər ki, yalnız özünü məhv edən xalq əl əməyinə əsaslanıb pambıq əkər. Bu məlum həqiqəti görəsən bizim respublikanın rəhbərləri bilmirdilərmi? Bilirdilər. Amma onlar millətin taleyini harda düşünmüşdülər ki, burda da düşünəydilər? Onlar yuxarının təşəkkürünü qazanmaq üçün millətin məhvinə belə qol çəkərdilər. Necə ki, çəkərdilər! Və təsadüfi deyil ki, o zaman yazdığım bir şeirmə belə bir misra var idi: “Bir ulduza bir milləti qurban verən oğlan”.

Həmin rəhbərlərin rayonlara təyin etdikləri özlərinə bənzər katiblər də həmin siyasəti yeridirdilər (Torpaq verib hakimiyyəti qamarlamaq necə?! Z.N.) Rayonlara gələn birinci katiblərin çoxunun ilk işi rayonda rus məktəbi açmaq idi (Təyinat aldıqlarından nümunə idi. Z.N.)

Çünki “yuxarı” təbəqəyə mənsub olduqlarından onların övladları Azərbaycan məktəbində oxuya bilməzdi. Bu, onlar üçün əskilik sayılırdı”

Reallıq belə idi, rus dilini bilməyənləri, yaxud pis bilənləri cəmiyyətin inkişafından geri qalmış hesab edirdilər, bu insanların digər amilləri nəzərə alınmırdı, vəzifə sahibi ola bilməzdi. Bu reallığı hətta mən özüm işlədiyim Az.SSR EA-da görmüşəm. Nə qədər talantlı olsan da önə keçmək mümkün deyildi. Hətta belə şəxslərə yuxarıdan aşağı baxırdılar. Ən vacib meyar bilik deyil, rus dilini bilmək idi.

Bəxtiyar Vahabzadə daha sonra fikrini belə davam etdirir: “Rus məktəblərində oxuyan şagirdləri bir qayda olaraq pambığa aparmaq yasaq idi, çünki rayonda yaşayan başqa millətlərin uşaqları pambıq yığa bilməz. Pambıq yığmaq “səadət” yalnız bizə mənsub idi. Bakıda ali məktəblərdən yalnız Azərbaycan fakültələri pambığa aparılırdı. Çünki nazirlər, Mərkəzi Komitə işçiləri, eyni zamanda vəzifə etibarı ilə böyük, ürəkə kiçik rəhbərlərin yağ içində böyrək kimi bəslənən, pambıq kimi ağappaq balaları qızmar günəşin altında pambıq yığa bilməzdi...”

Bu sətirləri yazarkən düşünürəm: İlahi, biz o zaman bu cür haqsızlıqlara necə dözmüşük?! Bu suala cavab vermək üçün 1974-cü ildə yazdığım adsız bir şeirimdən parçanı misal gətirmək istəyirəm:

Sabir demiş: "Biz ərlərik".

İş yerinə

Özgəsinin sözlərini "əzbərlərik".

Toz torpağı yel sovurar,

Dənəsi də yelə qalmaz.

Vallah, billah, belə qalmaz, belə qalmaz!

Bu inamla yaşamışam...

Amma neynim:

Bizim kimi zəvzəklərin

İgidliyi dözümlə olsun.

Sabir demiş:

"Heyvərəklik", "boşboğazlıq" bizim olsun,

Gələcəyin övladları iş görəcək.

Amma dua əvəzinə "lənət" deyib

Qəbrimizə tüpürəcək.

Deyəcəklər, ey babalar,

Yaş yetirib, kal oldunuz.

Görə-görə kor oldunuz,

Dinə-dinə lal oldunuz.

Səbirinizə heyrətdəyik,

Siz dözümdə fil oldunuz.

Mir Cəfər Bağirovdan tutmuş indikinə qədər hansı rəhbərin qəlbi xalq üçün ağrıyıb? Hamısı tutduğu mövqeyini düşünüb, kreslosundan bərk yapışmış. Yuxarı dırmaşmaqdan ötrü xalqı tapdala-yıblar! Amma onlar bu xalqa görə rəhbər olduqlarını heç düşünmə-yiblər. Bu xalq olmasaydı, onları hansı xalqın başı üstünə rəhbər təyin ediləcəkdilər? Rəhbərlərimizdəki bu nadanlığı, bu cəhaləti, bu eqoizmi düşündükcə adamı dəhşət götürür. Hələ mən xalqın mənəviyyatına, dilinə, mədəniyyətinə, musiqisinə etdikləri qəsdə demirəm.

Yaxşı yadımdadır, bir neçə il bundan əvvəl jurnalistlərin qu-rultayında Gəncədən gələn Nüşabə adlı bir gənc jurnalist Nizami yubileyinin yaxınlaşdığını və heç olmasa böyük Nizaminin xatirinə Kirovabada öz köhnə adının qaytarılmasını təklif etdi. Həmin mə-clisdə Moskvadan gələn bir yoldaş da əyləşmişdi. O zamankı res-publika rəhbəri məclisdə əyləşən Moskvadan gələn nümayəndəyə

xoş gəlsin deyə bu haqlı tələbi irəli sürən qızı təhqir etdi. O, öz və-zifəsini çox yaxşı bilirdi. O bilirdi ki, onu layiq olmadığı halda bu boyda vəzifəyə Nizaminin qeyrətini çəkmək üçün deyil, Kirovun hörmətini qaldırmaq üçün qoyublar. Çünki onun babası Nizami-dən heç xəbəri də yoxdur.

Kitablarını götürüb, amma oxumayıb. Niyə oxusun? Bundan ona nə fayda? Buna görə də öz faydasını yaxşı bilən rəhbərimiz Nizami qəhrəmanının adından götürülmüş qeyrətli Nüşabə qızımı-zı nalayiq sözlərlə təhqir edib. Moskvadan gələnin "hörmətini" qa-zanmağa çalışdı. O vaxtlar xalqın hörmətini itirməklə, o, heç nə itirməzdi. Amma indi vəziyyət dəyişib.

Mən o zaman ona da əmin idim ki, Moskvadan gələn qonaq öz içində bizim rəhbərə gülür, çünki namuslu adam öz mədəniyyəti-nə, öz tarixinə, öz şöhrəti və vəzifəsi naminə qılınc çəkən adamı sevə bilməz. Eləsi başqa millətin nümayəndəsi olsa da mədəni-yətinə qənim kəsilən adamın cəhalətinə gülər. Çox qəribədir ki, bu əhvalatdan bir neçə gün sonra "Советская культура" qəzetində, həmin qəzetin əməkdaşı Fərhad Ağamalıyevin məqaləsi dərc olun-du. O, da Nüşabədən xəbərsiz Nizami Gəncəvinin xatirinə Kirova-bad şəhərinə "Gəncə" adının qaytarılmasını irəli sürürdü. Bunu oxuyan rəhbərimiz qəzəblənir, dərhal Kirovabad şəhər partiya ko-mitəsinin birinci katibinə zəng vurub tapşırır ki, "Советская кул-ьтура" da çıxan məqaləyə cavab olaraq yerli ziyalıların adından bir məqalə təşkil olunsun. Elə də olur. Ağamalıyevin məqaləsindən düz 3 gün sonra bir qrup kirovabadlının adından "Мы кироваб-дцы" adlı bir məqalə çap olunur. Az sonra isə Moskva mətbuatın-da yeganə nümayəndəmiz olan Ağamalıyevin millətçilik toxumu səpən müxbir kimi işdən azad olunmasına "şərait yaradırlar".

Biz isə bu gün dizimizə döyürük ki, Moskvanın bütün mətbuat orqanlarında ermənilərin nümayəndəsi olduğu halda, bizdən bir nəfər də yoxdur. Niyə yoxdur? Çünki bizim rəhbərlərimiz ömründə bu barədə düşünməyib. Az-çox olanları isə burada törət-diylə fırıldaqlar orda açılmasın deyə, ya vəzifəyə gətirib burda ba-şını əziblər, ya da bayaqkı əhvalat kimi burdan ora barmaq uzadıb işdən qovdurublar".

Qeyd edim ki, mənim ağılım kəsən yaşımda Bəxtiyar Vahabzadənin söylədiklərinin əksərinin mən də ya şahidi olmuşam “tutarlı” bir mənbədən xəbərdar olmuşam. Belə hadisələr Azərbaycan Respublikasında ən çox bolşeviklər dövrünə təsadüf edir. Ərazisinə və əhalisinin sayına görə Azərbaycan 15 respublikadan 13-14-cü yerdə durmasına baxmayaraq deportasiya edilənlər, öldürülənlər, türməyə salınanlar, Sibirə, Qazaxıstana göndərilənlər arasında birinci yerdədir. Bu siyasətdən, öz “yaxın” və “dostlarımızdan” əziyyət çəkən nəsilərin nümayəndələrindən biri kimi hər şeyi çox kiçik yaşlarımdan bilirdim. Təbii ki, bir balaca adı-sanı, hörməti olan şəxslər “danos” səbəbindən öz həyatında, yaşayış yerindən bir qədər kənarda “üçlüyün” gülləsinə rast gəlmişlər. Elə bilki, bu fürsətdən istifadə etməklə hətta qohumlar, əmioğulları, dayıoğulları, xalaoğulları, dünən çörək verdiyi insanlar bir-birinə qənim kəsilmişlər, ermənilər kimi yalançı məlumatları “yuxarı” dairələrə ötürməklə bir-birlərini gedər-gəlməzə göndərmişlər. Hamıya məlum olan tarixi şəxsiyyətlərimizin Sovet dönməsində məhv edilməsinin baskarlarının kimlikləri hazırda da KQB arxivlərində saxlanılmaqdadır. Bu dövrdə Qarabağın Şuşa şəhərində və onun Zəngəzur bölgəsində daha sıx yaşayan mənim təmsil olduğum Dünbülbəylilər-Xoyskilər nəslinin nümayəndələrinin demək olar ki, “kökləri” kəsilmişdir.

Mən nənə və babalarımın ancaq ata nənəmi görmüşəm. Bəy titulu daşıdıqları üçün təkcə bir kişinin törəmələrinin bir-birinə yaxın 33 yaşayış məntəqəsinin hamısı yer üzündən silinmişdir. Hətta Ərdəbildən, Xoydan, Qaradağdan bu bəylərin ayrı-ayrı vaxtlarda gətirdikləri təsərrüfat işçiləri bu məskənləri ələ keçirmiş, “özəlləşdirmiş” və hazırda da bunlar arasında elələri vardır ki, ta qədimdən bu məskənlərin onların ata-baba yurdu olduqları iddiasındadırlar. Tarixi dəlilləri ortaya qoyanda isə onunla razılaşmaq istəmirlər.

Bu bəyləri öz ətrafları, çörək, torpaq verdikləri insanlar belə məhv olmalarının səbəbkarı olmuşlar. Mənim nənəm çox məlumatlı insan idi. Onun söylədiklərinin əksəriyyətinin sübutunu arxiv sənədlərindən tapmışam. O, bu söhbətləri çox yaxın olduğu insanlarla təmasında etdiyi söhbətlərdən eşitmişəm.

Nənənin bir söhbətinə nə mən özüm, nə də ki, anam inanmırdı. Məsələ belə olmuşdur ki, bizim babalarımızın at saxladıqları məkan Sovet dönməsində nisbətən seçilən kəndlərdən biri idi, məktəbi, digər idarələri var idi. Atam buradakı məktəbə oxumağa gedərkən, mənim ana babam olacaq Mütəllib kişi qonşu kənddən gələn uşaqları evinə dəvət edər, onları yedirib-içirdəndən sonra onların evlərinə getməyə icazə verərmiş. Elçilik söhbətində isə bu izdivaca Mütəllib kişi razılıq vermək istəmir, baxmayaraq ki, onların çox yaxşı münasibətləri mövcud imiş. Sonra məlum olur ki, Mütəllib kişi öz keçmiş nəslə haqqında məlumatlıdır, həm də bəy sözündən çəkinir, ailənin gələcək taleyindən qorxur. Bu söhbəti nənəm Əsli nənə adlı əmisi qızına söhbət edərkən, mən onların dinləyicisi olmuşam. Nənə məndən çəkinməzdi, deyərki ki, “balama qurban olum ağıllıdı ağzı bütövdü, eşitdiyi sözləri heç kimə deməz”...

Mənim özüməndən geriye 7-ci babam Murtuza bəydi (Qara Murtuza), ana babam isə onun əmisi oğlu Fətəli sultanın (Sonralar Fətəli sultan xan titulu da almışdır) törəmələrindəndir. Düzü xeyli yaşım olanda da ana babamın Xoyskiləri təmsil etməsinə inanmazdım. Lakin araşdırmaların nənəmin doğru olduğunu sübut etdi. Ana babam yuxarıda dediyim kimi Fətəli Sultanın, Fətəli xanın törəmələrindən olduğunu bildiyi halda, bu haqda heç kimə, hətta ailə üzvlərinə heç bir məlumat verməmişdir. Elə bu səbəbdən də onun özü və qardaşları Tanrının verdiyi ömrü öz evlərində yaşamışlar və şərəflə yaşamışlar, türmə, Sibir, KQB padvalı görməmişlər.

Ata tərəfdən isə çox dəyərli kişilər məhv edilmiş, onların sağ qala bilmiş övladları isə başqa cür faciələrlə üz-üzə qalmışlar. Bir sözlə AXC sədri Fətəli Xan Xoyski Tiflisdə ermənilər tərəfindən öldürülmüşdürsə, digər qohumlarımız, xüsusən seçilənlərimiz, təhsillilərimiz, vəzifəliyərimiz öz doğma xalqımızın şərəfsizləri tərəfindən əl atından, riyakarlıqlardan öz xalqına xidmət edə bilməmişlər, yaşından-başından asılı olmayaraq bu satqınlığın qurbanına çevrilmişlər. Odur ki, Bəxtiyar Vahabzadəni dəqiqliyi ilə başa düşür, dəyər verir və dediyim kimi milli qeyrətli ziyalı olduğunu bir daha xatırlatmaq istəyirəm.

Bu fikrini davam etdirən əsl ziyalı Bəxtiyar Vahabzadə daha sonra deyir: “Ermənilər isə bunun əksini elədilər. Mikoyan Kreml-dəki 50-55 illik fəaliyyəti dövründə yüzlər və minlərlə erməni Moskva-yə aparıb tədricən böyük vəzifələrdə yerləşdirdi. Başqa respublikaların üzünə bağlı olan təhsil ocaqlarını, hərbi-diplomatik məktəbləri və diplomatik korpusları ermənilərin ixtiyarına verdi. Bu gün Moskvada elə bir nazirlik, elə bir redaksiya, elə bir müəssisə yoxdur ki, orda azı bir, ya iki nəfər erməni çalışsın.

Mərkəzi Komitə baş katibin köməkçisi və sağ əli Şahnazarov, millətlərarası münasibətlər şöbəsinin müdür müavini Brutens, iqtisadiyyat sahəsi üzrə müşavir Aqanbəqyan, SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini Sitaryan, SJTA baş direktorunun müavini Xaçaturov, SSRİ quru qoşunları komandanının birinci müavini general-leytenant Ter-Qriqoryan, Dövlət Statistika Komitəsi sədrinin birinci müavini Poqosov, “İzvestiya” qəzeti baş redaktorunun müavini Melikyans və s. onlarla bu kimi səlahiyyət sahibi olan erməni hər yerdə bizim puçumuzu burur, səsimizin lazımı yerlərə çatmasına əngəl törədirlər. Onlar mərkəzdən bizim respublikanın bütün işlərinə mane olur, hər məsələdə bizi qapı dalında qoyurlar. Dağlıq Qarabağ hadisələri baş verəndən bu günə qədər bir Azərbaycan yazıçısının, yaxud jurnalistinin bu məsələ ilə əlaqədar bir yazısının mərkəzi mətbuata yol tapa bilməməsi bunun ən gözəl sübutu deyilmi?” O, başqa bir misalı tarixiləşdirmişdir: “Təsadüfi deyil ki, bir dəfə Xruşşov yarızarafat, yarıgerçək Mikoyana “erməniləri hər yerdə yaxşıca yerləşdirmisən”-demişdi. Doğrudan da hörmətli şairimiz fikrində haqlıdır. Yaxşı diqqət yetirilərsə görünəcəkdir ki, Sovetlər dönməsində, xüsusən də Mikoyan Moskvada işlədiyi illərdə Moskvaya ermənilərin axını çox olmuşdur. Çar dövründə Moskvada erməni tapa bilməzdim, əsasən də dövlət idarələrində. Ancaq Mikoyanın və digər bir neçə ermənin hesabına Moskva və Moskva vilayətində elə bir dövlət qurumu tapa bilməzdin ki, orada-hansısı məsul bir vəzifədə erməniyə rast gəlməyəsən. Moskvaya həmişə gedib-gəlmiş bir ziyalı olaraq mən özüm bunun həmişə şahidi olmuşam. Onlar həm də milli maraqlara cavab verən vəzifələrə işə düzəldirdilər ki, məqamı yetəndə ermənilərə dayaq ola bilsinlər və bu proses günümüzdə də həmin qayda ilə

inkışaf etməkdədir. Millətçilikdə erməniləri ancaq yəhudilərlə, farslarla müqaisə etmək olar, bəzi məsələlərdə isə ermənilər daha öndədirlər. Amma biz ömründə ermənilərin bu işlərindən özümüz üçün bir “dərs” götürməmişik, baxmayaraq ki, uzun illər ermənilərlə birlikdə yaşamışıq, qonşuluqda yaşamışıq. Yeri düşmüşkən bir məsələni də qeyd etmək vacibdir ki, istənilən bir erməni yaşıdan, təhsilindən, qabiliyyətindən asılı olmayaraq bir idarəyə işə düzəlirdisə, çox qısa bir zaman kəsiyində həmin müəssisədə ermənilərin sayı çoxalır və söz sahibi olurdular, daha sonra əsl simalarını ortaya qoyurdular. Biz isə bütün dövrlərdə olduğu kimi biganəliyimizdə davam edirdik və indidə edirik. Odur ki, bu biganəlik Qarabağ probleminə gətirib çıxardı.

Mən söylədiklərimi isə Bəxtiyar Vahabzadə belə ifadə edir: “Gözümü dünyaya açandan indiyədək həmişə Azərbaycanın partiyaya və sovet orqanlarının aparatında-MK-da və Nazirlər Sovetində, inzibati orqanlarda, elm və mədəniyyət idarələrində, bir sözlə, ən mühüm vəzifələrdə ermənilərin işlədiyini görmüşəm. Buna həmişə təəccüb edər, ərkim çatan “böyükərdən” bunun səbəbini öyrənmək istərdim. Bu “böyükərdən” də məni “başaya salıb” sakitləşdirməyə çalışırdılar ki, bu belə olmalıdır. Nədən ki, Azərbaycan beynəlmiləl respublikadır və əhalisinin müəyyən hissəsi ermənidir. Onda mən də onlara deyirdim ki, Ermənistanın da əhalisinin müəyyən hissəsi azərbaycanlıdır, bəs niyə orda vəzifə başında azərbaycanlı görünmür? Əhalisinin 99 faizi azərbaycanlı olan rayonlarda belə çox vaxt raykom katibləri, sovxoz direktorları azərbaycanlı olmur. Onda başqa səbəb tapmayan “böyükərdən” deyirdi ki, biz geniş ürəkli olmalıyıq. Əcəb izahdır! Budur indi biz genişürəkliliyimizin bəhrəsini dəririk. Uzun illər Bakı sovetinin sədri və ya müavini bir qayda olaraq erməni olduğundan şəhərin Ermənəkənd adlanan hissəsi abad olmuş, küçələrinin böyük əksəriyyəti erməni adı ilə adlandırılmış, Bakının milli sifəti pozulmuş, bununla da gələcək “Böyük Ermənistan” tələblərinə zəmin hazırlanmışdır”. Burada da həmfikrimin-fikirlərinə müdaxilə yox, gördüklərimdən bir epizodu söyləmək istərdim. Həyat elə gətirmişdir ki, mən çox kiçik yaşımdan Bakıda yaşamışam. Atam Almaniyada, Estoniyada SSRİ-nin vətəndaşı olaraq işləmiş və onların kollektivinin sənədlə-

ri öz həmkarları olan erməni tərəfindən oğurlanaraq Amerikaya aparıldıqdan sonra, kollektiv üzvləri müxtəlif yerlərə göndərilmişdir ki, onlardan biri də mənim atam olmuş və o, Estoniyada işləməli olmuşdur. Sonrakı mərhələdə atam Bakıya göndərilmişdir. Bəxtiyar müəllim dedi ki Ermənistan'dakı bazarın yanında bir il yaşamaq və hazırkı S.Vurğun küçəsi ilə Bakıxanov küçəsinin kəsişdiyi yerdəki "artistlər" evinin arxasında və hazırda həyatın içəri-sində qalmış evdə yaşamış, bazara isə köhnə qayda ilə get-gəl etmişik. Xatirimdə qalan odur ki, bütün ətrafda yaşayanlar əsasən ermənilər idilər. Çox az miqdarda ruslar və yəhudilər var idi. Erməninin iç üzünü orada tanış olmuşam. Həqiqətən çox yaltaq idilər, ikiüzlü idilər, oğurluğu sevirdilər, yalan danışmaqdan xəcalət çəkməzdilər, heç bir söz, heç bir məsləhət onlara kar etməzdi, tranvaydakı oğurluğu ancaq ermənilər edərdilər, xüsusən indiki Azadlıq (keçmiş Lenin) küçəsi ilə Səməd Vurğun küçəsi ilə şəhərin mərkəzindən üzüyuxarı tranvaylar aşağı sürətlə hərəkət etdiyindən, oğurluq edib, tranvaydan tullanaraq qaçıb gizlənərdilər. Evimizdə çox vaxt bu məsələdən xəbərsiz olan qonaqlara ehtiyatlı olmağı tapşırırdılar. Ermənilər Azərbaycan dilində çox yaxşı danışirdilər. Yadımda qalan məqamlardan biri də filarmoniya ilə əlaqədardır. Atam muğam həvəskarı idi və biz tez-tez filarmoniyaya gedərdik. Həmin dövrlərdə biletlər çox uzun çəkərdi. Atama biletlərindən verilərsə də filarmoniyada baş verənləri həmişə eşidərdik. Ermənilər biletlər alma bəhanəsi ilə buraya gəlir, bas-basdan istifadə edərək insanların cibinə girir və tez də qaçıb bağda gözədən itərdilər. Bu söhbətlərin çoxunu tanışlar, qonaqlar, qonşular bizim evdə söhbət etdiklərindən indiyə qədər xatirimdədir.

Bəxtiyar müəllim yazır: "Bu dərdi də çəkmək olardı. Adamı yandıran orasıdır ki, bu gün biz beynəlmillətçiliyimizi sübut etmək üçün fəxrlə "biz milli ayrı-seçkiliyə yol verməmiş, erməniləri vəzifə başına gətirmiş, onlara hər cür şərait yaratmış, küçələrimizə erməni məşhurlarının adını vermişik" deyəndə, onlar bu faktı bizim xeyirxahlığımıza sübut kimi deyil, bacarıqsızlığımıza, fərli adamlarımızın olmamasına sübut kimi izah edirdilər.

Milli kadrlarımızı qapı dəlində qoyub, erməniyə vəzifə verəndə, Sabir, S.Əzim Şirvani, Məhəmməd Hadi, Ömər Faiq Nemənzadə,

də, Bəhmənyar, N.Tusi, Əcəmi, Şah İsmayıl Xətai, Babək, Qaçaq Nəbi və s. kimi onlarla məşhur adamlarımızı saymayıb Avakyan, Şaumyan, Osipyan və bu kimi onlarla avantüristin adına Bakıda küçə adı verməyimizin nəticəsi ancaq belə olmalı idi.

Bizimki başdan bulanıb. 70 ildə bizə başçı olan neçə-neçə manqurt tanıyırdıq. Bütün varlığı ilə yalnız tutduğu vəzifəni qoruyan, vəzifə əlindən getməsin deyərək mərkəzin qarşısında quyuq bulayan, milli hissdən məhrum olan bu karyeristlər görəsən bir dəfə də olsa xalq haqqında, Vətən haqqında, məhv olan torpaqlarımız barədə düşünlərimi? Görəsən bu rəhbərlər ömründə bir dəfə də olsa xalqın tarixi ilə maraqlanıblarmı? Milli psixologiyamızı öyrənilərimi? Bu xalqın zəif və qüvvətli cəhətləri ilə maraqlanıblarmı? Mən deyim: əsla yox!...

Bu rəhbərlərin heç biri xalqın nə dilin əməlli-başlı biliblər, nə tarixini, nə də bu xalqın milli psixologiyasını. Bunun əvəzində "xalq çox geridir" deyərək ona yuxarıdan baxdılar.

Bir dəfə yaşadım və tərcüməçim, erməni şairi Paruyur Sevak mənə dedi ki, bizdə milli mənada süpürgəçi necə düşünürsə rəhbər də o cür düşünür. Sizdə isə əksinə. Rəhbəriniz bir cür düşünür, xalq tamam başqa cür.

O, bu sözü mənə Bakıda erməni poeziyası günləri keçirilən zaman demişdi. Bir dəfə müxtəlif yerlərə görüşlərə getdik. Həmin görüşlərdə mən P.Sevakdan etdiyim tərcümələri oxuyurdum. Mənim xalq tərəfindən alqışlarla qarşılanmağımı altdan-altdan müşahidə edən Sevak yenə bir gün dedi ki, səni xalq sevir, amma yuxarılar yox, amma mənə xalqla bərabər yuxarılar da sevir.

P.Sevak xalqın milli hisslərini dilə gətirən bir şair idi. Dürğunluq dövründə bütün ölkədə milli dərdlərdən bəhs edən şairlər, yazıçılar kölgədə idi. O cümlədən də mən. Ermənistanda isə məsələ tamamilə başqa cür idi. Elə o vaxtlar da Ermənistanda xalqın taleyini düşünən, dərdlərindən danışan milli şairlər daha çox hörmətdə idi. P.Sevak partiyanın üzvü deyildi. O, xalqın milli duyğularını oyadan, özünü dərk etməyə səsləyən, "Susmayan zənglər" poemasından sonra daha çox nüfuz qazandı. Bu poemaya görə ona fəxri filoloji elmlər doktoru adı verildi və onu SSRİ Ali Sovetinin deputat seçdilər. Həmin illərdə mənə isə "Gülüstan" poemasına görə "çar-

mıxa” çəkildilər. Kitablarını kitabxanalardan götürdülər, universitetdən çıxartdılar. Biz bu müsibətləri görə-görə, xalqımızın taleyini qonşularımızın taleyi ilə müqayisə edə-edə, qəlbimizə çəkilən dağlara dözə-dözə yaşadığımız və yaratdığımız. Rus dilinin zərurətindən danışdığımız zaman beynəlmillətçi, ana dilimizin zərurətindən danışanda isə millətçi olduğum, damğalandıq, hamısına dözdük, amma Allah bilir, necə dözdük!”

Bəxtiyar Vahabzadə sözün həqiqi mənasında nəhəng milli şairlərimiz sırasında duran insanlardandır. O, heç olmazsa zaman-zaman layiq olduğunu əldə edə bildi. Amma bir çox yaradıcılarımız, dövlət xadimlərimiz, hərbiçilərimiz, alim ziyalılarımız heç də layiq olduğuna yiyələnmədi, hətta millətə tanınmadı. Bunun isə əsas səbəbkarları “rəhbərlərimiz” və millətçi olmayan soydaşlarımız olmuşlar, ağa qara yaxanlar olmuşlar.

Yaxşı xatirimdədir, Az. SSR Elmlər Akademiyasında işlədiyim institutda bir laboratoriyada işlədiyimiz bir erməni var idi. O, bizim rəhbərimizlə institutda eyni dövrdə oxumuşdular. Rəhbərimiz onun “ərkəsöyünlüyünə” dözdü, amma münasibətləri ürəkəçən deyildi, adı Akop Arakeloviç idi.

Onun heç kimdən xoşu gəlmirdi. Mənimləsə ehtiyatlı davranısa da nifrətini bəzən yumşaldıb zarafət edərdi. Mən isə bildiklərimi birbaşa onun üzünə deyirdim. Amma ədalət xatirinə deməliyəm ki, Bakıda, ümumiyyətlə Azərbaycanda olan nöqsanlar haqqında o da hərdən-hərdən düzgün fikirlər söyləyirdi. Mənə deyirdi ki, sən bu kollektivdən fərqli cəhətlərin çoxdur, hətta bəzi milli məsələlərdə vəzifə tutmuşlardan da çox-chox üstündü. Lakin sənə kim və hansı dəyəri verir, bəzən də ayağının altını qazırlar, amma mən Ermənistanda, SSRİ-də yaşayan ermənilər bir alim olaraq tanıyırlar və mənim ad-familiyam onların siyahısında. Çoxu inanmasa da, Akop Arakeloviçin bu fikirlərinə inanırdım. Oxucum mənə bağışlasın - Akop Arakeloviç nə bir insan olaraq və nə də bir alim olaraq xüsusi qabiliyyətə malik deyildi, rus demişkən nastoyəşşi erməni idi. Vaxt ötdü, Qarabağ problemi özünün vüsətini götürdü və Akop Arakeloviç öz xoşu ilə evini satıb Moskva qəsəbələrindən birinə köçdü. Təbii ki, ermənilər harda yaşamaqlarından asılı olmayaraq bir-birləri ilə əlaqəli olurlar. O, heç bir çətinlik çəkmədən

Moskvanın mərkəzində öz ixtisasına uyğun işlə təmin olundu, qaçqın kimi ev də aldı, əlaqələri genişləndi, Moskvadakı erməni diasporasının üzvü seçildi, Azərbaycan əleyhinə fəaliyyətini genişləndirdi. Belə olur ki, Moskvadan bir qrup ermənilər İrəvana gedirlər.

İrəvan erməniləri Akop Arakeloviçin alim olduğunu, Bakı “qaçqını” olduğunu bildikdən sonra ona xüsusi diqqət yetirirlər və İrəvan merindən tələb edirlər ki, Akop Arakeloviç İrəvanda hər şeylə təmin olunmuş mənzil versinlər ki, Akop Arakeloviç İrəvana öz evinə gəldiyi kimi gəlsin, istəsə elə İrəvanda yaşasın və birçə şərlə-Azərbaycana qarşı ermənilərin fəaliyyətində onlara yardımçı olsun. Çünki, ermənilərin sadə adamları alimlərə daha çox inanır, daha çox hörmət edir və o, Bakıda yaşadığından Azərbaycan haqqında çıxışlarında “reallığa” söykənən məlumatlar verə bilər. İrəvandan Moskvaya qayıdan Akop Arakeloviç fərhindən yerə-göyə sığmır və şəhərdə onunla təsadüfən rastlaşan bizim akademiyanın bir əməkdaşı ilə xeyli söhbətləşdikdən sonra mənə də bir balaca qeyd göndərir. O, çalışıb ki, fikrini mənə təsir edəcək tərzdə yazsın. Həm də qeyd edir ki, siz azərbaycanlılar öz millətinizin yaxşılarına dəyər vermirsiz, qabağa çıxanlarınız millətçi deyillər, nə iş görsəniz rüsvətlə görürsüz, yerliçiliklə, qohumbazlıqla görürsüz və s. və ilaxır. Daha sonra onun millətinin ona verdiyi dəyəri sadalayır və yuxarıda söylədiyim məlumatları təkrarlayır. Sonuncu məqamları Akop Arakeloviç erməni olsa da doğru deyir, biz-birimizin qədrini bilmirik, hətta onun inkişafı yolu üzərində əngəllər törədirik, milli düşmənlərimizi çox tez unuduruq.

Deyilən misalla yaşamış və yaşayan ziyalılarımız, qeyrətli insanlarımız heç də az deyildir. Elə bunların hamısını müşayiyyət edən böyük mütəfəkkirimiz Bəxtiyar Vahabzadə öz fikrində israrlıdır, qətidir. O, söyləyir: “Durğunluq dövrü arxada qaldı. Heç olmasa, indi ayılaq. Vaxtilə babalarımız Marağadan qovulmuş erməniləri bağrına basdı, onlara yer verdi. Dünənki kirayəçi isə bu gün bizim evimizə sahib olmaq istəyir.

1828-ci ildə Cənubi Azərbaycanın Marağa kəndindən köçürülən ermənilər qurduqları kəndin adını burada da Marağa adlandırırlar. Bundan 150 il sonra, yəni 1978-ci ildə köçürülmələrinin 150 illiyi münasibətilə həmin Marağa kəndində abidə

ucaltmış, abidənin fasadına “Marağa-150” sözlərini yazmışdılar. Qarabağı Ermənistanla calamaq fikrinə düşəndə isə abidənin fasadındakı yazını örtmək üçün üstünü sementləmişlər. Torpaq qeyrətini çəkən oğullarımız həmin abidənin şəklini çəkib bizə təqdim etmişlər.

Ermənilər dünən öz əlləri ilə yaratdıqlarını bu gün inkar edirlər. Bu boyda hiyləyə əl atan, həqiqətin üstünə pərdə çəkən saxtakarların qarşısına biz bu gün necə çıxa bilərik? Etiraf edək ki, biz müdafiəni də bacarmırıq. Onların yalanı çox vaxt bizim həqiqətimizdən də güclü çıxır.

1989-cu ildə M.Qorbaçovun rəhbərliyi altında toplanan SSRI xalq deputatlarının görüşündə erməni yazıçısı V.Petroşyon həyasızcasına deyib ki, xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə bir kitabında erməni xalqını yer üzündən silmək lazım olduğunu yazmışdır (Onu bizim hər birimiz yazmalıyıq və əməli fəaliyyət göstərməliyik, elə erməninin öz qaydası ilə Z.N) İftiranın böyüklüyünə baxın! Bu vaxta qədər bilmirəm ki, mən bu sözü hansı kitabımda yazmış, yaxud harada demişəm?

Erməni millətçiləri bizi alçaltmaq və hörmətdən salmaq üçün insana yaraşmayan ən alçaq və eybəcər hərəkətlərə də əl atırlar. Bu, yalnız indinin işi deyil, tarix boyu belə olmuşdur. “Rəboçaya tribuna” qəzetinin 11 fevral 1990-cı il nömrəsində Vorkuta şəhəri (SSRİ) fəhlə tətillər komitəsinin üzvlərindən biri olan Ş.Şeyxəhmədov yazır: “Tətilin qızgın vaxtı Vorkutaya kimlər gəlmədi?! Rusiya cəbhəsinin demokratlar ittifaqı və s. Buraya Dağlıq Qarabağdan da “qonaqlar” gəldi. Onlar gələn kimi vorkutalılardan məni və mənim kimiləri azərbaycanlı bilib (mən dağıstanlıyam) tətillər komitəsindən qovmağı tələb etdilər və ortalığa 50 min manat pul qoydular. Ciddi ehtiyacımız olsa da, maaş almasaq da tətillər yoldaşlarım Dağlıq Qarabağ ermənilərinin mənfur ianəsindən imtina etdilər. Aramıza nifaq salmaq istədiyinizə görə pulunuzu da götürüb rədd olun burdan, -dedilər”.

Bu boyda alçaqlıq kimin ağılına gələ bilər? (ancaq erməninin...)

Bir neçə azərbaycanlını hörmətdən salmaq üçün tənbellik etmədən basa-basa uzaq Vorkutaya gedən və bu iş üçün 50 min ma-

natından keçən adam cildindəki bu iblislərin bizə bəslədiyi kinin, qərəzin dərəcəsinə nə ilə ölçmək olar?

Onlar nə öz vicdanlarından utanır, nə də başqalarından. İstədikləri böhtanı istədikləri yerdə, heç nədən çəkinmədən deməyi bacarırlar. (utanın üz yoxdu axı!...) İnsan ki, vicdanını itirdi, ondan hər alçaqlığı gözləmək olar. Vay ona ki, bu xəstəlik bütöv millətə sirayət edə. Onun qarşısını almaq müşkül məsələdir. İndi görün, biz nə boyda qorxulu düşmənlə üz-üzə gəlmişik.

İllər boyu ermənilər bu hücumla hazırlaşblar, biz isə yatmışıq. Xeyir, əslində xalq heç vaxt yatmayıb xalq həmişə ayıq olub, rəhbərlərimiz yatıb. Arada inciklik olmasın deyər, rəhbərlər həmişə xalqı susdurub. (Ancaq bu mövqe heç də milli mənafehimizə cavab verməyib. Z.N.)

60-cı (XX əsr) illərdə İrəvan universitetinin prorektoru açıq-aşkar çıxış edib, Naxçıvanın və Qarabağın Ermənistan torpağı olduğunu söyləmişdi. O zamankı erməni rəhbərləri həmin prorektora gözün üstə qaşın var demədilər. S.Vurğunun akademiyada keçirilən xatirə gecəsində Abbas Zamanov Ermənistan universitetinin prorektorunun yersiz iddiasına cavab verdi. Biz isə rəhbərimizin göstərişi ilə A.Zamanovu partiyadan çıxartdıq, universitetdən qovduq. O zaman tarixçi Muxtar Qasımov, professor Əli Sultanlı və mən Abbas Zamanovun partiyadan çıxarılmasının əleyhinə səs verdik. Bundan sonra bizim üçümüzü də təqib etməyə başladılar. Abbas isə uzun müddət işsiz qaldı. Beləliklə də özümüz-özümüzə qənim kəsildik. Allah sənə rəhmət eləsin, Sabir, nə gözəl demisən:

Turanlılarız, adiyi-şüglü sələfiz biz,

Öz qövümümüzün başına əngəl kələfiz biz.

B.Vahabzadə daha sonra yazır: “İrəvan universitetinin prorektorunun Naxçıvan və Qarabağ iddiasına cavab olaraq o zaman yazdığımız “Torpaqdan pay olmaz” şeirini bir məclisdə oxudum. Həmin şeir xalq arasında yayıldı. Bir gün məni Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinə (KQB) çağırıdılar. Getdim, məni “çarmıxa” çəkildilər, uzun müddət radio-televiziyaya həsrət qoydular. Axı, bizim “böyük” o zaman erməni iddiaçılarına verdiyimiz cavablara görə bizi susdurmasaydılar, vaxtında biz onları yerlərində oturtsay-

dıq, bəlkə də bu gün bu şəkildə yeni iddiaya başlamazdılar. Bizim böyükler heç olmasa indi ayılalar!...

Millətlər arasına ədavət toxumu səpən, araqarışdıran, hər iki tərəfdən yüzlərlə günahsız insan ölümünə səbəb olan, minlərlə adamı öz isti yurd-yuvasından didərgin salan Z.Balayan bu gün Azərbaycandan SSRİ xalq deputatı olmuş, biz isə balayanların fitnə-fəsadına qarşı çıxmış Xəlil Rzanın həbsinə göz yumuruq. Bu dərdi hara yazmaq olar?

Bu çətin zamanda biz xalqımızın haqqını müdafiə edə biləcək ağıllı adamları, ələlxüsüs iqtisadçıları, hüquqşünasları deputat seçməli və onları ali məqsədlərin müdafiəsi üçün mərkəzə göndərməliydik. İndi görək bu mübarizədə, bu çətin məqamda ermənilər qurultaya kimləri göndərdi, biz kimləri? Onlar ermənistan SSR EA-nın prezidenti Ambarsumyanı, universitetin rektoru Ambarsumyanı, yazıçı Suren Ayvazyanı, saxtakarlıq pəhləvanı Iqityanı və s. Biz isə rus dilini bilməyən sağıcıları, fəhlələri, bir-iki nəfər də ağız qatıq kəsməyən və danışmaqdan çox susmağı bacaran ziyalıları.

Bizim deputatlar erməni deputatları tərəfindən xalqımıza edilən hücumların qabağında susdu və susmaqla da özlərinin "ədəbli" olduğunu sübut etməyə çalışdılar. Heç demə, hələ çar hakimiyyəti illərində, yəni 1906-cı ildə bizim millət vəkiliyyətinin bir qismi də beləcə susmuş və bu susmağı o zaman da ədəb hesab eləmişlər. O zaman bu mütiliyə dözməyən Cəlil Məmmədquluzadə "Molla Nəsrəddin" jurnalında görün nə yazmışdır: Aman günüdür, biz müsəlman millətini yetmiş iki millətin vəkiliyyətinin içində biabır etməyəsınız. Elə rəftar etməyin ki, desinlər, bu müsəlmanlar biədəb, bihəya və sırtıq millətdir. Bunun da çarəsi heç dinməməkdir" ("Molla Nəsrəddin", 16 iyun 1906).

Bəli, Mirzə Cəlil necə ki, demişdi, aradan 83 il keçəndən sonra yenə də elə oldu. Müasir deputatlar da "ədəb gözləyib" dinmədilər.

Heç demə, 1906-cı ildən bu yerə biz bir addım belə irəli getməmişik. Deputatlarımızın məharətlə susma "fəaliyyətlərini" görüb "Xalq deputatlarına açıq məktub" adlı şeir yazdım:

*Sənə səs verdim ki, yoldaş deputat,
O yüksək kürsüdə səsin gur olsun,
Sənə öz səsini vermədim ki, mən,*

Qulağın kar olsun, gözün kor olsun.

Sənə səs verdik ki, hər qarış yerin
"Əzəli sahibi mənəm"-deyəsən.
Sənin torpağına göz dikənlərin
Dərsini verməkdən çəkinməyəsən.

Sənə səs verdik ki, elin, obanın
İstəyi, arzusu axsın səsindən.
Bar-bar bağırıasan: suyun, havanın
Millətin kökünü çürütməsindən.

Dedinmi bunları?

Yox! Bir dinsənə!

Sənə şəklənmişdi qulaqlarımız.
Ağzına su alıb susdun: Bəs sənə
Millətin vəkili necə deyək biz?

Xalqını söydülər üzünə qənşər,
Sən susdun...

Vəzifən susmaqmış məgər?

Xalqın şərafətini qorumayan kəs,
Xalqın deputatı necə oldu bəs?

Susmağa göndərdim məgər mən səni?
Ora getməmişdin sən əsnəməyə.
Sən ora getmişdin xalqın dərdini
Xalqın dili ilə açıq deməyə.

Lal gedib, lal gəldin... sən kimsən bu gün?
Xalqın vəkiliyə xalqa yad oldun.
Yoxsa dinməməyi bacardığınçün
Bu xalqın adından deputat oldun?

Biz öz haqqımızı bilmədik, yenə,
Heç demə millətin vəkiliyyə,

Aşkarlıq dövründə lal-kar gərəkmiş,
Bizə aşkarlığı inkar gərəkmiş.

Bəxtiyar müəllimin bu şəirindən xəbərdar olan deputatlarımız ondan inciyir, narazılıq edirlər. O, isə cavab verir ki, “bizim deputatlarla Ermənistan deputatlarını müqayisə edəndə təsəvvürümdə belə bir mənzərə canlanır: “Braziliya futbol komandasının qarşısına biz Yevlax komandası ilə çıxmışıq”. Həmin illərdə Bəxtiyar Vahabzadəni Ermənistandan (Qərbi Azərbaycandan), öz doğma diyarlarından didərgin salınan 250-300 min azərbaycanlıların taleyi ilə əlaqəli deputatların ermənilərə və ruslara tutarlı, ardıcıl, dəqiq cavab verməmələri çox narahat etmiş, qəzəbləndirmişdir. Bu səbəbdən də o, bu bivec deputatlara iradını bildirmiş, onların öz yerində olmamasını dilə gətirmiş və bunun səbəbkarı olaraq Azərbaycan rəhbərliyini qınamış, bivecliyini ortaya qoymuşdur. Azərbaycanın haqlı səsinə Moskvada müdafiə edə bilməyən bir deputatın adını çəkmişdir. Bəxtiyar müəllim adəti üzrə ad çəkmir. Amma onun işfalarından söhbətin kimdən getdiyi çılpalığı ilə anlaşılan olur. Bu münasibətlə o, qeyd edir ki, ziyalı deputatlarımızdan yalnız birini misal gətirmək istəyirəm. Moskvada yaşayan hüquq elmləri doktoru və bizim akademikimiz Cahangir Kərimov Azərbaycan dilini yerli-dibli bilməyən, ömrü boyu Moskvada yaşayan, xalqın taleyi ilə ömründə bir dəfə də olsa maraqlanmayan, adından başqa heç bir şeyi azərbaycanlı olmayan bu adam Azərbaycanı necə təmsil edə bilərdi? Bu hələ bir yana, həlledici anda bizim bu deputatımız erməni dəyirmanına su tökdü və “Azərbaycan kommunisti” (1989, №5) jurnalında yazdı: “Müttəfiq respublikalar arasında sərhədlər müvafiq respublikaların qarşılıqlı sazişinə əsasən dəyişdirilə bilər (maddə 78) Bəs belə razılıq olmayanda problem necə həll edilməlidir? Bu suala SSRİ Konstitusiyası cavab vermir.

Məntiqə görə müttəfiq respublikalar arasında razılıq olmayan da məsələ SSRİ Ali Soveti Millətlər Sovetinin müzakirəsinə veriləli və təkliflər SSRİ Ali Soveti palatalarının birgə iclasında müzakirə olunmalıdır...”

Həmin qurtlayda özünü çox cılığın aparan erməni deputat İgityan xalqımızı “faşist” adlandırıb. Bizim deputatlar C.Kərimova təklif ediblər ki, onun cavabını versin. Təəssüflər ki, onun cavabı

belə olub: “Siz hamınız gedəcəksiniz, amma mən burada qalacağam. Məni ermənilərin əlinə verməyin”.

Özünü düşünün, belə bir şəxsi millətin müqəddaratı işinə cəlb etmək olarmı?! Odur ki, Bəxtiyar Vahabzadə bu münasibətlə deyir: Afərin bu deputata! Mən Kərimovdan küsmürəm, onu bu xalqın deputatı edəndən küsürəm”.

Onun fikirlərinin davamı belədir: “İndi soruşulur: bizdə seçki həqiqətən demokratik qaydada getsəydi, Azərbaycan xalqı özünə beləsini deputat seçərdimi? Unutmayaq ki, demokratiya sözü “demos” və “krotos” sözlərindən yaranıb, yəni, xalq hakimiyyəti. Belə isə bəs həmişə xalqın sözünü deyən Ziya Bünyadov, Süleyman Əliyarov, Y.Səmədoğlu, N.Rzayev və bunlar kimi özünü xalqa qurban verməyə hazır olanlar, görəsən niyə qapı dalında qaldı? Təəssüf ki, bizim səlahiyyət sahibləri hələ əsl demokratiyanın mahiyyətini dərk etməyiblər. Bizim respublika bu gün də 50-60-cı illərin (XXƏsr) havası ilə yaşayır, deputatlar yuxarıdan təyin edilir. Bəli, məhz təyin edilir?” Bəxtiyar müəllim Azərbaycanın rəhbərlərinə iradını və onun nəticələrini, həmin illəri yaşamış və qeyrətsiz, fərsiz rəhbərlik ucbatından xalqımız, onun vətənpərvər insanları, qabaqcıl ziyalıları eşidilməmiş, lazımi vəzifələrə yönəlməmişdir. Sonra isə itirən Azərbaycan dövləti və onun qeyrətli insanları olmuşlar. Qeyrətsiz “başçılar” isə istənilən dəyişiklikdə, istənilən şəraitdə özlərinə, ancaq özlərinə şərait yaratmaqla məşğul olmuşlar. Onlar üçün xalq sonuncu yerdədir. Onlar həmişə öz işini milləti qəflət yuxusunda saxlamaq olmuşdur.

Bu gün Bəxtiyar Vahabzadənin Vətən, millət, torpaq yolundakı söylədikləri fikirləri bəzilərinə asan və sadə görünə bilər. Əslində isə bu belə deyildir. Bəxtiyar Vahabzadə dediklərini vaxtında deyib. Mən və mənim yaşıdlarım bunun canlı şahidi olub. Digər bir məqam isə həmin dövrlərdə xalq hamılıqla birgə fəaliyyətdə idi. Sadəcə rəhbərliyimiz yoxdan da, yox dərəcəsinə idi. Hadisələr tarixiləşib, aydınlaşıb, sular durulub və günümüzdə kimin-kim olduğu tam aydınlığı ilə bəllidir. Bəzən qeyrətli oğullarımızın da ünvanına iftiralər yağdırılır. Ancaq xalq belə iftiraları qəbul etmir. Həmin dövrlərdə Bəxtiyar Vahabzadə də çox fəal ziyalılarımızdan idi. Həm də onun digərlərindən fərqi də var idi. Belə ki, Bəxtiyar

Vahabzadə fikirlərini kağıza da köçürürdü, mətbuata verirdi, xalq qarşısında, radioda, televizorda çıxışlar edirdi. Bu səbəbdən də Bəxtiyar müəllimin fikirlərinin əksəriyyəti tarixiləşmişdir. Onun ən böyük tənqid hədəfi Azərbaycan Respublikasının rəhbərliyində təmsil olunların ünvanı idi. Hesab edilməlidir ki, bu fikirlər reallığı ifadə edirdi. Başqa bir məsələ də Bəxtiyar Vahabzadənin Mərkəzi (Moskva) mətbuatın Azərbaycanın ünvanına yağdırdığı yalanlarla əlaqədardır. Artıq Azərbaycan xalqına yaxşı məlumdur ki, son 300 ildə ruslar bu xalqın başına hansı oyunlar açıb. Elə “erməni məsələsi”nin reallaşması da rusların söylərinin nəticələridir ki, Dağlıq Qarabağda onlardan biridir. Ancaq bütün deyilənlərə Azərbaycan rəhbərliyinin adekvat cavab verməməsi, xalqı saymaması, torpaq itkisi ilə barışması, xalqının Bəxtiyar Vahabzadə kimi sayılıb-seçilən ziyalıları rahat buraxa bilməzdi və bu yanaşma onlar üçün günümüzdə də aktual olaraq qalır. Odur ki, dəyərli ziyalımız Bəxtiyar Vahabzadənin mərkəzi mətbuatla əlaqəli fikirlərindən bəzilərinə nəzər yetirək: “Keçən il Dağlıq Qarabağda xüsusi idarə üsulu yarandı. Biz buna etiraz etmədik (amma etiraz etməliydik, həm də şiddətli. Z.N.) Başımızı aşağı salıb əmrə tabe olduq. Bir qədər keçəndən sonra erməni millətçiləri, xüsusi idarə üsuluna da etiraz etməyə başladılar. Əslində, etiraz bizim tərəfimizdən olmalı idi, çünki bu idarə üsulu Dağlıq Qarabağın bütün səlahiyyətini öz əlinə almışdı. Doğma torpaqlarımızda bizim hökmümüz yerimirdi. Dağlıq Qarabağın əsas sahələrdə idarəsi mərkəzi nazirliklərə tabe etdirilmişdi. Bir sözlə, Azərbaycan torpağı tam mərkəzin və Ermənistanın tabeliyinə verilmişdi. Qazandıqları bu üstünlüklərə baxmayaraq erməni millətçiləri yenidən etiraz mitinglərinə başladılar. Biz isə quzu kimi susduq. Bəs bu barədə mərkəzi qəzetlər nə yazdı? Elə yazdılar ki, əhvalatlardan xəbərsiz ümumittifaq oxucu başa düşə bilmədi ki, yenidən başlanan çaxnaşmalara səbəb hansı tərəfdir. Qəzetlər Dağlıq Qarabağda yenidən tətillərin başlanması, idarə və müəssisələrdə işin dayandırılması barədə yalnız məlumat verməklə kifayətləndilər. Bu məlumatlardan isə oxucu elə başa düşdü ki, Qarabağda hakimiyyətin əllərindən çıxmasına görə azərbaycanlılar tətilə başlayıblar.

Görəsən aşkarlıq budurmu? Niyə mərkəzi mətbuat həqiqəti tam aydınlığı ilə yazmır? Niyə yazmır ki, bu “oyunda” hücumda olan kimdir, müdafiədə olan kim?! İstər-istəməz fikirləşməli olursan: Həqiqətin bu şəkildə gizlədilməsində məqsəd nədir görəsən? Qarabağ hadisələrinin başlanğıcından bu günədək yaranan münəqişənin əsas səbəbkarı mərkəzi mətbuatda göstərilmədi. Mərkəzi mətbuat elə yazdı ki, guya biz qonşunun haqqını tapdalayıırıq. Erməni millətçilərinin haqsız hücumları və xalqımızın ünvanına deyilən nalayiq sözlər hamısı cavabsız qaldı. İş o yerə çatdı ki, ABŞ senatı da bu məsələdə bizi günahkar bildi.

SSRİ-də insan hüquqlarını müdafiə bayrağı qaldıran akademik Saxarov da, arvadı Yelena Bonner də (əsl familyası Əlixanyandır) təkidlə Dağlıq Qarabağın Ermənistanla birləşdirilməsini ədalətli hesab edirdi. Qəribədir, Saxarov bir yandan tək-tək adamların haqqını müdafiə şüarı ilə meydana atılır, digər tərəfdən doğma torpağını Ermənistanla vermək təklifi ilə böyük bir xalqın haqqını tapdayır, tarixi həqiqətə göz yumurdu. Ömrü boyu Saxarovun alimliyi ilə insanlığı bir yerə sığışmamışdır”.

Deyilənlərin əksinə olaraq, 1989-cu il avqustun əvvəlində Naxçıvandan Ermənistanla gedən qatarların maşinistləri tətil etdilər. Dərhal SSRİ Yollar Naziri N.S. Konepev mərkəzi televiyada çıxış edərək, bu xəbəri dünyaya yaydı. N.S.Konepevin məlumatından belə çıxırdı ki, azərbaycanlılar qəsdən tətil edib, qatarların hərəkətini pozurlar ki, Ermənistanla ərzaq çatdırılmasın. Əslində isə ermənilər qatarı atəşə tuturdular, 9 nəfər qatar xidmətçiləri ermənilər tərəfindən döyülmüşdü, bir nəfər öldürülmüşdü. Nazir çox yaxşı bilirdi ki, Azərbaycandan gələn qatarları partlatmaq üçün ermənilər dəmir yoluna bomba qoyurlar. Bir sözlə təxribatı törədənlər də erməni, onu yayanlarda ermənilər idi. Biz isə susurduq...

Ermənilər hətta özlərində olan hər cür çatışmazlıqları Azərbaycanın üstünə atırdılar və ömrü boyu da belə olub. İstər Spitak hadisələrində, istər 1990-cı il yanvarın əvvəlində Naxçıvandakı sərhəd hadisələrində mərkəzi mətbuat bizləri günahkar sayır, bütün dünyaya çar çəkirdilər. Bu məsələ İran tərəfindəndə beləcə işıqlandırılırdı.

Mərkəzi mətbuatın erməniləri müdafiə etməsi, bizləri isə hər vəchlə günahlandırmaları haqqında Bəxtiyar Vahabzadənin başqa bir qeydini xatırlatmaq istədim. O, yazır: "Avqustun 1-də (1988-cu il) SJTA-nın verdiyi məlumatda göstərilirdi ki, Azərbaycan SSR –in Laçın rayonunda bir qrup adam Ermənistandan Dağlıq Qarabağa tikinti materialları aparan maşınlara basqın etmişdir. SJTA-nın məlumatı burda qurtarır. Basqının səbəbini isə göstərməyi lazım bilmir. Heç demə 12 erməni avtomaşınında tikinti materialları adı ilə partlayıcı qurğular üçün xüsusi detonatorlar aparılmış.

Həmin detonatorlar bizim milislər tərəfindən müsadirə ediləndə erməni sürücüləri etiraz etmiş və burada dalaşma başlanmışdır. Tikinti materialları adı ilə vaqonlarda daşınan silahlar, o cümlədən raket başlıqları təsadüfən Ələt stansiyasında aşkar edilmişdir. Əgər Dağlıq Qarabağa raket başlıqları göndərilirsə, demək Xankəndində raketlər də var. Biz heç, bəs mərkəzi hökumət hara baxır? Niyə ağzına su alıb? Niyə bu məsələnin özəyinə getmir? Niyə bu silahların hardan əldə edildiyini və hara, nə üçün göndərildiyini kimə qarşı çevriləcəyini öyrənib tədbir görmür?

Ən maraqlısı budur ki, mərkəzi mətbuat bu barədə məlumat da verməyi lazım bilmir. Allah eləməmiş, bu hadisə əksinə olsaydı, yəni biz ermənistanda yaşayan azərbaycanlılara silah göndərsəydik, Moskvanın bütün informasiya orqanları ağız-ağıza verib bizim əleyimizə növbəti kampaniyaya başlayacaqdı.

«Политическое образование» jurnalının 3-cü sayında (1989) Bil Dorofeyevin "Заметки публициста о стихийном бедствии в Армении и не только об этом" adlı məqaləsi isə daha dəhşətlidir. Həmin məqalədə müəllif məhsul yığımının qızğın dövründə azərbaycanlıların kütləvi surətdə Ermənistandan "köçmələrinə" görə bizi günahlandırır. Guya azərbaycanlılar məhsul yığımının qızğın dövründə Ermənistanla zərbə vurmaq üçün qəsdən Azərbaycana "qonaqlığa" gəlirlərmiş. Həqiqəti bu qədər də təhrif etmək olarmı? Görəsən, müəllif doğrudan da bilmir ki, azərbaycanlıları doğma yurdlarından döyə-döyə çıxarıblar? Hansı millət min cür əzab-əziyyətlərlə qurduğu ocağını elə-belə tərk edər?! Bunu yazan müəllif görəsən dediyi bu boyda yalandan utanmırmı? (ermənilər

pul verib yazdırıblar. Z.N) Bu yalanla o kimə xidmət edir və bununla nə demək istəyir? Doğrusu, mən bu məqaləni oxuyanda qış-qırmaq, həqiqətin tapdanmasına etiraz olaraq bağırmaq, bütün dünyanı yalana qarşı üsyana çağırmaq istədim. Amma nə edək ki, səsimizə səs verən yoxdur. Biz şər və böhtan içində boğuluruq. Mənə elə gəlir ki, mərkəzi mətbuatın təsiri altına düşmüş Dorofeyev kimilər erməni millətçilərinin bizim haqqımızda dedikləri "mədəniyyətsiz", "vəhşi" sözlərini təsdiqləmək istəyirlər. Erməni millətçilərinə qulluq göstərən bu adamlar görəsən Spitakda azərbaycanlı körpələrini borunun içinə salıb hər iki başının qaynaqlanmasını eşitməmişlərmi? Əgər bunu eşitməyiblərsə, zəlzələ ilə əlaqədar Ermənistanın köməyinə gələn fransızların iki gündən sonra ordan getmələrinin səbəbini öyrənəydilər. Bu cənabların Ermənistandan qovularkən 48 nəfər azərbaycanlının öldürülməsindən də xəbərləri yoxmuş?"

Bəxtiyar Vahabzadə Xocalı, Sumqayıt, Quqarak və digər hadisələrin də mərkəzi mətbuat tərəfindən dəfələrlə təhrif edilməklə mətbuata çıxarılmasından söz açır. Doğrudan da mərkəzi qəzetlər və televiziya 1989-cu ilin noyabr ayında belə bir xəbər yaymışdı ki, Azərbaycan SSR-in Qazax bölgəsində bomba partlayıb və Ermənistan SSR-in Yerevan rayon sakinləri S.S.Davıtyan, A.B.Melikbekyan və Kozlitin yaralanmışlar. Bəxtiyar müəllimin dediyi kimi, bu xəbərdən belə çıxır ki, Azərbaycan SSR-in sakinləri bomba partladıb bir rusu və iki erməni yaralamışlar. Əslində isə həmin rusla iki erməni Azərbaycan SSR-in Qazax rayonu ilə Ermənistanın İrəvan rayonu sərhədində vaxtilə ucaldılmış "Zaqafqaziya respublikalarının dostluğu" abidəsini partladarkən özlərini yaralamışlar. Deyilənlər azmış kimi A.Volski "Pravda" qəzetində (8 dekabr 1989-cu il) yazır ki, azərbaycanlılar Dağlıq Qarabağı blokada almışlar. Həqiqətdə isə azərbaycanlılar, onların kəndlərə ərzaq daşıyan maşınların qarşısı kəsilir, yükünü mənimsəyir, sürücüləri isə döyüb geri qaytarırdılar. Şuşada, Dağlıq Qarabağdakı Azərbaycan kəndlərindəki faciəli hadisələri isə nə Volski, nə ermənilər, nə rusların daxili qoşun nümayəndələri və nə də ki, mərkəzi mətbuat dilə gətirmirdi.

Bəxtiyar Vahabzadənin Mərkəzi mətbuatın həmişə Azərbaycanın əksinə olduğunu, erməniləri iki əlli qucaqlamaları haqqındakı fikrini digər bir nümunə çılpalığı ilə göstərir. Mərkəzi mətbuatın müxbirləri içərisində nəhayət həqiqəti görən və onu Ümumittifaq oxucusuna çatdırmaq istəyən bir nəfər namuslu adam tapıldı. “Oqonyok” jurnalının əməkdaşı G.Rojnov 1989-cu ilin oktyabr ayında İrəvanda və Bakıda olmuş, hadisələri diqqətlə öyrənib təhlil etmiş və öz şəxsi müşahidələri əsasında bir məqalə yazmışdır. Lakin özünün dediyi kimi Moskvanın qəzet və jurnalları onun məqaləsini nəşr etməkdən boyun qaçırmışdır? Niyə? Çünki bu vaxta qədər Dağlıq Qarabağ hadisələri barədə mərkəzi mətbuatda yazılanlardan belə çıxır ki, “Azərbaycan qanıqən işğalçı, qonşusu isə bu işğalın günahsız qurbanıdır”. Müxbir yazır: “həqiqət isə bunun tərsinə idi... Mənim yazdıklarım mənə qədər yazılanları inkar edirdi” Bu inkar isə erməni mafiyasının əlində oyuncaq olan mərkəzi mətbuat işçilərinin xoşuna gəlməmişdi. Daha dəqiqi isə bizlərə qarşı erməni münasibəti ilə Rusiya marağı üst-üstə düşür və Rusiyanın işğalı altında yaşadığımız bütün illərdəki hadisələr bunları təsdiq edir.

Bəxtiyar Vahabzadənin bildirdikləri tarixi həqiqətlərdir. Biz Rusiya imperiyası qarşısında həmişə aciz olmuşuq. Bizim inancımızın islam və millətimizin isə türk olması Rusiyanın həmişə qıçıqlandırmış, Qərbdən-Şərqə türk dünyasını birləşdirən Azərbaycan həmişə onların gözüne bir ox olaraq sancılmışdır. Bu səbəbdəndir ki, ruslar Şimali Azərbaycanın bir hissəsini Dağıstana, bir hissəsini Gürcüstana, bir hissəsini isə Ermənistan yaratmağa, digər hissəsində Dağlıq Qarabağ Vilayəti yaratmaqla, Azərbaycanı dünya dövlətləri sırasından silməsinə qarşısında məqsəd qoymuşdur, çəkdiyimiz bütün zülmətlərin kökündə dayanan əsas səbəb budur. Bununla yanaşı bizim özümüzün günahlarını da Bəxtiyar Vahabzadə dilə gətirir, sadalayır, xatırladır və qeyrətə gəlməyimizi istəyir. Əlbətdə Bəxtiyar Vahabzadə həmişə olduğu kimi, burada da fikirlərini tarixi dəlillərə söykənməklə sadalayır. O, deyir: “məgər Kəmərlı kəndinin ən səfəli yerindən 2500 hektar torpağı ermənilərə bağışlamadıqmı? Dilican dərəcəsinin sahilindən də onlara torpaq vermədikmi? Laçın bölgəsinin Qaragöl və Qarağöl yaylasını

ermənilərə ərməğan etmədikmi? Zəngəzuru, Dilican dərəsini, Naxçıvandan nə qədər torpağımızı, Tovuzdan, Gədəbəydən, Kəlbəcərdən, Göyçədən və digər bölgələrdən, Dağlıq Qarabağ Vilayətinin sərhəd torpaqlarından nə qədər bağışlamalar etmişik? Bunların heç biri olmaya bilərdi. Bunun üçün hakimiyyətdə olan böyüklərimiz milli qeyrət sahibi olsaydılar, vəzifənin müvəqqəti xarakter daşdığını anlasaydılar, torpağın namus-qeyrət olduğunu dərk etsəydilər xalqı ayağa qaldırmaqla erməniyə ilk güzəşt olan 9,1 min kvadrat kilometrə artıq bir qarışda olsa torpaq verilməyə bilərdi. Xalq da həqiqətin yanında dayanmalıdı, torpaq verən hakimiyyəti qəbul etməməlidir və onunla xudahafizləşməlidir. Belə olduqda imperiya daxilində olsa da, əldə olan torpaqları nəyinsə xatirinə heç kimə güzəştə getməmək mümkündür. Dərin düşünməyib SSRİ-nin 15 respublikasını xatırlayaq. Bizdən başqa heç bir respublika torpaq itkisi ilə üzləşməmişdir. Bütün bunları yaxşı bilən vətənsəvər Bəxtiyar Vahabzadə hövsələdən çıxır, əsəbiləşir və bizim başçılarımızı qınayır, Ermənistan başçıları ilə müqaisə edir: “Verilən torpaqlar azdırmı? Daha kifayətdir. Xalq hər şeyi yaxşı bilir, keçmiş rəhbərlərin “ürəkgenişliyinə” dözə bilmir. Həmin rəhbərlər bu qədər səxavətlidirsə, qoy 6-7 gözlü otaqlarından bir-ikisini Ermənistandan qovulan didərginlərə bağışlasınlar. Bunu eləmirlər sə, Vətən torpağının hesabına səxavətlərini nümayiş etdirməsinlər. Çünki Vətən torpağı millətin, xalqındır.

Son hadisələrdə isə 250-300 min azərbaycanlının yaşadığı 190 yaşayış məntəqəsini onlara bağışladımı? Bu da onlara yetmədi? Yox, çünki dişlərində şirə qalıb, həyasızcasına yenə “Qarabağ” deyib dururlar. İndi soruşulur: Ermənistanın partiya və sovet rəhbərlərinin rəyi və göstərişi olmasaydı, erməni millətçiləri 300 minə yaxın azərbaycanlıni öz halal yurdundan qova bilərdimi? Hamımız bilir ki, yox! Çünki Ermənistanda rəhbər işçi yalnız və yalnız daşnak ünsürlərinin dediyini təkrar edir. Əgər belə olmasaydı, bu yaxınlarda Ermənistan rəhbərləri daşnak partiyasının “liderləri” ilə birlikdə iclas keçirib yenə də Qarabağ tələbini irəli sürə bilərdilərmimi? Daşnaklar çoxdankı arzularını Ermənistanın partiya rəhbərlərinin əli ilə həyata keçirdilər. Onlar Ermənistanda monomillətli dövlət yaratdılar. Bizim partiya və sovet rəhbərlərimiz isə Azər-

baycan xalq cümhuriyyətinin xaricdəki nümayəndələrini söylər, xalqın mənafeyi uğrunda tətillə başlayan gənclərimizi xuliqan və nadan adlandırmaqdan həzz alır.

Xalqın haqqını müdafiə naminə payızın sazağında bir aya qə-dər Azadlıq meydanında dayanan bu gənclər niyə xuliqan adlandırılmalı idi? Onlar evmi yarırıd, adamı döyürdü, yolmu kəsirdi, yaxud şəxsi mənafeləri üçün mü üsyan edirdilər? Heç soruşan ol-madı, bu 100 minlər nə istəyirdi, görəsən? Bəlkə hökumətdən ölkədə qıt olan yağ, eti, unu, sabun, qəndi tələb edirdi? Yoxsa əlindən çıxmaqda olan torpağının namusunu müdafiə edirdi? Niyə biz gənclərimizin bu vətənpərvərlik duyğularını qiymətləndirmək əvəzinə, onların üstünə böhtan atdıq? Torpağını müdafiə məqsədi-lə meydana yığılan gənclərimizin bir qismini həbs etdik, ziyalıları-mızı hədələdik və prokurorluğa çağırıd. Elə ömrü boyu belə rəh-bərlərin işvə-nazı ilə oynamışıq.

Xalqı inzibati orqanlarla hədələyənlər vətən və milli hisslərdən məhrum olan, elə buna görə də vəzifə kürsüsünün yuxarı pilləsinə dırmaşanlardır. Başa düşmək olmur, xalqın dilini, mədəniyyətini, tarixini bilməyən, bilmədiyinə görə də bu xalqı sevməyənlər xalqa necə xidmət edə bilər? Təəssüf ki, belələrinin vəzifəyə gedən yolu çox hamar olur. Belələri öz şəxsi mənafeyini vətənin və xalqın mə-nafeyindən üstün tutur. Daim stolunu itirmək qorxusu ilə yaşadı-ğından vətənin və ana dilinin qeyrətini çəkənlərdən ehtiyat edir.

Əgər “özümüzünkülər” özümüdə düşmən kəsiliblərsə, biz haq-qımızı tapdayan başqalarına qarşı necə mübarizə apara bilərik?

Bəxtiyar Vahabzadə tarixi gözəl təhlil edən bir ziyalıdır, xüsu-sən özü şahidi olduğu hadisələr haqqında. Məlum olduğu kimi Er-mənistandan qovulan azərbaycanlılara mərkəz heç bir qaçqın statu-su vermədi. Həmin hal Özbəkistandan Azərbaycana qaçan 40 min-dən artıq Mesheti qaçqınlarına da şamil edilmədi. Bunların yaşayış tərzilə, evlə, qida ilə, işlə və s. təminatı onsuzda ağır olan Azər-baycan xalqının boynunda qaldı. Həqiqətən Rusiyanın Azərbayca-nın, onun xalqının, torpağının başına gətirdiklərini düşündükcə Bəxtiyar müəllim demışkən insan qışqırmaq yox, bağırmaq istəyir. Azərbaycan və Mesheti qaçqınları mərkəzi mətbuat və dövlət xa-dimləri dilindən də qaçqın olmaları dilə gətirilmədi, Moskva bu

qaçqınların təminatına qarışmadı. Bəxtiyar Vahabzadə yazır: “Ən maraqlısı bu idi ki, bu qaçqınların heç biri mərkəzi mətbuatda öz adı ilə adlanmıd”, “daimi yaşayış yerlərini müvəqqəti tərk edənlər” adlandırıldı. Bu bədbəxtlər doğrudanmı öz doğma yurdlarını müvəqqəti tərk etmişdilər? Xeyir! Bunun belə olmadığını onda da bildirdik. Zaman göstərdi ki, onlar Azərbaycanın vətəndaşı olaraq qalacaqlar.

Bakıda fəvqəladə vəziyyət elan olunduğu ərafədə (20 yanvar 1990-cı il) xüsusi göstərişlə şəhərdəki (Bakı şəhəri nəzərdə tutulur Z.N) hərbi qulluqçuların ailələri nəyə görə köçürüldü və köçürülən rusları “qaçqın” adlandırdılar. Qərribə deyilmi? Zorla qovulanlar “daimi yaşayış yerlərini müvəqqəti tərk edənlər”, hökumətin əli ilə hansı niyyətlərsə (Bakıda qan axıdacaqlarını nəzə-rə alaraq Z.N) köçürülənlər isə “qaçqın” adlandırılır və SSRİ Na-zirlər Soveti dərhal onların təminatı haqqında qərar qəbul edir.

Nə üçün bu qərar məhz indi çıxarıldı? Məgər 1990-cı il yanva-rın 1-dək ölkədə qaçqın yox idi? Həm də ən dəhşətli budur ki, 1990-cı il yanvarın 1-dən sonra köçürülənlərin xərci Azərbaycan SSR-in büdcəsindən çıxarılmışdır. Bəs Ermənistandan və Özbəkis-tandan zorla qovulan qaçqınların problemləri ilə əlaqədar xərcləri respublikaya kim ödəməlidir? Bu ayrı-seçkilik nədən ötrüdür? Ən mühümü də yuxarının göstərişilə hərbiçilərin mütəşəkkil şəkildə köçürülən ailələrini mülki şəxslərə çevirib “qaçqın” adlandırmaq, bununla da xalqları bir-birinin üstünə salıxdırmaq görəsən hansı məqsədi güdür?

İndi gəl, bütün bu haqsızlıqlara, ayrı-seçkiliyə, zorakılığa, ağ yalanlara döz görüm, necə dözəcəksən? Vallah, mərkəzi qəzetlərin böhtan dolu qərəzli yazılarını oxuya bilmirəm. Ürək partlayır, ürək dözmür, gücüm qələmə çatır.

Mərkəzi hökumət ermənilərdən tutulmuş ən müasir silahların hardan əldə edildiyini və kimə qarşı işlədiləcəyini nə soruşur, nə də bu işlərin kökünü, qaynağını öyrənmək istəyir. Hərbi təlim görmüş, hərbi geyimli erməni zabit və döyüşçülərini tuturuq, Moskva buna da göz yumur və bu iş üstündə onları ittihamə çək-mir. Beləliklə də ermənilərin ciddi hərbi hazırlığına göz yumulur... Burda deyiblər, arxalı köpək qurd basar”.

Göründüyü kimi böyük şairimiz, böyük vətənpərvərimiz, milli qeyrətli Bəxtiyar Vahabzadə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı son 100 ildə apardıqları torpaq iddaları, soyqırımları, deportasiyaları, bizləri dünyada aşağılamaqları, XX əsrin əvvəllərində xarici qüvvələrin zorakılığı nəticəsində güzəştə getdiyimiz torpaqların üç dəfədən çox rusların köməyi ilə artırmaları qane etmir. Ermənilər ilk olaraq Şimali Azərbaycanı bütövlükdə ələ keçirmək və burada-kı azərbaycanlıları biryolluq məhv etmək yolunu seçmişlər.

Bu planları yerinə yetirmək üçün isə SSRİ-nin başbilənlərini ələ almaqla fasiləsiz fəaliyyətdədirlər. Ermənilərin bu həyasızlığına SSRİ-nin əhəmiyyət verməməsi, əksinə onların dayağı olması hər zaman açıqdan-açığa olmuş, erməni mövqelərini müdafiə etmişlər. Bəxtiyar Vahabzadəyə görə bütün bunlardan sonra Azərbaycan SSR rəhbərlərinin yenə də Moskvadan ümid gözləməsi, onların ədalətli mövqe seçəcəklərinə inanmaq istəmələri millət üçün əlavə bir dəhşət, əlavə bir faciədir.

Günümüzdə yaxşı xatırlanır ki, 1988-ci ilin fevral soyuğunda Ermənistandan (Qərbi Azərbaycandan) və eləcə də Dağlıq Qarabağdan həmin ilin dekabr ayında yenidən Ermənistandan (Qərbi Azərbaycan) on milərlə Azərbaycan türkü ayaqyalın-başıaçıq ev eşiyini atmaqla Azərbaycana üz tutmalı oldular. Bunların da hamısı son mənzilə çatı bilmədilər. Faşistdən betər olan silahlı ermənilər silahsız qoça və qadınları, uşaqları gülləboran etdilər, əcaib üsullarla məhv etdilər.

Həmişə olduğu kimi bu qırğına, bu rəzalətə, bu faciəyə Moskva öz etirazını bildirmədi. Çünki bu işlərin elə ilk təşkilatçıları, plan cızanları da ruslar olmuşlar. Baxmayaraq ki, "SSRİ hələ yaşayırdı" azərbaycanlı qaçqınların təminatına da yardımçı olmadı.

Ermənistanın açıq-aşkar Azərbaycandan torpaq istəməsini Moskvanın ittiham etməməsi, həmin dövrdəki Şaumyan və Xanlar bölgələrinin kəndlərinə və Dağlıq Qarabağa soxulmuş silahlı "saqqallıları" "görməməsi", onların törətdikləri faciələrə qiymət verməməsi, Bəxtiyar müəllimin dediyi kimi – "ermənilərin hücumda, bizimlə müdafiədə olduğumuzu" dilə gətirməməsi Rusiyanın əsl siyasətinin göstəricisi idi.

Böyük ziyalımız Bəxtiyar Vahabzadə yazır:

“- Vəzirov Azərbaycan KP MK-ya birinci katib təyin olunan gündən dəfələrlə onun yanında olmuş və hər dəfə ona demişdim ki, sən öz şəxsi konsepsiyən, öz prinsipin olmalıdır. Sən isə yalnız və yalnız Qorbaçovun dediklərini etməyə çalışırsan. Qorbaçov buradakı vəziyyəti sən qədər bilə bilməz. Sən konkret vəziyyətdən çıxış et. Yuxarının əmrini yerlə, şəraitlə uyğunlaşdır. Kimə deyirsən, ümumiyyətlə bu adamda müqabil tərəfi dinləmək və onu təhlil etmək qabiliyyəti yox idi. Bu adam yalnız özündən yuxarını dinləmək “qabiliyyətinə” malik idi.

Bax, Bəxtiyar müəllim belə kişi idi, əsl vətəndaş idi, vətəni sevmə vətəndaş idi. Mən özüm onunla ikilikdə söhbətlərdə olanda Bəxtiyar müəllim daha bir neçə nəfərdən, yəni sovetlər dönməndə Azərbaycana rəhbərlik edən şəxslərdən də geninə-boluna fikirlər söylədi, razi olduğu adam adı çəkmədi, əksinə bildirdi ki, ruslar həmişə Azərbaycana özlərinə sərf edən qeyrətsiz, milli qansız kadrlardan istifadə etməklə hakimiyyətə gətirmişlər.

Doğurdan da, səbəbini izah etmək çətin olsa da, bizlərin özü də düz adamları, təmiz adamları, dövlətini-millətini ürəkdən sevmə adamları, rüşvət almayan adamları, yerlibazlıq-qohumbazlıq etməyən adamları sevməmişik, hansısa bir “yamaq” yapışdırmağı xoşlamışıq. Bəlkə də elə bu səbəbdəndir ki, millətə-dövlətə gərəkli olan insanlar çox zaman kölgədə qalmışlar.

Bizlər dəyərli insanlarımızı olsa-olsa dünyasını dəyişəndən sonra anlayır, xatırlayır və bəzi məqamlarda tərif edərək dilə gətiririk. Demək istəyirəm ki, Səfəvilər dövləti parçalandıqdan sonra bizlər hələ də toparlana bilmirik, düşmənlərimizə layiq olduqları cəzaları verə bilmirik, intiqamımızı ala bilmirik, torpaqlarımıza yiyə çıxı bilmirik. Bütün bunları yaxşı bilən və yaxşı dərk edən Bəxtiyar Vahabzadə od tutub yanmasın, bəs nə etsin?! Axı o, millət dərdi çəkən kişi idi.

Bəxtiyar Vahabzadə bütün bunlardan bezdiyindən yazır:

*Yada əyilməkdən vallah yorulduq,
Bezmədik özgəni yamsılamaqdan.
İtdi mənliyimiz, tanınmaz olduq,
Təmiz qanımıza qan calamaqdan.
Tanımaq istəmir bu dünya bizi*

Təqlidlə boğurduq mənliyimizi.

Böyük şair burada oxucuya, insanlığa, öz xalqına milli ləyaqət hissi təqlid edir. Əlbətdə belə hissdən mərhumluq həqiqətən insanı, onun təmsil olduğu milləti də kiçildir, simasızlaşdırır, aşağılayır. Bəxtiyar Vahabzadə millətini özünü dərkə səsləyir, öz arzu və istəklərini onlara çatdırmağa çalışır.

*Tanumaq istəmə, mən öz səsimlə
Bəsdir yaşadığım bir məhkum kimi.
Dünyanın gözündə yaxşı, pisimlə
Görünmək istəmə olduğum kimi.*

*Nəyəmsə mən oyam, qarayam ya ağ,
Niyə özgəsinə küsənməliyəm?
Özüm olmalıyam, mən özüm ancaq,
Özüm deyilsə, demək heç nəyəm.*

Təbii ki, heç nə olmamaq üçün xalq da, insan da özü olmalıdır.

Əlavə edək ki, Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı bütün təşəkkül mərhələlərində öz fərdi-poetik ruhu və xüsusiyyətlərini qoruyub saxlamış, məxsusi olmuşdur. Bunların sırasında Bəxtiyar Vahabzadənin milli mənlilik mövzusu həmişə seçilən olmuşdur. Bu mənada onun "Biz kimik?" şeiri seçilənlər sırasındadır.

Uzun illər düşünmüşəm:

*Millətlərin cərgəsində biz də varıq,
Yurdumuza qəsd edən
Gözlərini oyanlarıq.
Biz o qədər nəcibik ki,
Bir balaca işarədən söz anlarıq,
Haqla zoru ayırd edib,
Öz yerinə qoyanlarıq.*

Bəxtiyar Vahabzadə ölkəsində olan və olmuş nöqsan və çatışmamazlıqları görəndə dözməmiş, istər ona verilən tribunalardan, istərsə də yaradıcılığında alovlu ifadələri ilə onu dinləyənləri lərzəyə gətirmişdir. Bu özünü milli mübarizə və cihad illərində bir daha çılpalığı ilə göstərmişdir.

O, yazır: "...həm Qorbaçov, həm də onun müti köləsi Vəzirov Azərbaycan xalqının bu qədər müqavimət göstərə biləcəyini,

ölümdən belə qorxmayacağını, doğma torpağından keçməyəcəyini güman etmirdi.

80-ci (XX əsr) ildə ermənilər bizim rəhbərlərin "səxavəti" sayəsində bizdən parça-parça torpaqlar qoparıblar, biz susmuşuq. Onlar elə güman edirdi ki, bu dəfə onlar bizə "xox" gələn kimi Qarabağdan əl çəkəcəyik.

Amma sonra yaxşıca anladılar ki, bu millət onların güman etdiyi kölə millət deyil, bu millət canından keçə bilər, amma torpağından yox! Əslinə qalsa, millətimin bu boyda dözümlünə, fədakarlığına, torpaq yolunda bu qədər əzmkar olacağına heç mən özüm də indi inandığım qədər inanmırdım. Amma qəlbimin dərinliyində bir inam qığılcımı var idi. Heç demə xalqımın ruhunda "istiqlal marşı" yaşayırmış:

*Basdığın yerləri "torpaq" deyərək keçmə, tanı!
Düşün altındakı minlərlə kəfənsiz yatana.
Sən şəhid oğlusan, incitmə, yazıqdır atanı,
Vermə, dünyaları alsan da bu cənnət vətəni!*

*Kim bu cənnət vətənin uğruna olmaz ki, fəda?
Şühəda fışqıracaq torpağı sıxsan, şühəda!
Canı, cananı, bütün varımı alsın da, Xuda
Etməsin tək vətənimdən məni dünyada cüda*

Mən şahidi olmuşam ki, böyük şairimizə bəzilərimiz sadəlövh bir insan kimi baxmışıq. O, fikrində ikibaşlı mövqeyi olan insan olmadığından, bəlkə də bu fikrə düşənlər olub. Həqiqətdə isə o, xalqına, vətəninə, torpağına o qədər bağlı bir yaradıcı olmuşdur ki, heç nəyi əvvəlcədən planlaşdırmadan, proqramlaşdırmadan ürəyindən və qəlbinin dərinliklərindən gələnləri həmin halda istənilən səhnədə, istənilən vəziyyətdə dilə gətirə, söyləyə bilərdi.

1988-ci ildən erməni və rus hakim dairələrinə qarşı Azərbaycanda, xüsusəndə Bakıda millətimizin ayağa qalxması, açıqdan-açıq öz fikir və iradlarını bildirməsi, sovetlər dövründə mümkün olmayan bir hadisə idi və bu işdə, belə demək mümkündürsə Azərbaycan birinci yerdə idi.

Təbii ki, erməni-rus cütlüyünə qarşı iradlarını bildirən ilk vətəndaşlarımız milli ziyalılarımız oldu ki, bu sırada Bəxtiyar Vahab-

zadə də var idi. Bu belə bir dövr, belə bir hiss idi ki, el dili ilə desək heç kim öldü-qaldıya baxmırdı, heç nədən çəkinmirdi.

Mərkəz, Moskva Azərbaycana qarşı ermənilərin törətdikləri qeyri-qanuni hərəkətlərinə, təcavüzlərinə, deportasiyaya, soyqırma göz yumması, ermənilərin əvəzinə bizləri cəzalandırmaları, kələk və fırıldaqlara əl atmaları, Azərbaycana əlavə böyük silahlı qoşun dəstələrini gətirmələri insanları çıxılmaz vəziyyətə salmışdı. Amma etiraz dalğaları səngimək bilmirdi, insanlarımız çıxılmaz vəziyyətə düşmüşdü, bəzilərinə özümüzün-özümüza inamsızlığı da yaranmışdı. Əlbətdə bu naümitsizliyin əsas səbəbkarları millət deyil, onlara rəhbərlik edən və əsas fikir və məqsədləri bəlli olmaayan insanlar idi ki, tarixin gedişatı da bunu təsdiqlədi.

Cəmiyyətin bəzi dairələrində az da olsa yaranan bu inamsızlığa Bəxtiyar müəllimin öz şəxsi fikiri də olmuşdur ki, həmin fikri olduğu kimi xatırlatmaq istərdim. O, yazırdı: "... 40 il səpdiyim toxumların bu gün meşə olacağına bu qədər inamım yox idi. Mən elə güman edirdim ki, 70 ilin rəzaləti, fəlakəti, xüsusən 1937-ci ilin qorxusu millətimə elə əzib ki, əcdadımızdan qanıma keçən qeyrət damarlarımızda donmuş, günəş işığı da onun buzunu çətin əridə" Millətimizin fəxri Bəxtiyar Vahabzadənin bu fikirlərini mən öz ailəməzlə birlikdə yaşamış, həmin illərin faciələrinin nə olduğunu yaxşı anlamışam, hətta sonrakı illərdə həmin faciənin fəsadları hansısa formada özünü göstərməkdə idi.

Bəxtiyar müəllim öz fikirlərini belə davam etdirir: "İki hadisə danışacağam. 1988-ci ildə ilk komendant saati qoyulan günün ertəsi küçəmizdə baş verən bir hadisə məni sarsıtdı. Tində dayanmış bir tankın üstündəki rus (əslində erməni. Z.N.) əsgərləri əllərində avtomat ətrafdakı camaatı atacağı ilə hədələyirdi. Buna görə 5-6 qadın rus dilində əsgərləri söyüb sinələrini irəli verdilər: - Atmasan kişi deyilsən, alçaq-dedilər.

O biri qadın:

-Rus ordusu tarix boyu işğalçı olub. Niyə bundan utamırsınız?-deyə əsgərin üzünə tüpürdü.

Əsgər qadını nalayiq sözlərlə söyəndə ətrafdakı kişilər tankı daşa basdılar. Tankçılar sürüb getmək istəyəndə gənc bir qadın özünü tankın altına atıb dedi:-İndi sür görüm, necə sürürsən.

Mən bu mənzərəni görəndə öz-özümə dedim:

-Belə qadınları olan millətə ölüm yoxdur"

Bəxtiyar müəllimin fikirlərinə əlavə edim ki, qadınlarımızın özünü tankın altına ataraq insanlarımızı müdafiə etmələrini, qəhrəmanlıq göstərmələrini canlarını qurban vermələrini həmin günlərdə meydan iştirakçılarından olaraq mən üç dəfə görmüş, müşayət etmişəm.

Bunlardan biri Azadlıq meydanında, ikincisi hazırki İçərişəhər metrosu qarşısında olmuşdur. Üçüncü hadisə isə bir az fərqli və yaşadığım evin qarşısında olmuşdur. Şəhər tezdən böyük səs-küyə, avtomat və tank səslərinə küçəyə çıxmışdım. Ev paltarında idim. Hadisə indiki Məmmədəmin Rəsulzadə qəsəbəsində Azadlıq prospektində buradakı bazarla məktəb arasında olmuşdur. Mən amerikanka adlanan və küçənin bazar tərəfindəki evdə yaşayırdım. Bütün küçə tanklarla, əsgərlərlə dolu idi. İnsanlar isə bunları böyük təlaşla izləyirdilər. Əsgərlər avtomatı insanların sinəsinə dirəyir və itələyir, təhqir edir, bizləri aşağılayır, ağızlarına nə gəldi danışdırırdılar. Bəlli oldu ki, bunlar içkilidirlər və əksəriyyəti milliyətcə ermənilərdi. Bir yaşlı qadın bu əsgərlərdən birinə ədəb-ərkanlı olmaq "dərsi" vermək istəyəndə, içkili əsgər qadını itələyib yıxdı.

Mən heç nə fikirləşmədən özümü saxlaya bilməyib əsgəri var gücümə itələdim. Əsgər özünü düzəldib avtomatı mənim sinəmə dirəmək istəyəndə bir sarışın və orta yaşlı qadın mənim qabağıma keçib, əsgərin avtomatını öz sinəsinə dirədi və ürəyini boşaltmağa başladı. Çarəsiz qalmış əsgər, "tuy russkaya....da!" deyib hirsli üzünü çevirib getdi. Biz ikimizdə yerimizdə "donmuşduq".

Qadın mənə söykəkli idi. İkinci bir qadın gələrək onun da, mənim də üzümüzü sıgallayıb hönkürərək ağladı. Biz yuxudan ayrılan kimi başladıq bizə yardımçı olub, ağlayan qadını sakitləşdirməyə. Məni ölümdən xilas edən qadın evimizin qarşısındakı üçmərtəbəli evdə yaşayırdı, bir-birimizi kənardan-kənara tanıyırdıq, amma salamlamırdıq. Bu hadisədən sonra mən onları evimizə dəvət etdim, ailə üzvlərimlə tanış etdim və hətta həmin qadın atamla alman dilində əməlli-başlı danışa bildi. Məlum oldu ki, qadın milliyətcə yəhudidir. Atam isə Almaniyada 2-ci dünya müharibəsində yəhu-

dilərə etdikləri köməkliklərdən xeyli söhbət etdi. Biz bu məhəllədən köçənə kimi bu ünsiyyət davam etdi, onlar isə İsrailə köçdülər, 20 yanvar hadisəsi onları çox qorxutmuşdu.

Bəxtiyar müəllimin söylədiyi ikinci hadisə:

“-1990-cı il yanvarın 16-sı idi. Axşam çağı həyətdən yüksələn “Allahü-Əkbər” səsinə eyvana çıxdım. Son iyirmi ildə abidələrimizi bərpa idarəsinə çevrilmiş, bizə qonşu olan məscidin minarəsinə 5-6 nəfər gəncin qalxdığını gördüm. Onların əlində milli respublikamızın üç rəngli bayrağı dalğalanırdı.

Bu gənclər minarənin qülləsinə atamız Məmməd Əmin Rəsulzadənin qaldırdığı bayrağı sancıb ordan “Allahü-Əkbər” deyə qışqırmağa başladılar. Onlar 20-25 yaşlarında olardı.

İlahi, bu üç rəngli bayrağımızın müqəddəsliyini onlar hardan bilirdi? Onlara bu təlimi kim vermişdi? “Allahü-Əkbər”i ürəyində vird edənlərin dilini kəsdiyə zaman dünyaya gəlmiş bu cavanlar bu müqəddəs kəlamın sirrini və gücünü hardan bilirdi?

Həç demə qulaqlarının eşitmədiyi, dillərinin demədiyi, gözlərinin görmədiyi üç rəngli bayraq, Məmməd Əminin ruhu və “Allahü-Əkbər” nidası onların qan yaddaşında yaşayır, onları gizli bir od ilə içəridən alışdırırmış. Bu ilahi sirrə necə məəttəl qalmayasan?”Elə bu düşüncələrlə də şair dilə gəlir:

*Ruhumun səndən ilahi, budur ancaq əməli
Dəyməsin məbədimin köksünə naməhrəm əli.
Bu zamanlar ki, şəhadətləri dinin təməli,
Əbədi yurdumun üstündə mənim işləməli!*

Bəxtiyar Vahabzadə öz vətənpərvərliyini istər yaradıcılığında, istərsə də gündəlik həyatında daimi biruzə vermiş, yazıya almış bir şəxsiyyətdir. Onun bu hissləri 19-20 yanvar 1990-cı ildə də özünü qabarıq şəkildə göstərmişdir. O, yazır: “Yanvarın 19-da gecə saat 12-də ən müasir silahlarla silahlanmış ordu Bakıya daxil olub yalın əllə torpağını müdafiə etmək istəyən oğullarımızı, qızlarımızı qana bələdi. İki yüz ilə yaxın bir müddətdə torpağımızdan sorub apardıqları qızıl neftlə bərabər qızıl qanımızı da tökdülər. Nə idi çiçəyi burnunda ölən yeniyetmələrimizin, torpağımızın bütövlüyünü qorumaq istəyən cavanlarımızın, qız-gəlinlərimizin günahı?

Vətən torpağını sevmək, onu qorumaq istəmək haçandan günah hesab olunmuşdur? Şəhid olan bu gənclərin ata və babaları məgər 40-45 il bundan əvvəl rus torpağı yolunda öz canlılarından keçməmişdimi? Ata-babaları o zaman sizə göstərdiyi o xidmətin, fədakarlığın cavabını beləmi qaytararlar, ey nankorlar? 200 ildir mən sənin qulun oldum, nökrin oldum, gün çıxandan gün batana qədər sənin üçün əlləşdim, sənə canım və qanım bahasına neft verdim, pambıq verdim, taxıl verdim, özüm becərdiyim məhsula özüm həsrət qaldım, sənə göndərdim”.

Göründüyü kimi milli qeyrətli şairimiz Azərbaycan tarixinin hər anından xəbərdardır, tarixi hadisələrin dəyər və qiymətini dəqiqliklə vermə qabiliyyətinə malikdir, xalqının hər bir acısına qəlbən yanandır. O, həm də rus-erməni cütlüyünün daxili dünyasını, etibarsızlığını, çörəyi dizinin üstündə olduğunu dəqiq qiymətləndirməyi bacardığından deyir: “Yox, başqa cür də ola bilməzdi. Çünki qəddarlıq, zalımlıq sənin təbiətindədir”. Tarixi dəlillər də Bəxtiyar Vahabzadənin fikirlərini artırılması ilə təsdiqləyir. Həqiqətən rus tarixinin hər anı qanla yoğrulmuşdur. Tökülən qanlar isə əsasən türkdilli insanlar, ölkələr, torpaqlar olmuşdur.

Bu mövzunu davam etdirən böyük şairimiz daha sonra qeyd edir ki, “O qanlı Şənbə gecəsi ağsaçlı Azərbaycan xalqı min illik qəhrəmanlıq tarixini dünyaya yenidən göstərdi. O, öz varlığını bir daha sübut etdi. O sübut etdi ki, bu xalq azadlığı yolunda ölümə də hazırdır. Ölümə hazır olmayan millət isə azadlığını qazana bilməz. Azadlığını zəruriyyət bilən bir xalq isə artıq yetkin xalqdır.

Vətən uğrunda ölməyi bacaran oğullarımızın şücaəti sayəsində biz indi özümüzü dünyaya tanıdık. İndi bizi hamı tanıdı və hamı bildi ki, külün altında od közərimiş. Bu odla zarafat etmək olmaz”.

Bəxtiyar Vahabzadənin bu fikirləri zaman ötdükcə özünü daha ecazkar şəkildə doğruldu, xalqımızda özünə inamı artırır, düşmənlərinin kimliyini daha dərinəndən anladır. Doğrudanda Azərbaycan artıq müstəqilliyini böyük faciələrlə də olsa qazandıqdan sonra, dünya xalqları, dünya dövlətləri sırasında özünə şərfli səviyyə qazanmış, kimliyini dünyaya bəyan edə bilmişdir.

Bu fikirlərini davam etdirən Bəxtiyar müəllim daha sonra yazır: - “Ən böyük” qırğın Bakının girəcəyində, XI Qızıl Orduya ucaldılmış “Qızıl Ordu” abidəsinin ətrafında olmuşdur. İndi xalq abidənin başına qara bayraq sancır, ətrafına isə hər gün təzə qərənfillər düzür. Bununla ürəyindəki nifrət alovunu soyudur. 1920-ci il aprelin 28-də Azərbaycana gələn ordu 1990-cı il yanvarın 20-də yenidən gəldi və adına ucaldılmış abidənin önündə yenidən xalqımızın qanını tökdü. Beləliklə də “adına layiq” iş görüb öz işğalçı adını bir daha doğrultdu”.

Deyilən fikirlərini Bəxtiyar Vahabzadə şeirlə də izhar etməyi unutmamışdır.

*Tunc zirehli ilanlar
Tökdü qırmızı qanlar.
Həqiqəti yalanlar
Künçə sıxdı o gecə.*

*Kimə deyim dərdimi?
Qəsbkar namərdəmi?
Yetmiş ilin dərd-qəmi
Gözdən axdı o gecə.*

*Nə deyək bu vəhşətə,
Bu zülmə, bu dəhşətə?
Allah bu müsibətə
Necə baxdı o gecə?*

Bəxtiyar Vahabzadə ilə yaxın olduqca, 20 yanvar 1990-cı il Bakı qırğını haqqında fikirlərini bildikcə insanda belə bir fikir formalaşır ki, bu şəxs dövrünün ziyalıları sırasında çox seçilənlərdəndir. Rus-erməni cütlüyünün Bakıda törətdikləri vəhşiliklərin hər bir məqamına Bəxtiyar müəllimin öz münasibəti var və bu münasibət tam olaraq reallıqları əks etdirir. Onun fikirləri həm də bizim real tariximiz, müəyyən zaman kəsiyində düçar olduğumuz müsibətlərin real güzgüsüdür. O, şəhidlər xiyabanını millətimizin and yeri hesab edir və hər birimizin vətən yolunda görmək istədiyimiz işdən öncə bu müqəddəs məkanı ziyarət etməyi tövsiyyə edir.

Bu münasibətlə o, yazır: “-Mən istərdim Vətən dara düşəndə, yaxud böyük bir amalın arxasınca gedəndə oğul və qızlarımız Şəhidlər xiyabanına gəlib onların müqəddəs türbəsinə and içsin və sonra Vətənin çağırışına yollansınlar”.

Erməni tərkibli rus ordusu bizləri qırdıqdan sonra da çıxıb getmək istəmirdilər, baxmayaraq ki, xalq nifrəti göz qabağında idi. Ancaq ruslar çıxıb getmək əvəzinə Azərbaycana müxtəlif hiylə və yalanlarla dolu şərhlər atırdılar, dünyanı öz yalanlarına inandırmaq istəyirdilər. Erməni əsilli rus əsgərləri xəstəxanalara soxulur, həkimlərə maneçilik edir, öz işlərini görməyə imkan vermir, üstlərinə silah qaldırırdılar, yaralılara qan vermək istəyən vətənpərvər gəncələri güllələmək istəyir, işıqları söndürür, yaralılara yardıma imkan vermirdilər.

Fikirləşin ki, bu ruslar nə qədər amansız və qəddardılar ki, 8 fevral 1990-cı ildə Fransadan Moskvaya-Bakı yaralıları üçün göndərilən 50 ton tibbi ləvazimatı bizlərə vermək istəmədilər. Lakin Ermənistandakı zəlzələ üçün İrəvana verilən dərmanlarla yanaşı, onlara silah-sursatda göndərdilər.

Bəxtiyar müəllimin dediyi kimi-bu işlərin kökü çox dərinədir. Ruslar Bakıda törətdikləri cinayəti ört-basdır etmək üçün əvvəlcədən tərtib edilmiş plana uyğun olaraq Bakıda erməni kilsəsinə hücum təşkil etmişdilər. 13 fevral 1990-cı ildə törətmək istədikləri bu hadisədə öz əsgərlərinin paltarlarını dəyişərək, adi vətəndaş paltarları geydirmiş və bu vəhşiliyə cəhd etmişlər. Lakin Azərbaycan xalqı bu təxribatın qarşısını almağı bacarmışdır. Buna baxmayaraq mərkəzi mətbuat, daha dəqiqi “Literaturnaya qazeta” da, 7 mart 1990-cı ildə D.S. Lixaçov adlı şovinst birisi Bakıda erməni kilsəsinin yandırılmasını yazmışdı. Bax, mərkəzin, Moskvanın, rusun tarix boyu bizlərə münasibətləri belə olmuşdur.

Amma ermənilərin bütün Qərbi Azərbaycanda, Qarabağda törətdikləri vəhşilikləri, məscid və milli-mədəniyyət mərkəzlərini tam olaraq yer üzündən silmələrini bir dəfə də olsa mətbuata çıxarmamışlar.

Başqa bir yalan isə, guya Vəzirov Azərbaycanda silah düzəltməyə icazə veribdir-fikri oldu. Əlbətdə bu, hətta mümkün olan bir iş deyildi. Azərbaycan bu işə hazır deyildi və heç kim də bu haqda

fikirləşmirdi. Hər kəs Moskvadan ədalətin yanında durmağı istəyirdi. Bu təxribatlar əslində rus ordusunun Bakıya yeridilməsi üçün zəmin yaratmaq istəyindən qaynaqlanırdı. Artıq məlum olduğu kimi bunun özü Sumqayıt hadisələrinin Bakı variantı, Bakı “nüsxəsi” idi. Digər tərəfdən bizə, bütün SSRİ respublikalarına yaxşı məlum olduğu kimi Bakı qırğınına hazırlıq Moskvanın Alma-Ata, Gürcüstan, Özbəkistan şəhərlərində törətdikləri senarilərin daha dəhşətli idi.

Bu münasibətə vətənpərvər şairimiz Bəxtiyar Vahabzadənin həmin dövrdə SSRİ-yə rəhbərlik edən M.S.Qorbaçova 19-20 yanvar 1990-cı il qırğını ilə əlaqədar göndərdiyi bir məktub çox diqqət çəkəndir. Onun məktubunda deyilir: “Cənab Qorbaçov, Azərbaycan xalqı o qədər geri qalmış xalq deyil ki, indiki vaxtda İslam respublikası yaratmaq fikrinə düşsün.

Bu, tökdüyün qana haqq qazandırmaq üçün sənin uydurduğun böhtandır. Sən özün bunu çox yaxşı bilirsen, sənin əllərin və vicdanının mənim xalqımın qanına bulaşmış. Sən Stalinin törətmədiyi cinayəti törətdin, tarix bunu sənə bağışlamayacaq. Xalqımın qanını tökübsən sonra ona başsağlığı göndərmək dəhşətli ikiüzlülükdür. Sən rəhbər olduğun partiyadan çıxmağı özümə şərəf sayıram”.

Bəxtiyar müəllimin dilə gətirdiyi kimi, Moskvanın təşkil və tərtib etdiyi yalanlardan biri də - guya Azərbaycanda İslam ölkəsi qurmaq niyyətindədirlər fikri olmuşlar. Həmin günləri yaşayanlar yaxşı bilirlər ki, ruslar hər gün Azərbaycanla əlaqəli bir təxribat təşkil edirdilər. Daha dəqiqi –Moskva Azərbaycanda tökdüyü qana bəraət qazandırmaq üçün yalan və böhtanlara ara vermirdi. Bəlkə də bu yalanların içində öz başlarını itirmə də həmin səbəbdən idi. Bunun bariz nümunəsi kimi Xarici İşlər Naziri Şevnadzenin rus ordusunun Bakıda yaşayan erməniləri müdafiə etmək fikrini, yaxud Müdafiə Naziri Yazovun bu cinayəti başqa çür şərh edərək – “Azğınlaşmış Xalq Cəbhəsi hərəkətinə” yatırmağa gəldiklərini bildirməsini nümunə olaraq göstərmək olar.

Rus ordusu isə tamamı ilə başqa-başqa işlərlə məşğul idi. Qarşılarına çıxan hər kəsə, evlərin pəncərələrinə, eyvanlarına, xəstəxanalara, təcili yardım maşınlarına, dinc əhaliyə, uşağa, qocaya-qarıya, yardım edən həkimə atəş açır, usanmırdı. Onlar tələbə yataq-

xanlarından oğlanları silah gücünə cəm edərək əllərinə yalançı silah verərək binaların damlarına çıxmağa məcbur edir, onların şəkillərini çəkərək mərkəzi mətbuatda və xarici ölkələrdə çap etdirməklə özlərinə bəraət qazandırır, guya silahlı qüvvələrlə vuruşurlar senarisi yaradırdılar. Belə bir senari “Salyan kazarması” deyilən yerdə də ruslar təşkil ediblər. Belə ki, onlar buradakı əsgərlərə mülki paltar geydirib onları kazarmasının qarşısındakı binaların üstünə çıxarmış, xeyli gecələr axşamdan səhərə qədər atışma təşkil etmişlər və yenə də onların şəkillərini çəkərək Moskva mətbuatında yaymışlar. Guya hərbiçilər Bakının ayrı-ayrı yerlərində silahlılarla döyüş aparırlar.

Həqiqətdə isə bizim yaşam tərzimiz tarixi dəlillər göstərir ki, Azərbaycan türkü həmişə qonşunu qohumdan üstün tutub, dostunu qardaşından daha çox əzizləyib, qayğısına qalıb. Yəqin ki, elə bu səbəbdən də Bakını nəyinki SSRİ məkanında, bütün dünyada beynəlmiləl, başqa millətlərlə xoş rəftarlı bir şəhər kimi tanıyıblar, gördüklərini dilə gətiriblər, qələmə alıblar.

Təbii ki, qanlı şənbə gününü Bəxtiyar müəllimlə bərabər bizlər də görmüş, onunla bərabər bütün xalqımız bu əzabı yaşamışlar. 19-20 yanvar qırğını, rus-erməni təcavüzü, xristian aləminin türk-müsəlman xalqına qarşı həmişəki təcavüzlərinin ən dəhşətli, ən hiyləlisi idi. Odur ki, rusların bu alçaqlıqlarına daha tab gətirməyən Azərbaycan türkü heç nədən çəkinmədən ayağa qalxmışdı, həm də hamılıqla, bir nəfər kimi. Azərbaycan tarixində bu birliyin analoqu ömründə olmayıb. Bu birliyi yaddan çıxarmaq, aşağılamaq qətiyyət olmaz.

Elə bu birliyin sayəsində 20 yanvar 1990-cı ildə Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyyyətinin sədri Elmira Xanım Qafarova dünya ictimaiyyətinə bəyanətlə çıxış etdi. Bu toplantıda da hörmətli şairimiz öndə olan, sözünü deyən, iradını bildirən ziyalılarımızın sırasında idi.

Həmin bəyanatda deyilirdi:

“SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyyyəti tərəfindən respublikamızın Bakı şəhərində fəvqəladə vəziyyət elan edilməsi ilə əlaqədar olaraq Azərbaycan xalqı, respublikanın bütün vətəndaşları adından qəti etirazımızı bildirirəm.

Fövqəladə vəziyyəti həyata keçirmək üçün ağır döyüş texnikası, avtomat silahlardan istifadə olunmuş, dinc əhaliyə qarşı amansız tədbirlər görülmüşdür... Bu isə çoxlu insan tələfatına gətirib çıxarmışdır. Həlak olanlar arasında gənclər, qadınlar, qocalar, uşaqlar vardır. Tam məsuliyyət hissi ilə bildirmək istərdim ki, Azərbaycan SSR Ali dövlət hakimiyyəti və idarə orqanları Bakı şəhərində fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edilməsi barədə qərar qəbul etməmişlər və SSRİ Ali Soveti Rəyasəti Heyyətində belə bir qərarın qəbul olunmasına razılıq verməmişlər. Tökülən qan üçün bütün məsuliyyət bu qərarı qəbul etmiş və bilavasitə onun icrasını təmin etmiş SSRİ orqanları (təşkilatları Z.N) və onların vəzifəli şəxslərinin üzərinə düşür. Azərbaycan xalqı özünün oğul və qızlarının bu cür faciəli surətdə həlak olmasını heç kəsə bağışlamayacaqdır”.

E.Qafarovanın bu bəyanatını Az. SSR Xarici İşlər Naziri H.Sadiqovun əməkdaşları Moskvada olan xarici ölkələrin mətbuat işçiləri köməyi ilə bütün dünyaya yaya bildilər. Amma bütün bunlara həmin illərdə ABŞ-a rəhbərlik edən C.Buş, yaxud digər xristian ölkələri münasibət bildirmədilər, bildirənlər isə Moskvanın yanlış məlumatlarını təkrar etdilər.

Çox maraqlıdır ki, bu hadisələrin mərkəzində olan Bəxtiyar Vahabzadə məxsusi bir fikirlə çıxış etdi. O, qeyd etdi ki, “...hətta BMT-nin nümayəndəsi də Qorbaçovdan soruşmadı ki, Litva SSRİ-dən ayrılmaq istəyəndə sən litvalıların hüzuruna təşrif aparıb qarşılarında diz çökdün və yalvardın ki, bizdən ayrılmayın, amma Azərbaycanda milli suverenlik ovqatını hiss edən kimi ora qoşun çəkib xalqı qanına boyadın. Bu ikili münasibəti necə izah edərsən? Bəs hanı ədalət, bəs hanı həqiqət? Bu nə ayrı-seçkilikdir ki, xristian xalqının hüzuruna gedib qarşısında diz çökürsən, müsəlman xalqını isə eyni arzuya görə qırıb-çatırsan? Bəs Ermənistanda və ermənilərin fitvası ilə Dağlıq Qarabağda yanan odu niyə görmürsən? Yoxsa yenə eyni səbəb? Bəli, əsl od Ermənistanda və Qarabağda yanır. Amma söndürmək üçün Bakıya qoşun çəkilir!”.

Bəli, əsl həqiqətləri çox dəqiqliklə xırdalayan millət oğlu bundan artıq daha nə deməlidir? Bu faciəni yaşayan bir şəxs kimi Bəxtiyar müəllimi milli fikirləri, doğru sözləri, dəqiq təhlili üçün ancaq və ancaq alqışlamaq istərdim və istərdim deyim ki, Bəxtiyar

müəllim tutduğu bu yolla bir çox ziyalılara örnək oldu və həmişə də örnək olacaqdır.

Bəxtiyar Vahabzadə milli azadlıq fədaisidir. Həmin illərdə mənim öz yanımda bəzi “ziyalılar” ona sakit olmağı, dilini dinc qoymağı tövsiyə edirdilər. Bəxtiyar müəllim isə əsəbiləşər, sərt cavab qaytarar, həmin şəxsin özünü ürəklərdən tikan çıxaran sözləri ilə öz yerində otuzdurardı. Axı o, heç bir qəbahət etmirdi, millətinə qarşı törədilən haqsızlıqlara, cinayətlərə fikir bildirir, reallıqları aşılırdı.

Belə bir hal da olmuşdu. 1990-cı ilin fevral ayında Moskvada Sov. İ.K.P MK-nın plenumunda Azərbaycanın rəhbəri A. Mütəllibov çıxışı zamanı erməniləri dostluğa, qonşuluğa, qardaşlığa səslədi. Lakin Ermənistan KP MK-nın birinci katibi Arutyunyan öz dediyindən dönmədi, Dağlıq Qarabağın Moskvaya təbə olunmasını tələb etdi. Bu fikrə də hörmətli şairimiz öz münasibətini bildirərək söylədi ki, əgər Qorbaçov məsələni birdəfəlik kəskin qoysaydı, belələri cəsarət edib bir daha Qarabağ sözünü dillərinə gətirməzdilər. Əslində o, özü bunu istəmirdi. Onun fikrincə bu işlərin başında erməni mafiyasına istiqamət verən, onu güclü silahlarla təchiz edən Moskva özü olmuşdur və günümüzdə də belədir.

Bütün Azərbaycan xalqının sevimlisi, böyük şair, böyük araşdırıcı, Səməd Vurğun yardıqlığının təhlilçisi, böyük pedaqoq Bəxtiyar Vahabzadə hələ Bakıda qırğın davam edən 21 yanvarda Respublika ziyalılarının mərkəzi məkanı olan Az.SSR EA-na gəldi. O dövrdə mən özüm də digər işimlə yanaşı Az.SSR EA-da da işləyirdim və B.Vahabzadənin gəlişindən xəbərdar olduğum üçün akademiyanın həyatında bir qrup ziyalılarla onu gözləyirdim. Yaxşısı budur bu haqda Bəxtiyar müəllimin özünün yazdıqlarına müraciət edək:

“Yanvarın 21-də səhər bir qrup ziyalı akademiyağa toplaşdıq. Bu qərara gəldik ki, bu gün Ali Sovetin növbədənəkar sessiyasını çağırmalı, ordunun təcili olaraq Bakıdan çıxmasına dair qərar qəbul etməliyik. Bu məqsədlə mən dərhal radio-televiziya verilişləri komitəsinə gedib, radio ilə çıxış etməyə icazə aldım. Təxminən bir saatdan sonra mən efirdən respublika deputatlarına müraciət edib bu gün saat 6-da fəvqəladə sessiya çağırıldığını elan etdim.

Dediyimiz vaxtda deputatların üçdə iki hissəsi toplandı və sessiya başlandı. Vəzifəli deputatlar – rayon partiya komitələrinin birinci katiblərinin çoxu, MK katibləri (H.Həsənov istisna olmaqla), nazirlər sessiyaya gəlmədi.

İstər-istəməz Bəxtiyar müəllimin həmin illərdə qələmə aldığı bir şeirini xatırlamamaq mümkün deyildir. Hörmətli şairimiz Tanrıya üz tutur və ondan bu əzabverici suallarına cavab istəyir. O, kimliyimizi Tanrıdan öyrənmək istəyir, öyrənmək istəyir ki, biz kimik, əlbətdə bunu hamıya şamil etməmək şərti ilə.

İndi ulu yaradandan soruşuram:

De kimik biz?

Məzlumuq, ya zalimik biz?

Bizlərdə uzun illərdir ki, hakimiyyət başına əsl türk qeyrətli, Azərbaycan türkü qeyrətli bir kişi hakimiyyət başına gəlmir. Mütləq qeyd etməliyik ki, istər rus çarı dövründə, istərsə də sovetlər dövründə, ruslar çalışmışlar ki, Azərbaycanda rəhbərlikdə milli qeyrətli bir şəxs oturmasın, ancaq və ancaq rusların deməsi ilə oturub-duran bir qul olsun, millətinin mənafeini oturduğu kresloya qurban verən olsun və həmişə belə də olmuşdur.

Daha sonra şair şeirini belə davam etdirir, heç nədən, heç kimdən çəkinmir:

Daş üstündə göyərməyən bir tumuq biz,

Özümü zə zalim ikən

Başqasına məzlumuq biz,

Əldən gedən torpaq üçün

Ürəyimiz çilik-çilik;

Zalim bizdən torpaq alıb

Biz zalimdən sülh istəyirik.

Bəxtiyar Vahabzadəyə görə bunlar gerçəkliklərimizin acı həqiqətləri, acı nəticələridir. Yəni, özümü zə yad olduğumuz üçün biz kimliyimizi əldən vermişik. Tanrı da bu səbəbdən bizdən üz döndərmişdir.

Bəli, budur Bəxtiyar Vahabzadə reallıqları. Qayıdaq Bəxtiyar müəllimin əvvəlki fikirlərinə:

“Sessiyanı Az. SSR Ali Soveti Rəyasət Heyyyətinin sədri E.M.Qafarova açdı. Deputatlar 1990-cı il yanvarın 19-21-də Bakı-

da faciəli hadisələr zamanı həlak olanların xatirəsini bir dəqiqəlik sükutla yad etdilər. Sessiyanın aşağıdakı gündəliyi təsdiq edildi:

1. Sessiyanın işinin səlahiyyətli olması haqqında;

2. SSRİ Daxili İşlər Nazirliyi daxili qoşunlarının, SSRİ Müdafiə Nazirliyinin və Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinin hərbi hissələrinin 1990-cı il yanvarın 19-da başlanmış hadisələrin gedişində Bakının dinc əhalisinə qarşı qanuna zidd əməlləri haqqında;

3. Bakı şəhərinə qoşunlar yeridilməsi ilə bağlı faciəli hadisələrin törədilməsi şəraitini və səbəblərini tədqiq etmək üçün deputat komissiyası yaradılması haqqında;

4. SSRİ xalqlarına, dünyanın bütün xalqlarına və parlamentlərinə müraciət haqqında;

5. Bakıda fəvqəladə vəziyyət elan edilməsi haqqında SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyyyəti fərmanının icrasının dayandırılması və qoşunların şəhərdən çıxarılması barədə”.

Qeyd edək ki, sessiya sadalanan bəndlərdəki bütün məsələləri milli maraqlara uyğun həlli üçün qərarlarını qəbul etdi.

Bu sessiya Bakıda fəvqəladə vəziyyət elan edilməsi haqqında SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyyyəti fərmanının icrasının dayandırılması barədə qərar qəbul etdi və qoşunların şəhərdən çıxarılması tələbini irəli sürdü və hərbi hissələrin qanuna zidd hərəkətləri haqqında qərar qəbul etdi. Faciəli hadisələrin səbəblərini öyrənmək üçün deputat komissiyası yaradıldı.

Onu da qeyd edək ki, deputatlar SSRİ xalqlarına və eləcə də dünyanın bütün xalqlarına və parlamentlərinə müraciət də qəbul etmişdir.

Arxiv sənədləri və Bəxtiyar Vahabzadənin qeyd etdiyi kimi, bu sesiyada xeyli mübahisələr də olmuşdur. Belə ki, Xalq Cəbhəsi İdarə Heyyyətinin üzvləri təklif etmişlər ki, qərarın sonuna bir bənd də əlavə olunsun. Bu bənd belə olmalı idi – “48 saatın ərzində ordu şəhərdən çıxmasa, respublikamız SSRİ-nin tərkibindən çıxsın”.

Lakin, Bəxtiyar Vahabzadə ilə o zamanki MK-nın katibi H.Həsənov bu bəndin qərara salınmasının əksinə olmuşlar. Səbəbi isə yeni faciənin baş verməsi ehtimalı idi.

Haqqında şərh verdiyimiz sessiya səhər saat 8-ə qədər davam etməli olmuşdur. Təklif olunan qərarların hazırlanması üçün gecə saat 3-də fasilə elan edilərkən, Bəxtiyar Vahabzadə əziz dostu və

türk dünyasının fəxri, böyük şəxsiyyət Oljas Süleymanova zəng edir və Bakı faciəsi haqqında ətraflı məlumat verməklə Oljas Süleymanovu Bakıya dəvət edir. Oljas Süleymanov Bakıya gəldikdə, bütün şəhərin qara bayraqlara və onun yanında qırmızı qərənfilə büründüyünü görür, çox təəssüflənir.

Bakı faciəsi 40 gün hüznü olur, heç kim işə çıxmır, insanlar məvacib almasalar da bir-birlərini dolandırır, Azərbaycanın bütün bölgələrindən tətillərə, hüznə yaşayanlara qida məhsulları ilə yardım edilir, bir çox yerlərdə mərasim məkanları düzəldilir.

Bu münasibətlə Bəxtiyar Vahabzadə öz fikirlərini belə bölüşür: “Dünənə qədər hər gün rast gəldiyimiz, milyonlardan biri kimi tanıdığımız bu adi cavanlar bir gecənin içində nə boyda böyük qəlbə malik olduqlarını öz ölümləri ilə təsdiq edib qeyri-adiləşdilər. Şənbə gecəsi onların adilikdən qeyri-adiliyə addım gecələri oldu. Heç demə, ömrümüz boyu adlarını fəxrlə çəkdiyimiz tarixi qəhrəmanlarımız da elə Şənbə gecəsinin oğulları kimi adi adamlarmış. Zaman keçəcək, xalq bu igidlər barədə dastanlar yaradacaq, şair və yazıçılarımız kitablar bağlayacaqdır”.

Bu məqamda Bəxtiyar Vahabzadənin şəhidlərimizə həsr etdiyi şeirini xatırlamamaq mümkün deyildir!

*Namərd gülləsinə qurban gedirkən
Gözünü sabaha dikdi şəhidlər.
Üçrəngli bayrağı öz qanlarıyla
Vətən göylərinə çəkdi şəhidlər.*

* * *

*O şənbə gecəsi, o qatlı günü
Mümkünə döndərdik çox namümkünü.
Xalqın qəlbindəki qorxu mülkünü
O gecə dağıdıb sökdü şəhidlər.*

* * *

*Tarixi yaşadıb diləyimizdə
Bir yumruğa döndük o gecə biz də.
Yıxıb köləliyi, ürəyimizdə
Cəsarət mülkünü tikdi şəhidlər.*

* * *

*Zalım öynəsin zülmələriylə,
Min bir böhtanıyla, bir-bir şər ilə.*

*Həqiqət uğrunda ölümlərilə
Ölümü kamına çəkdi şəhidlər.*

* * *

*Onlar susdurulan haqqı dindirər,
Qaraca torpağı qiymətləndirər.
Donan vicdanları qeyrətləndirər.
Axı el qeyrəti çəkdi şəhidlər.*

* * *

*İnsan, insan olur öz hünərilə,
Millət, millət olur xeyir-şərilə
Torpağın bağına cəsədlərilə
Azadlıq toxumu əkdə şəhidlər.*

Deyildiyi kimi Şənbə faciəsini xalqımız 40 gün dədə-baba qaydası ilə matəm saxladı. Bu günlər bütün Azərbaycan işləmədi, yas saxladı, başladığı tətillərini davam etdirdi, azadlığı uğrunda mübarizəsini davam etdirdi və şükürlər olsun ki, çox baha başa gəlsə də öz azadlığını əldə etdi. Bəxtiyar müəllim demişkən, “Mən bir daha inandım ki, bu xalqı qırmaq olar, əzmək olar, amma sındırmaq olmaz.

Ey mənim dözümlü xalqım, görə bilmədiyimiz, qiymətləndirə bilmədiyimiz ürəyinə, bu ürəkdə yatan namusuna, qeyrətinə qurban olum! Sən nə qədər böyüksənmiş!

Xalqı bütövlükdə aldatmaq mümkün deyil, xalq minillik ənənəsinə bağlı olduğundan təhtəlsüz fəhmi ilə yaxşını pisdən, xeyri şərdən ayırır və hər əsən küləyə başını əymir”.

Ən nəhayət Bəxtiyar Vahabzadə bəzi ziyalılarıma öz nəsihətini də untmur, xalqdan bəhrələnməyi, öyrənməyi, yeri gələndə seçim etməyi bacarmağı da məsləhət görür. “Xalqın matəmdəki bu birliyi, vahidliyi bütün ziyalıları düşündürməli, biz xalqın bu vəhdətini təhlil etməli, milli psixologiyamızı dərinləndirən öyrənməli və dönə-dönə xalqın qarşısında səcdəyə gəlməliyik”.

Biz tarixən böyüyün, ağsaqqalın, ağbırçəyin, ağıllı insanların, milli alimlərin sözündən çıxmamışıq, onlardan bəhrələnmışıq, bir sözünü hecə çevirməmişik.

Gəlin el qaydalarına əmək edək, Bəxtiyar Vahabzadə kimi alimimizin, el ağsaqqalının fikirlərini qulağımızda sırğa edək. Əlbət-

də el naminə, millət naminə, xalq naminə, dövlətçilik naminə, haqq naminə, ədalət naminə və ən nəhayət Tanrı naminə!

Bəxtiyar Vahabzadə xalq qarşısında həmişə üzü ağdır, haqlıdır. Amma nə edək ki, nanəcib də tapılır, ağa qara deyir. Onun həyatında az da olsa belə hallar da olmuşdur. Burada isə peyğəmbərimiz Həzrəti Mühəmməd Əleyhissalamın bir fikri yerinə düşər. – “Millətimin içində xəyanət olmasa, düşmən qarşımızda tab gətirə bilməz”. Hörmətli peyğəmbərimiz hətta qohumlarının xəyanətindən ömrü boyu əziyyət çəkmiş bir insan olmuşdur. Amma onu seçən Tanrı olduğundan, Tanrı həmişə onun yanında olmuşdur. Mən deyərdim əsl şairləri də tanrı seçir, ona talant verir, qol-qanad verir, millətinin əbədiyaşarı edir ki, belə şəxslərdən biri də xalq şairimiz Bəxtiyar Vahabzadədir.

Xalq şairi, görkəmli dramaturq, akademik Bəxtiyar Vahabzadə aramızda yoxdur. Lakin böyük şairə olan böyük el məhəbbəti həmişə olacaqdır. Onun bütün yaradıcılığında özünə qarşı tələbkərliyi olmuş, ömrü boyu öz yaratdıqlarına tənqidi yanaşmış, dilə gətirməkdən çəkinməmişdir. Bunun bariz nümunəsi onun “Layiqəmmi mən?” adlı şeiridir.

*Atalar sözləri öyüddür bizə,
Yüz illər, min illər deyiləcəkdir.
“Elə yaxşılığı, sən at dənizə,
Balıq bilməsə də, xaliq biləcəkdir”.*

Bütün Azərbaycan ziyalıları yaxşı bilirlər ki, Bəxtiyar Vahabzadə Azərbaycan fəlsəfi şeirinin görkəmli nümayəndəsidir. O, “Həyat, sən nə şirinsən” şeirində deyir:

*Özünü bu dünyada heç kəs qonaq sanmamış,
Ancaq ömrün özü də bərabər paylanmamış.
Ömür paylanan zaman görün kimə nə düşdü,
Üç yüz il boz qarğaya, on il şahinə düşdü.*

Bəxtiyar Vahabzadənin səmimiyyəti, sadəliyi bir də orasındadır ki, o, ilk olaraq özündən narazılığını dilə gətirməsindədir.

*Bizim sənət dünyasının
Qırıq telli sazıyam
Bircə bundan razıyam ki,
Özümdən narazıyam.*

Həqiqətdə, şair özündə nöqsan axtarmır, özünün nöqsanının olmadığını da bilir. Bu “narazılığı” ilə Bəxtiyar Vahabzadə, təkcə ətrafına, cəmiyyətə deyil, özünə də hər bir əməllərdə məsuliyyətli olmağı təlqin edir.

Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı ilə dərinədən tanış olduqca onun özünün təhlil prinsipinə heyran olmamaq mümkün deyil. O, özü-özü haqqında çox sadə dildə, çox da dəqiq fikirlər söyləmişdir. Yaradıcılıqla bu fikirlər çox həmfikirdirlər. Çox çalışsan da, onun haqqında onun özündən yaxşı söz və fikir tapmaq müşkül məsələdir. Baxın görün o, nələr deyir: – “Uşaqlıq dövrü insan ömrünün bünövrə daşındır.

Sonrakı arzular, xəyallar, düşüncələr bu daşa söykənib qanadlanır. İnsanın ağı, düşüncəsi, zövqü, ruhu, psixologiyası, istedadı və qabiliyyəti və hətta sağlamlığı da bu dövrdə formalaşır”.

Fikrini daha da zənginləşdirən, formalaşdıran şair söyləyir: – “Dünyaya göz açdığımız zaman ilk dəfə gördüyümüz, havasını udub suyunu içdiyimiz, ömrümüzə ilk dəfə ayağımızı basdığımız torpaq- Ana Vətəndir. Sonralar min ölkəyə gedə bilər, min ölkənin suyunu içib havasını uda bilər, neçə-neçə torpağın müvəqqəti sakinini ola bilərik. Lakin bu torpağın, bu ölkənin heç biri bizə doğma torpağımızı əvəz edib Ana Vətən ola bilməz. Vətən yalnız torpaq deyil, Vətən-hər şeydən əvvəl mənəvi keyfiyyətləri ilə - bu torpağın üstündə yaşayan xalqın dili, tarixi, mədəniyyəti, adət-ənənəsi, bir sözlə ruhu və psixologiyası ilə Vətəndir. Vətənə bu mənəvi keyfiyyətləri ilə bağlanmış adam Vətəni uğrunda hər fədakarlığa, hətta ölümə də gedə bilər.”

Böyük şairimiz Bəxtiyar Vahabzadə Vətənin qədrini bilməyən, anlamayan, dəyər verməyənlər haqqında da önəmli fikirlər söyləmiş və hətta bəzi “vətəndaşlara” şeirdə yazmış, onu “İki mühacir” adlandırmışdır”.

*Adam tanıyıram, yuxularında
Üzər balıq kimi yad sularında.
Uçar Nyu-Yorka, uçar Londona,
“Mənəvi mühacir” deyərdim ona.*

O, elin içində elinə özgə,

*Torpağına özgə, dilinə özgə,
Havasına özgə, suyunu özgə,
Əcdaddan baş alan soyuna özgə,
Doğma ocağına, közünə özgə,
Özü də bilmədən özünə özgə.
Özgəyə doğma
Vətəndən savayı hər şeyə doğma.*

Şeirlə deyil, sözlə isə bu fikrini hörmətli şairimiz belə bildirir:

“Vətəndə yaşayıb onun mənəvi keyfiyyətlərinə biganə olan, adını daşıdığı xalqın dilini, tarixini, mədəniyyətini bilməyən, onları sevməyən, onların uğrunda ölümə belə hazır olmayan adam Vətənin içində vətəndaş deyil, mənəvi mühacir”dir.

Yaşadığımız son illər mənəvi durum nöqtəyi nəzərdən məni qane etmir. Mən yaşadığım illərin başlanğıcında millətimizin mənəvi dəyərlərinin zənginliyini öz gözlərimlə görmüşəm. Yaxşı yaddaşım olub və onların əksəriyyəti yaşlı dövrümə qədər olduğu kimi beynimdə qalmışdır. Tanışlıq, dostluq, yaxınlıq etdiyim bir çox vəzifəli, savadlı insanlar haqqında beş cildlik və 500-700 səhifəlik iri həcmli “Gördüklərim-Götürdülərim” adlı kitablarımda onlar haqqında ilk tanışlıq xatirələrim toplanmışdır.

Orada bu insanlarla, yeri düşdükcə nümunə olaraq, digər insanlarla əlaqəli çoxlu miqdarda xalqımızın mənəvi qayda-qanunları ilə əlaqəli məlumatlar verilmişdir. Belə bir qaydanın şahidi, böyük şairimiz Bəxtiyar Vahabzadə də olmuşdur. O, öz ailəsində Azərbaycan türkünün yaşam tərzini olduğu kimi xatırlayır. Bəxtiyar müəllim yaş etibarı ilə məndən 20 il öncə bu dünyaya təşrif buyurmuşdur. Həm də Bəxtiyar müəllim Şəki bölgəsini təmsil etdiyi halda, mənə Zəngəzur bölgəsini təmsil edirəm. Amma Bəxtiyar Vahabzadənin öz ailələrində gördüyü qayda-qanunları mən olduğu kimi Zəngəzurd görmüşəm. Yəni illər fərqi və bölgə fərqi olmağına baxmayaraq, bütün xalqımızın mənəvi dəyərləri Şimali və Cənubi Azərbaycanın hər bir bölgəsində eyni olmuş, hər bir ailə bu qaydalara həmişə əməl etmişlər. Odur ki, Bəxtiyar müəllimin uşaqlıq illərində Şəkidə öz ailələrində gördüyü qaydaları əziz oxucularımıza olduğu kimi təqdim etmək istədim.

“Ailəmiz çox böyük idi. Babam, nənəm, beş oğul, iki qız, dörd gəlin və nəvələr... Otağın baş tərəfində döşək üstə arxasında tirmə yastıq dədə (yəni baba, ailənin başçısı, ağsaqqalı. Z.N.) əyləşərdi.

....Otağın sağ tərəfində döşək üstə atam və əmillərim, sol tərəfdə gəlinlər, aşağıda samovarın yanında hələ o zaman evdə olan (yəni ailə həyatı qurmayan Z.N) bibim Fatma əyləşər, ailəyə xidmət edərdi.

Yaxşı yadımdadır, babam bir iş üçün ayağa qalxanda sağdan və soldan oğullar və gəlinlər dərhal ayağa qalxar, kişi çıxandan sonra əyləşərdilər. Dədə otağa daxil olanda yenə hamı ayağa qalxar, əyləşəndən sonra əyləşərdilər. Qazanc da bir idi, qazan da bir. Ailənin bütün məsələlərini dədə həll edərdi. Dədənin rəyi olmadan nə oğullar, nə də gəlinlər heç bir məsələni təkbəşinə həll edə bilməzdilər. Sabahkı məsələlər dədənin göstərişi ilə axşamdan həll olunur, şamdan sonra hər “mikro ailə” öz otağına çəkilərdi.

Bu qayda, bu nizam o zaman bütün Azərbaycan ailələri üçün qəbul olunmuş adi bir norma idi. Heç kəs bu normadan kənara çıxa bilməzdi. Çünki ağsaqqal, ağbırçək nüfuzlu, müqəddəs hesab olunurdu.”

Bu fikirlərin müəllifi təbii ki, Azərbaycan türk ailələrinin milli xüsusiyyətlərinin gözəl bilicisidir ki, bu şəxs, çox böyük tarixi şəxs xalq şairimiz Bəxtiyar Vahabzadədir. Onun milli psixologiyamız, ailə düşüncələrimiz, ailə qaydalarımız və s. haqqında dəyərli fikirləri yetərincədir. Onun söylədiklərindən növbəti bir nümunəni burada bildirmək istəyirəm.

Çünki bu qaydanı da mən dəfələrlə Zəngəzur Sultanlığının Laçın bölgəsində görmüşəm və həmin qayda el arasında adi qayda idi. Hətta çoxu heç nə fikirləşmədən minəcəyi atın cilovunu əlinə alar, atı ancaq kəndin kənarına çıxandan sonra minib kəndi tərk edərdi. Kəndin içində isə hamı ilə salamləşə-salamşasa yolunu davam edərdi.

Bəxtiyar müəllim isə söyləyir ki, “Kənd küçələrində cavan adamlar at belində yol getməzlər. Çünki o, atın üstündə olduğu zaman qarşısına piyada qocalar çıxa bilər.

Gənc adamın at belindən qocaya salam verməsi ədəbsizlik sayılır. O, yalnız kənddən çıxandan sonra ata minə bilər. Mən bu

adətin qarşısında baş əyir və belə adətlərin davam etdirilməsini arzulayıram”.

Əgər xalq şairi, akademik, müəllim, yaşlı bir Azərbaycan türk kişisi elmizin çox dəyərli adət-ənənəsi, mənəvi dəyəri, milli dəyəri qarşısında baş əyirsə, bizlər nə etməliyik?!

Təbii ki, onunla həmfikir olmalıyıq, onun tövsiyyələrinə canla, başla əməl etməliyik. Təkcə əməl etmə yox, həm də övladlarımıza, gənclərimizə öyrətməliyik, təlqin etməliyik.

Belə gözəl və məntiqli adət-ənənələrimizin milli-mənəviyyatımızın, milli psixologiyamızın unudulmasına yol verməməliyik. Bir də unutmayaq ki, Azərbaycan türkünün milli-mənəvi dəyərləri dünya xalqları milli-mənəvi dəyərləri cərgəsində tarixən birinci yerdə olmuşdur. Odur ki, millətimizin milli mənəfi durumunda nələr olmuşsa, nələr varsa, onları göz-bəbəyimiz kimi qorumalıyıq, gələcək nəsllə ötürməklə ərnağan etməliyik, millətimizin cılızlaşmasına yol verməməliyik. Bunun üçün Bəxtiyar Vahabzadə tövsiyyələrini təlqin etməliyik, onu dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırmalıyıq, bu gün gənclərimizin ən çox istifadə etdiyi televizor və internet vasitəsi ilə onlara çatdırmalıyıq, bizim üçün yad olan ünsürlərdən onları qorumalıyıq.

Böyük şair anadan gəlmə, yəni təbiətən düzlüyü, doğruluğu, nizam-intizamı, el qaydalarını, haqqı-ədaləti istəyən, müdafiə edən və sevən bir şəxs olmuşdur. Elə bilki bu, onda irsi bir hissiyyat olmuşdur. Buna misal olaraq onun 8-9 yaşında gördüyü, eşitdiyi, hiss etdiyi ədalətsizlikləri misal çəkə bilərik. Həmin yaşında artıq balaca Bəxtiyar rüşvətin necə böyük qüvvəyə malik olduğunu başa düşür və onun qəlbində ikrah hissi çox qüvvətli olur. O, gənc bir qızın nadanın birinə ərə getmədiyini üstə bicaqlandığının şahidi olur. Hadisə onu xəstə vəziyyətə salır. O, hadisəni belə xatırlayır: - “Adətə görə kişi, qadın yanında kişiyə əl qaldırmaz, o ki, qala qıza, qadına əl qaldırmaq! Bunu, xalq heç kəsə bağışlamaz. Amma yeni cəmiyyətdə rüşvət, bu müqəddəs adəti tapdayan nadana da haqq qazandırdı. Mən bu nadürüstlüyə dözə bilmirdim.”

Bıçaqlanmış qız bir həftədən sonra xəstəxanadan çıxır. Lakin, balaca Bəxtiyar bir ay xəstə yatmalı olur. O, daha sonra xatirəsini belə davam etdirir: “Qatilin əlində gördüyüm qanlı bıçaq gözlərim

önündən çəkilmirdi. Həmin bıçaq yuxuma da girir, üstümə gəlir, məni qorxudurdu. Gecələr sayıqlayırdım. O gündən əsəb xəstəliyinə tutuldum. Məni sarsıdan Nurəddinin (qızı bıçaqlayan.Z.N) özbaşınalığı, həyasızlığı və onun cəzasız qalması idi. Öz-özümə düşünür və bunu qeyratıma sığışdırı bilmirdim ki, niyə hökumət onun cəzasını verməsin? Bu heç, bəs qardaşlar niyə susur, onun qudurğanlığının cavabını vermirdilər? Az ömrümdə şahidi olduğum bu ilk haqsızlıq məni yandırır yaxırdı. Mən o zaman hardan biləydim ki, həyat başdan-başa haqsızlıqlardan ibarətdir? Hardan biləydim ki, mənim zamanəmdə ən böyük haqq gücdür”

Başqa bir misalda da Bəxtiyar Vahabzadə tanıdığı bəy nəslindən olan Əli adlı çox təmiz, namuslu bir qohumunun başına gətirilənlərdən söhbət açır. Əlinin təmizliyi insanlarda təəccübə səbəb olur. Gözü tox, nəfsi özündə olan bu adamı, onun işçiləri, raykomun birinci katibi “maymaq” hesab edirlər.

Bəxtiyar Vahabzadə qanla gələn düzlüyünə, təmizliyinə ömrü boyu məəttəl qalır, hər şeyi anladığı, dərk etdiyi zamanlarda da bu durumundan geri çəkilmək niyyətində olmur.

O, yazır: - “Qəribə burasıdır ki, sonralar da haqqın tapdandığı yerdə susa bilmir, haqsızın cəzalanmasına çalışırdım. Haqq axtarmağın mənasız olduğunu bilə-bilə haqsızlıq ömrüm boyu məni narahat etmiş, əsəblərimi tarıma çəkmiş, məni dəlilik dərəcəsinə çatdırırdı. Ömrüm boyu ədalət hissini insanın ən ali hissi saymışam. İnsanlıq üçün ədalət hissini itirməkdən böyük qəbahət yoxdur.-de-mişəm.

İçində ədalət mizan-tərəzisi olmayan, haqqı nahaqqa qurban verən adamdan alçağını tanımamışam. Ömrüm boyu bu fikirdə olmuşam ki, ədalət hissi olmayan adamdan insanlıq gözləmək qəbahətdir”.

Bəxtiyar Vahabzadənin mənəvi dünyası beləcə zəngindir. Onun istər şifahi və istərsə də qələmə aldığı vəziyyətdə saysız-hesabsız nümunələri olmuşdur və tarixiləşənləri də vardır. Özünün etiraf etdiyi kimi Bəxtiyar Vahabzadə lap kiçik yaşlarından öz-özünə məsuliyyətli olmuşdur, öz-özünə kənardan baxmış, müşayiyyət etmiş, ən mühümü dəqiq olmuş, verdiyi sözə həmişə əməl etmişdir.

O, həmişə qarşı tərəfə də beləcə tələbkar olmuşdur, doğru və düzgün olmağı, haqqın yanında dayanmağı tələb etmişdir. Düzdür, qarşı tərəf Bəxtiyar müəllimi həmişə dərinədən hiss etməmiş, yaxud hiss etmək istəməmiş halları da yaşanmışdır. Amma verdiyi sözə əməl etməyən, şəxsiyyətə və vaxta hörmətsizlik göstərən adam, həmişə kimliyindən asılı olmayaraq onun qınaq obyektinə düşər gəlmişdir.

Mənim təlim Bəxtiyar müəllimin haqq, ədalət, düzlük, halallıq, söz sahibi olmaq, dediyi sözün məsuliyyətini həmişə dərk etmək məqamları ilə üst-üstə düşür. Mən, hətta istəmişəm ki, ətrafımdakı insanlar kimi olum, istəklərimə yetə bilim, amma alınmayıb. Bir çox məsələlər var ki, o ancaq kişinin mənsub olduğu qanla, nəsəl-nəcabətlə bir başa bağlıdır. Yaxşı xatirimdədi-Az.SSR EA-da işləyirdim, elmi işim hazır idi. Amma bir çoxlarını elmi şuraya buraxdıqları halda, mənim adımlı çəkən, yaxına buraxan yox idi. Hər bir vasitə ilə, tanışlıqla, zənglə işini başa vururdu.

Adını demək istəmədiyim bir nəfər kəmsavadda var idi ki, müdürümüzü bölgəyə aparıb qonaqlıq vermiş, görüm-baxım etmiş və istədiyinə nail olmuşdu və bu yolu mənə də məsləhət bilmişdi. Təklif ürəyimcə olmasa da, özüm-özümü çox danladıqdan sonra, səhərlərin birində müdürü qarşılamaq, ona şirinlik etmək və öz təklifimi bildirmək qərarına çox çətinliklə də olsa özüm-özümü razı saldım. Səhər tezdən gəlib müdürün gəlməsini gözlədim. Lakin pilləkənlərin ayağında dayansam da, hər şey fikrimdən çıxdı və birdə gördümkü müdürümüz məndən burda dayanmağımın səbəbini soruşur. Həmin dəqiqədən özüm-özümə söz verdim ki, mən heç kimə, heç kəsə əyilib-büzülməyəcəyəm, Tanrının mənə bəxş etdiyi məğrurluğumu itirməyəcəyəm və fikrimi əyər doğruyarsa hər kəsə bildirməkdən çəkinməyəcəyəm. Elə də etdim və heç də peşman deyiləm.

Bəxtiyar müəllimin vaxtla, sözlə, fikirlə əlaqəli düzlük və dəqiqliyə gəldikdə isə yaşadığım başqa bir nümunəni misal çəkmək istərdim. Yenə də dediyim institutda bir nəfər yaşlı və çox dünyagörüşlü Ənvər Xanlar oğlu Həsənov adlı bir müdür müavini-miz var idi. Mən isə institutda fəvqəladə hallara direktorun əmri ilə məsul bir şəxs idim və bu işlərə Ənvər müəllim rəhbərlik edirdi.

Biz bu işlərə görə instituta bəzi avadanlıq alma işlərinə getməli idik. Mən bütün işləri görmüşdüm. Lazım idi ki, Ənvər müəllim özü görüb razılığını versin ki, həmin avadanlıqları bizim instituta gətirə bilsinlər. Biz sözləşdik ki, səhəri saat 9 tamamda K.Marks heykəlinin yanında görüşək və həmin idarəyə gedək. Mən dedim ki, Ənvər Xanlarov icplus-minus 15 minut. O, gülüb baş üstə dedi. Səhəri gün mən sözləşdiyimiz vaxtdan xeyli əvvəl sövdələşdiyimiz yerə gəldim. Ənvər müəllim düz saat 9-da gəldi və mənə görəndə salam-kalamdan əvvəl, ə malades, sən çox ciddi adamsan, heç yaşlı kişilər sözlərinə əməl etmir. Amma sən malades və s. fikirlər söylədi və mənim ailəmlə maraqlandı, bizə gəlmək istədiyini bildirdi. O, gəldi atamla əsasən almanca və rusca söhbət etdi, çox məmnun oldu və o gündən böyük yaş fərqimiz olsa da dostluq etməyə başladı. İnstitutda isə mənə hər kəsə tərif edər, dəqiqliyimdən, səliqə-sahmanlı olmağımdan, ailəmədən həvəslə söhbət açardı. Bu şəxs çox dəqiq, sözü bütöv və tamahsız bir adam idi, Azərbaycan radiosunun ilk diktoru olmuşdu, Azərbaycan, rus və alman dillərini çox gözəl bilirdi, Az. SSR MK-nin 1-ci katibi, akademik Vəli Axundovla bacanaq idilər. XX əsrin 60-70-ci illərində səliqəli, dəqiq, haqqı tanıyan ziyalılarımız Akademiyada, digər təşkilatlarda yaxşı fəaliyyətdə idilər və onların ətraflarındakı insanlara yaxşı mənada təsirləri çox idi. Bəxtiyar Vahabzadə də belə ziyalılarımızdan biri idi və o, ömrünün sonuna kimi bu simasını saxlamağı bacardı.

Bəxtiyar müəllim hamının sevimli şairi olduğu kimi, bütün tələbələrindən də sevimli müəllimi idi. O, özü etiraf edir ki, "yazıçılıqla bərabər, müəllimliyin də ilkin vəzifəsi insanlarda gözəl duyğular oyatmaq, onları böyük fikirlərin arxasınca qanadlandırmaqdır".

Onun bu fikri "Qiyət" poemasının proloqunda bir daha özünü göstərir.

Yarıya bölünür günüm, saatım,

Vaxt mənim sərvətim, mənim varımdır.

Müəllimlik-mənim günüm, həyatım,

Şairlik-ən uca duyğularımdır.

Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı haqqında çoxsaylı məqalələr yazılıb, elmi araşdırmalar aparılıb, rəngarəng fikirlər söyləni-

lib. Amma mənə belə gəlir ki, böyük şairin özünün öz yaradıcılığı haqqında olan fikirləri daha dəqiq, daha dəyərlidir. Elə bu səbəbdən də mən öz araşdırmamda, ən çox onun öz fikirlərinə istinad etməyə üstünlük vermişəm. O, yazır: - "... mənə yerimdən tərpədən fikir və duyğuların özləri müəyyən bir axar yaratdıqdan sonra qələmə sarılmışam. Forma fikrimə dar gəlməyib, fikrin, məzmunun havası elə bir axar yaradıb ki, forma öz-özünə məzmunun boyuna biçilib, mən forma qəlibində istədiyimi deyə bilmişəm".

*Yaz ilham deyəni, ürək deyəni,
Yol özü dolanıb tapacaq səni.
Qəlbini, beynini nahaq yorma sən.
Yenilik xətrinə yazmaqdan saqın,
İlhamdır yaradan sənəti, şeiri.
Yağmaq xatirinə yağın yağışın
Nə bağa xeyri, nə dağa xeyri.*

Bəxtiyar Vahabzadə hesab edilməlidir ki, təkcə Azərbaycan şairi deyil. O, dünya xalqlarının şairidir, türk dünyasının şairidir. Azərbaycanla yanaşı, onun bir çox əsərləri türk, rus, özbək, alman və s. dillərdə çap olunub. Bununla yanaşı Bəxtiyar Vahabzadə bir şair olaraq deyilən ölkələrdə bir nümayəndə olaraq işgüzar səfərlərdə olmuş, öz fikri, öz yaradıcılığı ilə Azərbaycanı təmsil etmişdir. O, Türkiyə, İraq, Moskva, Leninqrad, Rusiyanın digər şəhərlərində, Orta Asiya türk respublikalarında, Misirdə, Livanda, Almaniyada, Yunanıstanda, Mərakeşdə, İtalyada və digər ölkələrdə dəfələrlə işgüzar səfərlərdə olmuşdur, bu ölkələr haqqında məqalələr yazmış, öz fikrini bildirmişdir. Onun əsərləri uzun müddət səhnələrimizdən düşməmiş, günümüzdə də Bəxtiyar Vahabzadəyə müraciətlər davam etməkdədir.

Onun etirafına görə, özünün ən çox xoşuna gələn əsərləri sevgi və nifrətinin sayəsində ərsəyə gəlmişdir. Bu zaman həmin əsərlər ürəklərə tez yol tapıb, bir könülün odunu min könülə daşıyıb, qəlbələri təlatümə gətirib, hissələrin tufanını yaradıb.

Bəxtiyar Vahabzadənin zaman haqqında fəlsəfi düşüncələri, bir növ daxili iztirablarının yekunu olmuşdur. Onun böyük səmimiyyətlə yazılan şeirləri, elə onun özüdür, sənətin çarpan ürəyi, şah damarıdır. Bəxtiyar müəllimin bu hissələrlə yazılmış əsərləri,

şeirləri bir növ bir sarsıntının, bir etirazın, bir təlatümün, bir üsyanın ifadəsidir. Onun fikrincə insan nə zaman iztirab odundan keçirsə, yaradıcılıqda o iztirablardan yanır, qovrulur, saflaşır, dadı-duzu yerində olur.

*Oxşadı gözümü hələ uşaqları
Ocağın al-əlvan alovu, közü.
Dünyaya gələli, bilmirəm nədən
Nəyə vurulduqsa, yandırdı bizi.
Mən oddan qorxmamam yanana qədər,
Mən qorxu bilmədim qanana qədər.
Elə ki, yandım,
Odlə oynamaqdan qorxdum, dayandım.*

Bəxtiyar Vahabzadənin etiraflarından biri də "Mən yaşamağı yanıb ərimək kimi başa düşürəm" fikridir. Bu münasibətlə Bəxtiyar müəllim deyir:

*Yaşamaq –yanmaqdır, yanasan gərək,
Həyatın mənası yalnız ondadır.
Şam əgər yanmırsa, yaşamır demək,
Onun yaşamağı yanmağındadır.*

O, öz-özü haqqında, yaradıcılığı haqqında söz deməkdən, fikir söyləməkdən çəkinməmişdir, qapalı adam olmamışdır. "...yaratdığım şeirlər hissimin, fikrimin, əqidəmin ifadəsi olmaqla mənim imanımdır, dinimdir, həyat qayəmdir"-deməklə özünə və yaradıcılığına səmimi olaraq dəyər verir.

Milli poeziyamızın bayraqdarı Bəxtiyar Vahabzadəni ən çox lirik şair adlandırırlar. Burada qəbahətli heç nə yoxdu. Onun lirik şeirləri yetərincədi və istənilən şairin yaradıcılığında lirika bu və ya digər tərzdə özünü göstərir. Lakin bütün bunlarla yanaşı mənə sevimli şairimizi fəlsəfi fikirli şair, yazılarında fəlsəfi fikirlərin çoxluğu ilə seçilən şair adlandırırdım. Özünün söylədiyi kimi, onun üçün şeir, ürəkdə aşib-daşan, çarpazlaşan duyğuların, beynini gəmirən fikirlərin ifadə vasitəsidir.

Yəni, Vətənin və xalqın ağrı-acılarını şəxsi ağrı-acılar kimi öz qəlbində yaşadan bir ziyalı olmadan vətənin, xalqının şairi olmaq müşkül məsələdir ki, burada da fəlsəfi fikirsiz ötürmək mümkün olan məsələ deyildir. Bu sualı o, dolayısı ilə cavablandırır – "...

dünyada baş verən irili-xırdalı bütün hadisələrə qəlbimin qapıları açıqdır. O hadisələr qəlbimdən keçib duyğuya, duyğudan keçib şeirə çevrilir”. Mənəvi cəhətdən zəngin olan Bəxtiyar Vahabzadə fəlsəfəsiz yaşaya bilməzdi. Bu tarixi bir reallıqdır. O, çox sadə dildə, el dilində, xalq dilində danışmağa üstünlük verən bir şəxs olmuşdur ki, xalqın da hər ifadəsi, hər kəlamı fəlsəfi fikirlər toplusudur.

Bəxtiyar müəllimin məxsusi yoldaşlığı, dostluğu var idi. Hətta bu haqda mənim başqa bir yazım da var. Həyat elə gətirmişdir ki, mənim ömrüm müxtəlif təbiətli, müxtəlif ixtisas sahibi olan ziyalılar, dövlət xadimləri arasında keçib ki, bu ziyalılardan biri də Bəxtiyar Vahabzadədir.

Onun dünyanın müxtəlif bölgələrində çoxlu sayda ziyalı dostları var idi. Bunların hər biri ilə ünsiyyət, əlaqə həmin şəxsin –şəxsi göstəricilərinə uyğun bir tərzdə Bəxtiyar müəllim tərəfindən qiymətləndirilirdi və bu insanların heç biri ondan incik düşməzdi, baxmayaraq ki, böyük şair şəxsi fikrindən qalan deyildi.

Etiraf edirəm ki, Azərbaycan ziyalıları sırasında Bəxtiyar Vahabzadə Az. SSR EA-nın əməkdaşı, geologiya-mineralogiya elmləri doktoru, professor Xudu Məmmədovla və tibb elmləri doktoru, professor Nurəddin Rzayevlə məxsusi ünsiyyətdə idi. El demiş, aralarından su keçmirdi. Onların hər üçünün fikir duyğuları, dünyaya baxışları, səmimiyyətləri, vətənpərvərlikləri, siyasi dünyagörüşləri, həyata baxışları, xalqa münasibətləri, pak şəxsiyyət olmaları, dünyaya sığmamaları, dostluqda səmimiyyətləri, doğru söz sahibi olmaları, bu üç şəxsiyyəti, bu üç ziyalını bir-birlərinə çox cəzbedici edirdi. Bunların hər üçü ilə şəxsi tanışlığım və şəxsi əlaqəm olduğundan onların hər birinin ayrılıqda və üçünün də bir yerdə olmaları anında nə ilə nəfəs aldıklarını həmişə gözəl anlamışam. Bir sözlə sənətləri müxtəlif olsa da, qarşılıqlı əlaqələri, dostluqları, cəmiyyətə baxışları bir-birlərini tamamlayırdı.

Bir sözlə mənim dilimlə desək, onların hər üçü milli ziyalı idi, Azərbaycan türkünün milli-mənəvi dəyərlərini çox gözəl əxz etmişdilər. Amma bu üçlükdə də Bəxtiyar Vahabzadənin seçilən və fərqli cəhətləri də var idi. Bəxtiyar müəllimin kitablarının, şeirlərinin sayı hesabı yox idi, Bəxtiyar müəllim dəfələrlə Mili Məclisin

deputatı olmuşdu, Bəxtiyar müəllimin çoxsaylı mükafatları, təltifləri, orden və medalları var idi, həm də SSRİ miqyasında. Bunların hamısını bir-bir sadalasaq, lazımdır ki, ona da başqa bir kitab həsr edək. Elə bu fikrimi Bəxtiyar Vahabzadənin öz sözləri ilə yekunlaşdırmaq istərdim – “İnsan qarşısına qoyduğu məqsədə və bütün arzularına tam nail ola bilməz”.

Ürəkdəki arzular əməllərdən əzəldir,
Eləmək istədiyim mənim elədiyimdən
həm çox, həm də gözəldir.

Arzu edərdim ki, milli poeziyamızın bayraqdarı kimi tanınan Bəxtiyar Vahabzadənin digər fikir və düşüncələrindən də milli mənafeələr xeyrinə istifadə olunsun, onun fikirləri təhlil edilsin Vətən naminə təbliğ edilsin. Böyük şairimizi oxuyan, yaxud onun haqqındakı fikirləri dinləyən insanlar, əsasən Bəxtiyar Vahabzadəyə ancaq şair gözü ilə baxırlar, onun şeirinin nə dərəcədə özünə xoş gələcəyi haqqında düşünür. Əsl həqiqətdə isə Azərbaycan türkünə, Azərbaycan dövlətinə, onun gələcəyinə lazım bütün məsələlərə Bəxtiyar Vahabzadə hansısa dərəcədə fikir bildirmişdir. Bunun özü əslində bir çoxumuza, xüsusən də səlahiyyət sahiblərinə bir yol, bir dərs, bir istiqamət deməkdir. Əlbətdə Bəxtiyar kimliyini, mətbuatda qeydə alınmayan ideyalarını onunla təmasda olanlar yaxşı bilməlidir. Ancaq, təəssüflər ki, Bəxtiyar Vahabzadədən bu yönlü “dərs” alanlar susur, onun Vətən və Xalq üçün çox gərəkli fikirlərini təbliğ etmirlər, vətəndaşlıq borclarını yerlərinə yetirmirlər.

Mənim özümün uzun illər yaşadığım, içində olduğum bir mühit üçün, onun mənfəi və çatışmayan cəhətləri üçün Bəxtiyar Vahabzadənin çəkinmədən dediyi fikirlər çox doğrudur, həqiqəti əks etdirir və onun dedikləri Bəxtiyarın özünə deyil, Vətənə, Azərbaycana gərəkli, hamımızın baş ucalığı üçün gərəkli. Bu mənada Bəxtiyar Vahabzadənin vaxtı ilə “Azərbaycan kommunisti” jurnalının “Elmimiz niyə geri qalır? sorğusuna cavabı çox yerinə düşər:

“Səbəblər çoxdur. Mən ən vaciblərini deyəcəyəm.

Birinci səbəb alimlərimizdə vətəndaşlıq duyğusunun zəifliyi, şəxsi duyğunun ictimai duyğudan qüvvətli olmasıdır. Bu yalnız alimlərimizə xas deyil, bu bəla ümumiyyətlə, hamımıza aiddir. (tə-

vazökarlıq edir. Z.N.) “Mən”in, “biz”dən üstün olması bizim bir çox bələlərimizin əsasını təşkil edir. Aqillərdən biri çox gözəl deyib: “Alimin vətəni yoxdur, amma elmin vətəni olmalıdır”, yəni alim bilməlidir ki, hansı vətənə, hansı xalqa və nə üçün xidmət göstərir.

Çox təəssüf ki, bizim alimlərimizin əksəriyyətində ictimai duyğu, vətəndaşlıq hissi zəifdir. Elə alimlərimiz var ki, doğma ana dilini bilmir. Deyəcəksiniz, dilin elmə nə dəxli var? Mən deyirəm, var! Ana dilini bilməyən, ana vətənə qulluq göstərmək, onun çiçəklənməsi yolunda hər fədakarlığa qatlaşmaq haqqında düşünərmə? Yox! Əgər bu, həqiqətsə, beləsindən Ana vətəni yüksəldəcək elmi kəşfləri gözləmək nadanlıqdır. Bunun da nəticəsində biz elmə qulluq etməli ikən elimimiz bizə qulluq edir.

Yəni dissertasiyalar yazıb maaşımızı artırmaqla məşğuluq. Elmə elm kimi xidmət etmir, elmə güzəranı yaxşılaşdırmaq vasitəsi kimi baxırıq. Demək “mən”, “biz”dən qabağa keçir. Buradan da elmi kadrların seçilməsindəki əyintilər meydana çıxır. Kimlər gəlir elmə? İstedadı ilə deyil, fərasəti və məharəti ilə elm zirvəsinə dırmaşa bilənlər, ziqzaqlardan əyilə-əyilə keçə bilənlər...

Bir misal demək istəyirəm. 1972-ci ildə universitetin filologiya fakultəsində qəbul imtahanı götürürdüm (40 illik müəllimlik fəaliyyətimdə birinci və axırıncı dəfə o zaman qəbul imtahanında olmuşam). Abiturientlərin əksəriyyəti orta məktəbin proqramında olan məlum “Hacı Qara”, “Vaqif”, “Sevil” və s. mövzularında sərbəst iş yazır, amma mücərrəd mövzulardan çəkinirdilər. Niyə? Ona görə ki, onlarda bu şablon mövzuların şparqalkaları var idi, gizlində köçürürdülər. Bu köçürmə əməliyyatı abiturientlərin istedadını və qabiliyyətini bildirmə bilməz. Mən isə istedad axtarırdım. Bu isə mücərrəd sərbəst mövzularda özünü göstərə bilərdi. Uşaqlardan biri “Mən niyə vətənimə sevirəm” mövzusunda sərbəst iş yazırdı. Gözüm bunu aldı və uşaq yazdıqca başının üstündən onun yazısını izlədim. Yazısı təxminən belə idi: “Mən Ermənistanın filan kəndindənəm. Bizim kəndin yanından Bakı-İrəvan qatarı keçir. Mən həmişə stansiyağa gələr, Bakı-İrəvan qatarının arxasınca baxar, onu həsrətlə yola salardım. Sonuncu vaqonun arxasınca baxarkən mənə elə gəlirdi ki, qoşa relslər mənə doğru uzanan anam Ba-

kının qollarıdır. O mənə bağrına basmaq istəyir”. Bax, bu, istedad nümunəsidir. Çünki bu yazıda şablon yoxdur. Bu yazı Vətən həsrətilə yaşayan gənc bir ürəyin hərarətli çırpıntılarıdır.

Buna baxmayaraq, nə olsa yaxşıdır? Bu yazını yoxlayan müəllim, yazıda iki vergül, bir orfoqrafik səhv tapdığından ona 3 qiymət vermişdi. Buna nə demək olar? Abiturient istedadlı, ona qiymət verən müəllim isə istedadsız bir pedant olduğundan istedadı qiymətləndirə bilməmişdir.

Bəlkə başqa səbəb də var. (yəqin ki, rüşvət nəzərdə tutulur.Z.N)

Demək çətindir. Yalnız onu demək olar ki, elmi və zəkani qiymətləndirmək səlahiyyətində olanlarda həmin abiturientin qəlbinə Vətən hissinin olmaması faciəmizin əsasıdır.

Biz nə qədər ki, elmi kadrları istedadla və zəkaya görə deyil, münasibətə görə seçirik, elmimiz bir addım da irəli gedə bilməyəcək. Elmi kadrları seçənin bircə amalı olmalıdır. O bilməlidir ki, Vətənin gələcəyi üçün alim seçir. Etiraf edək ki, qonşularımız elmi kadrları öz şəxsi arzuları naminə deyil, məhz gələcəyi naminə seçdiklərindən elmləri bizdən çox irəlidir. Axı, indiki zamanda Vətənin gələcəyi o Vətənin elmindən asılıdır. İndi elmsiz xalq silahsız əsgərdir. Bəs biz Vətənin və xalqın inkişafında elmin əhəmiyyətini nə zaman dərk edəcəyik? Bunu tam mənasında dərk edib, Vətənin və xalqın mənafeyini hər cür şəxsi hissimizdən irəli çəkmək üçün biz sözün həqiqi mənasında özümüzü dəyişməli, yenidən qurmalıyıq”.

Bəxtiyar Vahabzadə yuxarıda buyurduğu bizlərin şəxsi duyğusunun üstün olması məsələsi, mənim yaşadığım həyatın bütün illərində mövcud olmuşdur. Azərbaycanın digər cəmiyyətlərindən fərqli olaraq elm məkanı olan Akademiyada yaxşı insanlar, savadlı insanlar, millətini, dövlətini istəyən insanlar heç də az deyildi.

Lakin, “yuxarının” tələbi, elmə münasibəti, mənəm-mənəmli bu mühiti qarışdırırdı, alimlərin daxili düşüncəsi ilə işləməsinə və yaşamasına əngəl törədirdi. Əgər Akademiyada mövcud olan institutların birinin müdürüsənsə səndən heç də ziyalı fikri ilə yaşamağa imkan verilmirdi. Yuxarıların tapşırığı ilə bəzən elm adamı olmayan bir şəxs alimin ağası seçilirdi. Bunlar isə milis qaydası ilə

işləyirdilər. Ruslar demiş-prikaz naçalnika-zakon dlya podçinyon-noqo düşüncəsi ilə işləyirdilər. Bu xasiyyət eyni ilə onun tabeçiliyində olan şəxslərə ötürülürdü. Yaxud hər şeydən əl çəkib buradan uzaqlaşmalı idin.

XX əsrin 70-ci illərindən sonra bütün respublikada olduğu kimi, Akademiyada da yerliçilik xəstəliyi geniş yayılmışdı. Talantlı insanlar qalırdı bir kənarda, elmlər namizədliyindən yuxarı gedə bilmirdi, baş elmi işçi vəzifəsinə keçirilmirdi, onun yaşam tərzı ağırlaşırdı, hətta ailədə öz nüfuzunu saxlaya bilmirdi.

Qohumu, atası, babası, yerlisi seçilən bir vəzifədə işləyən kəmsəvadlar isə qısa müddətdə elmi mühitini öz istəkləri çərçivəsində formalaşıdır bilirdi. Heç kim belə adamların önünə keçə bilmirdi. Söz də belə adamların idi, vəzifə də. "Dayaqlı" adamlar elmlə dərindən məşğul olmurdular və onların belə bir qabiliyyəti də yox idi. Hər kəs bu axının qabağına çıxıb fikir bildirsəydi, onun sonu çatırdı. Müxtəlif bəhanələrlə gözdən salınırdı. Ərsəyə gətirdiyi elmi yazılar elmi şuradan keçmirdi, ləngidilirdi, inkişafına imkan verilmirdi, ünvanına böhtanlar yağdırılırdı. Ən yaxşı halda elmi dəyəri olan yazılar, məqalələr, kitablar, rəhbərliyin adı birinci yazılmaq şərti ilə çap oluna bilərdi. Gəlin etiraf edək ki, həmin "ənənə" indi də davam etməkdədir.

Elmlər Akademiyasının institut rəhbərləri mütləq KQB ilə əlaqədə olmalı idi, öz işçiləri haqqında müəyyən məlumatlar verməli idi. Əksər hallarda isə bu "rəhbərlik" KQB-nin tapşırıqları əsasında öz işlərini qururdular. Əks təqdirdə vəzifədən getməli idi və çox pis vəziyyətə düşməli idi. Bu "pastanovka" isə elmin inkişafının qarşısını alırdı və elə indidə alır. Odur ki, hər kəs bu şərtlərlə işləməyi bacaran insanları elm aləminə işə götürürdü. Belə demək mümkünsə "dayısız", amma savadlı, elini-obasını sevən, düzgünlüyü xoşlayan, haqqın yanında dayanan talantlı insanları elm aləmindən uzaqlaşdırılırdı, yaxud əvvəldən buraya buraxılmırdı.

Bu əqidə ilə yaşayan və işləyən səlahiyyət sahibləri milləti, onun gələcəyini bir kənara qoyub, öz şəxsi maraqları naminə dərindən-qabıqdan çıxırdılar. Bu isə başqa sahələrdə olduğu kimi, elm aləmində də öz mənfə izlərini qoyurdu.

Görün vəziyyət hansı həddə çatmışdı ki, Azad Mirzəcanzadə kimi dünya şöhrətli alimi tutduğu vəzifədən uzaqlaşdırmaq üçün bir qrup əldəqayıрма alimlər ondan şikayət ərizəsi yazmışdı. Səbəbi isə onun rəhbərlik etdiyi təşkilata heç kimin müdaxilə edə bilməməsi idi. Çünki Azad Mirzəcanzadə saf, düz, savadlı və ən vacibi isə rüşvət almaması idi. Şikayətçilər isə mafioz həyatı yaşamış, ona aludə olmuş adamlar idi. Elmin mərkəzində olduğum üçün bu "insanları" çox yaxşı tanıyırdım.

Amma, mühit onların təbinə uyğun idi. Azad Mirzəcanzadə tutduğu vəzifədən uzaqlaşdırıldı və elmi ad alma alveri başladı. Savadsızlar heç kimə lazım olmayan mövzuları pulla yazdırdılar, alimlik diplomunu da, institut diplomu kimi pulla aldılar və keçib Azad Mirzəcanzadə kimi dahilərin kreslosunda oturmaqla, rüşvət-xor əməllərini, qohumbazlıq əməllərini, yerlibazlıq əməllərini daha da şiddətləndirdilər. Bir sözlə bu "qayda" uşaq baxçalarından başlayıb, orta məktəblərə, peşə məktəblərinə, texnikumlara, institutlara, oradan təyinatlara və ən nəhayət aspiranturalara, müqəddəs məkan olan Elmlər Akademiyasına ötürüldü.

Bütün bunları yaxşı bilən, anlayan, dərk edən, hər gün görən və yaşayan Bəxtiyar Vahabzadə daha nə deməli idi ki?!

Millətdən ummaq, incimək qətiyyətlə olmaz. Xalqımızın belə-belə işlərdə günahı yoxdur. Elmimizin geri qalmasının da əsas səbəbi, başqa sahələrdə olduğu kimi ancaq və ancaq dədədən asılıdır. Dədə ailədə nizam yaratmaq istəyirsə, özü düz olmalıdır, haqqın ədalətin, mənəvi dəyərlərin yanında olmalıdır, uşaqları arasında ayrışdırıcılıq etməməlidir, övladlarının hamısını təmiz qəlblə sevməlidir, hər kəsin dəyərini onun qabiliyyətində görməlidir. Əzizimiz Bəxtiyar Vahabzadə öz ailələrindən danışarkən, babasının tutduğu yolu xatırladı.

Azərbaycan xalqı milli-mənəvi dəyər baxımından da dünyaya nümunədir. Lazımdır ki, bu qaydanı, bu ənənəni, bu yadigarı itirməyə, itirdikmi-özümüzü də itirəcəyik, milləti məhvə sürükləyəcəyik.

Bütün bunlar olmasın deyə, Bəxtiyar Vahabzadə də, jurnal muxbirinin suallarına çox dürüst cavab vermişdir. Həm də çox mə-

dəni və qısa cavab vermişdir. Bunun özü də Bəxtiyar Vahabzadə böyüklüyünün yekunudur, onun milli-mənəvi partretidir.

Gəlin görək Bəxtiyar Vahabzadə böyüklüyündən, milli-mənəvi dəyər tövsiyələrindən yetərinə bəhrələnirikmi? Əlbətdə, yox deyəcəm! Çünki bunu təkcə mən deyil, bütün Bəxtiyar sevənlər anlayır və bilirlər.

Elmimiz niyə geri qalır? Sualına Bəxtiyar Vahabzadənin yuxarıda cavabı vardır. Şərhinə gəldikdə isə o, göstərir ki, 40 il universitetdə işlədiyim bir müddətdə ancaq birçə dəfə qəbul imtahanlarında iştirak etmişəm. Bu fikrin açıqlanmasının birçə cavabı var. Universitet rəhbərliyi, qəbul komissiyası ondan heç nə tələb edə bilməzdilər, tələb etməyin də əhəmiyyəti olmayacaqdı. Çünki Bəxtiyar Vahabzadə təmiz və pak bir insan idi. Onun mənəviyyəti buna yol verməzdi. O, həmişə başa düşmüşdü ki, pulla, tanışlıqla, qohumbazlıqla, yerlibazlıqla və ən nəhayət yuxarıların tapşırığı ilə insititutlara qəbul olma yolu ilə millətin el demiş “evi yıxılır”. Belə yolla “təhsil” alıb, diplom alıb əsl alim olmaq çətindir, nəticəsizdir və belə-belə üsullarla millətə xidmət etmək olmaz. Əksinə, bu yolla ancaq və ancaq millət, onun elmini geriye sürükləyirsən. Milli-mənəvi dəyər sahibi millətə, dövlətə, xalqa xəyanət edə bilməzdi.

Bu mövzu mənim özümün də yaralı yerlərimdən biridir. Az SSR EA-da işləyərkən elmi rəhbərimlə münasibətim pis deyildi. Şəxsi məsələlərinde məxfi saxlamaq istədiyi işləri ancaq mənimlə idi. Mən adi söhbətləri belə, bir insanınkini digərinə deməyi xoşlamazdım, bu mənim qanımdan, tərbiyəmdən irəli gələn bir məsələ idi. Əgər iki insan arasında hansısa bir söhbət, bir hadisə baş verib-sə, deməli üçüncü şəxs burada artıqdır və “ağzıboşluq” çox fəsadlar törədir, kişi hörmətini itirir, milli-mənəvi dəyərlərə hörmətlə yanaşmır. Rəhbərim Akademiya ilə yanaşı institutda da dərs deyirdi. Bir müddət işlədikdən sonra məni də instituta öz yanına aparmaq istədi. Mənə dedi ki, sənədlərini düzəlt sən də oraya aparacam. Mən baş üstə desəm də, sənədləri hazırlamadım, getmək istəmədim. Lakin onun xatirinə dəyməmək üçün susdum. Günlərin birində məni otağına çağırıb danladı ki, adamlar instituta müəllim düzəlmək üçün rüşvət verir, yuxarılardan zəng elətdirir, dəridən

qabıqdan çıxırlar, sən isə naz edirsən, niyəsinə də demirsən. Bilirdim ki, qəlbimdəkini ona desəm inciyəcək, elə bu səbəbdən də hər dəfə onun tələbini “yola verirdim”. Bu dəfə isə rəhmətlik əl çəkmedi. Məcəburiyyət qarşısında qalıb dedim: “Şef (mən ona şef deyə müraciət edərdim) mən institut müəllimləri sırasında olmaq istəmirəm. Çünki onlar rüşvətxordular, tələbələrə qiyət yazmaq üçün rüşvət tələb edirlər. İnsanlar mənim təmiz olmama, rüşvət almağa inanmayacaqlar. Ancaq pula ehtiyacım var. Rəhbərim həm də mənə yardımçı olmaq istəyirdi, mən fikirləşənləri o fikirləşmirdi. Bu söhbətdən o, çox pis vəziyyətə düşdü. Özü də infarkt keçirmiş insan idi. Onun bu vəziyyəti məni qorxuya saldı. O, arada bir söz də işlətdi. Nə danışsın ə, bəyəm mən rüşvət alanam?! Mənsə dedim –şef bilirəm siz rüşvət alan deyilsiz.

Bunu mən bilirəm, amma bütün Bakı bilmir axı, bu bir. Birdəki görəcəksiz ki, özünə inamı olmayan tələbə, yaxud onun qohum-əqrabasından biri sizin evə iki klo alma ilə, yaxud bir hinduşka ilə gəlir. Etika xatirinə sizdə onu qapıdan qova bilməyəcəksiniz. Bəs bu rüşvət deyil? Bunları eşidən kişinin əhvalı pisləşdi. Mənim əhvalım da ondan da pis oldu. Başladım ona yalvar-yaxar etməyə ki, keçin mənim “günahımdan”, zarafat edirəm, nə desəniz edəcəyəm və s. Axır ki, professora dərman verdim, əl-ayağını ovuşdurdum, lakin qorxu canımdan çıxmıdı. Heç kim bilməsin deyə, onu bir maşına qoyub evinə apardım və axşam xanımı gələnə kimi ona qulluq etdim. Etiraf edirəm ki, bu əhvalatı da rəhbərim heç kimə danışmadı və növbəti tədris ilində institutda dərs aparmaqdan imtina etdi.

Milli-mənəvi dəyərlərin çox böyük bir məsələ olduğunu Bəxtiyar Vahabzadə çox kiçik yaşlarından, elə öz ailəsindən mənimsəmişdi, onun hansısa bir təbliğata ehtiyacı yox idi, əsl kişi kimi yaşamağa önəm verirdi.

Bəxtiyar müəllim ömrünün son illərini “sekanın binası” adlanan mənzilində keçirmişdir. Bu evdə də olmuşam. Onun bir qonşusu var idi ki, vaxtı ilə sekada şöbə müdürü vəzifəsində işləmişdi. Mənsə onunla Komitə sədri olarkən yaxından tanış olmuşdum. Mən Nazirlər Kabinetində işləyərkən həmin komitə mənim şöbəmin kurasiyasında idi. Həmin vaxtlar belə deyirdilər və ona qarşı

bir qrup adamlar böhtan atır, onu vəzifəsindən uzaqlaşdırmaq istəyirdilər. Mən isə onunla yaxın olmasam da, bu ədalətsizliyə etiraz etdim, onun Komitə Sədri vəzifəsindən uzaqlaşdırılmasına yol vermədim, onu istəməyənlərin “paxırını” açdım. Bu hadisə bizi yaxınlaşdırmışdı və bu şəxs mənimlə bəzi sirlərini bölüşdürürdü. Növbəti görüşlərin birində bikef olduğunu bildirdi və oğlundan mənə narazılığını açıqladı. Ancaq oğlu haqqında mənim təəssüratlarım yaxşı idi, sadə və səmimi oğlan idi. Söhbətin gedişində komitə sədri özündən müştəbeh insanlar kimi danışdı və söylədi ki, o, sekada işləyərkən rəhbərlik onu və digər şöbə müdirlərini yanına çağırmış, onlara həmişəkindən fərqli olaraq qaş-qabaq tökməmiş, əsəbi danışmamış, heç kimi hədələməmiş və gülər üzlə kimin uşağının onuncu sinifi bitirəcəyini soruşmuşdur. Şöbə müdirləri öz uşaqları haqqında məlumat verdikləri qeydə alındıqdan sonra, rəhbər növbəti sualını vermişdir ki, kim hansı ixtisas üzrə, hansı instituta qəbul olunmaq arzusundadır. Sualların cavabı yekunlaşdıqdan sonra, sekanın şöbə müdirlərinin gülməşəkləri aidıyyatı ixtisaslar üzrə sənədlərini ali təhsil ocaqlarına vermişlər və formal olaraq imtahan verib ali təhsil almışlar. Təbii ki, bu uşaqların təhsil alma prosesi də formal olmuş, başları sığallana-sığallana təhsillərini başa vurmuşlar. İşləmək zamanı gəldikdə isə bu “uşaqların” savadsızlığı, acizliyi ortaya çıxmışdır ki, bu uşaqlardan biri də mənimlə söhbət aparan Komitə sədrinin oğlu idi. Kişi çox pis vəziyyətdə qalmışdı, tutduğu əmələndən çox peşiman idi.

O, başqa bir məqamdan da söhbət açdı və söylədi ki, sekadan universitet rəhbərlərinə tapşırıq verilərkən, bu uşaqların siyahısı qəbul komissiyasının rəhbərliyinə verilmiş və boş qalan vakant yerlər isə pulu alınaraq, digər bir siyahı ilə qəbul komissiyasının sədrinə, onların qəbul əməliyyatının aparılması prosesi tapşırılmış. Buradan toplanan pulların bir qismi təhsili idarə edən nazirliklərin birinci adamlarına, onlar isə öz növbəsində “şeflərinə” ötürərək almışlar.

Vətəni və vətənin vətəndaşı üçün canını belə verməyə hazır olan böyük insan Bəxtiyar Vahabzadə bu işləri, millətinin küreyinə saplanan xəncərə necə dözə bilirdi, bu eybəcərliyi necə qəbul edə bilirdi. Təbii ki, təhsildə gedən belə bir eybəcər prosesdən sonra

elminizin yüksək səviyyəsindən danışmaq qeyri mümkündür və odur ki, Bəxtiyar Vahabzadə də bu suala öz tarixi cavabını vermiş, kimin-kim olduğunu ortaya qoya bilmişdir. Bu söylənilənlərdən ümumi fikrə gəlmək üçün Bəxtiyar Vahabzadənin suala şərhinin sonuncu ifadəsini təkrar etmək vacibliyi yaratmışdır. “...elmi və zəkani qiymətləndirmək səlahiyyətində olanlarda həmin abituriyentin qəlbindəki Vətən hissinin olmaması faciəmizin əsasıdır”. Bəli təhsilə belə münasibət millət üçün əsl faciədir.

Elm sahəsində azdan-çoxdan əldə etdiyimiz nailiyyətlərin son 40-45 ilindəkilər isə əsl ziyalılarımızın başqa bir mövqeyi olmuşdur. Burada əsas yol Az. SSR EA-nın bəzi əməkdaşlarının tapdığı çıxış yolu olmuşdur.

Bəxtiyar Vahabzadə ilə yanaşı milli ziyalılarımız, bəzi yəhudi ailələri öz uşaqlarını gizli olaraq müəllim yanına qoyar, pul ödəyirdilər. Belə valideynlər orta məktəb və institut müəllimlərinə etibar etməzdilər. Onlar uşaqlarını ancaq Akademiya işçilərindən elmi dərəcəsi olan alimlərin yanına gətirərdilər. Bu uşaqlar isə getdikləri ixtisas sahələrində birinci olar, dörd qiymət alsalar da, istədikləri sənətin oxucusu olurdular.

Mən də bu prosesin içində idim və söylədiklərimi bütün təfərrüatı ilə bildiyimdən uşaqlarımı Akademiya əməkdaşlarının hazırlaşdırmasına yönəltdim. Birinci uşağım qızıl medala namizəd idi. Onlar bir neçə nəfər idilər. Onuncu sinifi qurtarmağın vaxtı hələ olmasa da, məktəbdə qızıl medalçılarla, onların valideynləri ilə əlaqəyə artıq başlanmışdı. Mənim uşağımda medal almağı çox istəyirdi. O vaxtlar qızıl medal alan uşaqlar institutlara imtahansız qəbul olunurdular. Bunun özü də uşaqlara və onların valideynlərinə bir stimül verirdi. Qisası, məni məktəbə dəvət etsələr də, mən getmədim. Həmin illərdə Akademiya işçilərinin böyük nüfuzu hələki qalmaqda idi. Məktəbə getmədiyimdən, uşağımın sinif rəhbəri bizim evə gəlmişdi. Əlbətdə bu gedişlərin mənasını mən yaxşı bilirdim. Elə bu səbəbdən də uşağın anasına tapşırıdım ki, müəlliməyə yaxşı süfrə açsın və ona bir hədiyyə də versin. Bununla yanaşı mənim özüm də müəllimə ilə çox mehriban söhbət etdim və söylədim ki, müdürünə çatdırsın ki, məndən ehtiyat etməsin.

Mən heç nəyi bilmirəm, heç nəyi görmürəm və qızıl medal da istəmirəm. Evdə yüngülvari narazılıq olsa da, uşağı da, anasını da anlatdım ki, uşaq istədiyi instituta daxil olacaq. Birdə ki, akademiya işçisi 3.000 manat qızıl medala, 10.000 manat instituta pul ödəmək iqtidarında deyil və bunun heç bir mənası yoxdur. Uşağı da inandırıdım ki, həmin pulu verəcəm sənə pal-paltara və onlar hər fəslə bir komplek olacaqdır.

Dediym kimi də etdim. Uşaq səhər imtahana getməli olduğu halda, mən Moskvaya ezamiyə ilə getməli oldum. Uşağın riyaziyyat müəllimindən isə xahiş etdim ki, onun gətirdiyi yazıları yoxlasın və mən ona telefon açanda mənə desin. Uşaq yaxşı yazmışdı, müəllimi onun yazılarını yoxlayıb, hər şeyin düzgün olduğunu mənə bildirdi.

Mənsə bir az da fərəhlənib uşağa verdiyim vədi yerinə yetirməklə ailə üzvlərinin hər birinə dəyərli hədiyyələr aldım. Təbii ki, hədiyyələr kimin nəyə ehtiyacı cərcivəsində idi. Uşaq həmin dövrdə eksperiment adlanan üsulla, yazılı olaraq beş alırdısa, sonrakı imtahanlardan azad olurdu. Belə də oldu və uşaq öz qrupunda əla qiymətlə instituta daxil olan yeganə uşaq oldu və heç kimin təsiri olmadan sinifkom təyinatı da oldu.

Söylədiyim bu misalla demək istəyirəm ki, həmin illərdə və günümüzdə orta nəslə təmsil edən alimlərimizin, seçilən ziyalılarımızın üzağardıcı fəaliyyətləri akademiya əməkdaşlarının seçdiyi yolun bəhrəsidir.

Təbii ki, onlar da bu yolu kefdən deyil, məcburiyyət vəziyyətində qaldıqlarından seçmişdilər. Hər şey öz axarı ilə, qayda-qanunla, milli baxış nöqteyi nəzərindən həyata keçirilsəydi, bu yola da ehtiyac qalmazdı, hər kəs öz işində məsuliyyətli olardı, milli mənafeələr ikinci, üçüncü sıraya keçməzdi. Millət, onun nümayəndəsi, xüsusilə ziyalılar, səlahiyyət sahibləri həmişə özünü, ailəsini, uşaqlarını, qohumlarını deyil, milli mənafeələrimizi önə çəkməlidirlər.

Bax dahi şairimiz, milli qeyrətli ziyalımız Bəxtiyar Vahabzadənin də bizlərdən istəyi, arzusu, tələbi bu olmuş, millətə xidməti əsl kişilik hesab etmişdir.

Bəxtiyar dühası, dühadan-dühadır, hər iki kəlməsindən biri həqiqətdir, xalqdır, vətəndir. Bəxtiyar Vahabzadənin elmdə, təhsildə və bununla bəhəm mənəviyyatdakı paslanmaları açıqdan-açığa aiddiyyatı qurum və onun rəhbərlərinə ünvanlaması, bəlkə də bu sahədə bizə bir istiqamət, bir yoldur. Onun bu sahədə söylədiyi ifadələr şair Abbasəfəyə açıq məktub yazısı çox diqqət çəkəndir, zamanının insanlarını düşündürəndir.

“Yazıq həqiqət! Mən səni həmişə zəiflərin himayəsində, güclülərin hədəfində gördüm. Ona görə də bir zaman demişdim: “Mənim həqiqətə yazığım gəlir”. Bu o həqiqətdir ki, C.Brunların, Nəsimilərin zəkasında işığa döndüyündən, janna Arkaların, Babəklərin qılıncında parladığından zaman onların məhvində səbəb oldu.

Yazıq həqiqət! Sən niyə sənə vurulmuş adamlara üzüağlıq əvəzinə üzqaralıq gətirirsən, sən niyə dilə gələndə sahibinə xəcalət və məhkumluluq bəxş edirsən? Sən zor sahibləri üçün elə qorxulusan ki, səni məhv etmək zərurətə çevrilir. Çünki sənə varlığın güclülərin yoxluğu deməkdir. Sənə yaşamağın üçün beynində məskən saldığı adamların susmağı lazımdır. Çünki sən susmasan, onları susdurmalıdılar. Amma sən susursansa, demək yaşamırsan. Onda sənə varlığından necə danışmaq? Sən yoxsansa, yalnız insan var, insanlıq yoxdur. İnsanlıq yoxsa, demək insan da yoxdur. Çünki insanın insanlığı onun insanlıq duyğularındandır.

İnsanlığın tarixi insanın həqiqət uğrunda mübarizəsi tarixidir. Ey insanlığın daim can atdığı, uğrunda qurbanlar verdiyi işıqlı həqiqət! Sən insanlığın, ədalət və xeyirxahlığın əkiz qardaşın! Səndən necə keçmək olar! Ancaq durğunluq (M.S.Qorbaçov dönmə Z.N.) adlandırdığımız o mənfur illərdə sən könül dustağı, bir parça çörəyin məhkumu idin, o illərdə səni könlündə və beynində dustaq etməyənlər özləri dustaq olub, min cür məşəqqətə və işgəncəyə məruz qaldılar. Buna görə də birtəhər yaşamaq üçün can qorxusundan beynimiz və qəlbimiz işıqlı fikirlərin qəbiristanlığına döndü. Çünki susub min-min həqiqəti beynimizdə və qəlbimizdə öz əllərimizlə öldürdük”.

Bax budur Bəxtiyar Vahabzadə həqiqətləri, onun uğrunda mübarizəsi, milli-mənəvi portreti.

Deyilənlərə onu da əlavə edək ki, Sovetlər, hətta müstəqillik dövründə oxucusu Bəxtiyar Vahabzadəyə özünün dediyi kimi ümid yeri kimi baxmışlar, onun hər fikrini izləmişlər, “Mənə ümid kimi bax” şeirində dediyi kimi:

*Mənə ümid kimi bax-doğulduğum gümanını,
Mənə işıq kimi bax-dağıdım dumanını.
Mənə inam kimi bax-sinə gərim çətinə,
Mənə sevgi kimi bax-dönüm məhəbbətinə.
Mənə bahar kimi bax-yaşıllanım, allanım,
Mənə payız kimi bax-şirələnəm, bullanım.*

Böyük şairimiz Bəxtiyar Vahabzadə milli-mənəvi dəyərlərimizin elə bir istiqaməti yoxdur ki, müasir insanlara, müasir gənclərə və hətta bəzi müasir ziyalılara, yazarlara örnək olmasın.

Onun bizlərə ərməğan etdiyi yollar, istiqamətlər çoxdur. Bu mənada onun Bütöv Azərbaycanla əlaqəli, həsrətlə dolu çoxsaylı silsilə fikirləri mövcudur. Bunun ən yadda qalan, tarixiləşən, əbədləşən fikirlərinin “Gülüstan” poemasında yer almasıdır. Çoxumuza məlum olduğu kimi o, “Gülüstan” poemasını 1958-ci ildə qələmə almışdır. Bəxtiyar Vahabzadə çox çalışsa da həmin illərdə bu poemasını mətbuata çıxara bilməmişdir. Lakin 23-26 oktyabr 1960-cı ildə “Şəki fəhləsi” rayon qəzetinin redaktoru, cüssəli və cürətli Məhyəddin Abbasov bu cəsarəti öz üzərinə götürmüşdür. Bu hadisə nə dərəcədə qürurverici olsa da, həmin andan Bəxtiyar Vahabzadə ilə “Gülüstan”ı çap edən Məhyəddin Abbasovun qara günləri başlanmışdır. Əslində Bəxtiyar Vahabzadə heç bir qəbahətə yol verməmişdir. Sadəcə olaraq doğma vətəni olan Azərbaycanı bütöv görmək istədiyini dilə gətirmişdir.

Bəxtiyar Vahabzadə özü bu haqda fikrini belə izhar edir: “... o gündən mənim ağır günlərim başladı. Yazılarımı mətbuata və radio-televiziya buraxmadılar. Haqqımda böhtan dolu məqalələr çap olundu. “Gülüstan” və ana dili haqqında yazdığım “Ana dili”, “Oğluma”, “Latın dili”, “Riyakar” adlı şeirlərim tənqid hədəfinə çevrildi. Bu hadisədən bir qədər əvvəl çap olunan “Köklər, budaqlar” kitabım rəsmi surətdə qadağan edildi, kitabxanalardan yığıldırıldı”.

“Gülüstan” poemasında vətənpərvər şairimiz Bəxtiyar Vahabzadə İran şahının qanlı rejimi və V.J.Leninin “xalqlar həbsxanası” adlandırdığı çar Rusiyasının Vətənimizi iki, üç, dörd yerə (İranda qalan, Dağıstanda qalan, ermənilərdə qalan, Gürcüstanda qalan və Azərbaycan SSR) parçalayan müstəmləkəçilik siyasəti haqlı olaraq ifşa və tənqid olunmuşdur. Doğru söz isə həmişə açı qarşılanmış, tənqid olunmuş, bu fikirlərin müəllifləri isə, ya həbsxanaya və ya xud dar ağacına göndərilmişdir. Doğurdan da dünya yalançı dünyadır, fani dünyadır, haqq-ədaləti tapmayan dünyadır.

Bir məsələni də unutmayaq ki, dörd bir tərəfimiz millətçi, şövinist, işğalçı, millətlər və dövlətlərlə əhatələndiyi halda, artıq neçənci əsrdir ki, biz bunlardan dərs almırıq, özümüz-özümüza yetərinə qiymət vermirik, bir-birimizi və milli marağımızı müdafiə etmirik, Bəxtiyar Vahabzadə kimi milli qeyrətli ziyalılarımız millət xeyrinə bir fikir söylədikdə, biz də qoşuluruq bizi istəməyənlərin cərgəsinə, özümüz-özümüza qənim kəsirik. Çox haqlı olaraq belə məqamları Bəxtiyar Vahabzadə özünəməxsusluqla cavablandırır.

*Qurtarıb özgənənin əsarətindən,
Düşdük özümüzün əsarətinə.*

“Yaşaya-yaşaya yaşamayan var” şeiri də Bəxtiyar Vahabzadənin yuxarıda söylədiyimiz fikirlərə başqa tərəfdən yanaşmadır, beləcə insanlarımızı tutarlı “tövhe”dir.

*Sən bütün sülardan qupquru çıxdın
Düzəlir ən çətin işin bir anda.
Kim deyər bilər ki, bir yol kərxan,
Məgər danışdın ki, kərxasan da...
Susmaqdır ən böyük silahın sənə
Olmadı heç zaman “günahın” sənə.*

Əlbətdə belələri ilə təkəcə Bəxtiyar Vahabzadə deyil, hər birimiz üz-üzə qalırıq. Təəssüflər ki, acizlik, edirik biz də belələrinə qoşularaq susuruq. Amma Bəxtiyar Vahabzadə susmur, sözünü deyir, dünyəviləşdirir, hamıya çatdırmaqdan çəkinmir, onu gözləyən bələlərdən qorxmur. Lakin onun ən başlıca böyüklüyü orasıdır ki, xalqı həmişə birliyə çağırmış, birliyə səsləmiş və millətin ən böyük hədəfi olan düşmənlərinə yönəltməyi bacarmışdır.

Söylədiyimiz son fikirlə əlaəqli Bəxtiyar Vahabzadə millətimizin istiqamətini özümüzə deyil, uzun əsrlik milli düşmənimizə yönəldir və "Satqınlıq" şeirində üzünü xalq qəhrəmanı Babəki düşmən əlinə verən səhl-Sumbata tutur:

*Səhl-Sumbat,
Sata bildin
Nəyi-nəyə, kimi-kimə?
Tək olsaydın, heç adını tutmaz idim,
Mikrob kimi ələnmişən tariximə.
Babəklərin sinəsilə yol açdığı
Zirvələrə çatmaq üçün,
Dərə keçdik,
Təpə aşdıq.
Bu yollarda
Neçə-neçə həməzlərlə,
Sumbatlarla qarşılaşdıq.
Satqınların hiyləsindən.
Neçə-kərə
Tarix endi zirvələrdən dərələrə,
Bu hiyləgər xəyanətlər
Tariximin neçə-neçə varağın ləkələdi,
Bir ölkəni yaraladı,
Neçə yerə paraladı.*

Erməni Sumbatın xəyanətini, ən azından "Babək" filminə baxanlar yaxşı bilir. İndi gəlin görək, bu xəyanətdən nəticə çıxarıb, dost və düşmənimizi tanımaqda dəyanət göstəririkmi? Tarixi hadisələr, halal-hazır Qərbi Azərbaycan torpaqlarımızı, Zəngəzuru, Dilican dərəsini, Göyçəni, günümüzdə isə Yuxarı Qarabağı erməni Sumbatlara verməmişik ki? Vermişik, əlimizi də çənəməizə söykəyib gözləyirik ki, kimsə erməninin başına "ağıl" qoyacaq və onlar da öz xoşlarına Qarabağı tərk edəcəklər. Heç birimiz tarixdə baş verənləri başa düşə-düşə hərəkətə keçmək istəmirik. Axı, hansı işgalçı öz könlü ilə ələ keçirdiyi torpaqları sahibinə qaytarmışdır? Bəsdirin də! Nəticə çıxarın, hərəkətə keçin. Bir-birinizə qarşı deyil, düşməne qarşı. Bəxtiyar Vahabzadə bütün bunları bilir, müşayət edir və hündürdən bizi ayıltmaq üçün hayqırır.

*Səhl-Sumbat!
Yollarıma diyirlədin
Xəyanətin ilk daşını
Üzündəki gülüş ilə
Sən axıtdın
Bir ölkənin göz yaşını
Bu gülüşlə
Xəyanətin zəhərinə
Bal qatmışan
Bu gülüşlə
Anamızı ağlatmışan.*

Doğrudan da erməni hiyləsini, yalançı gülüşünü, arvadını, bacısını, qızını yeri gəldikcə kiminsə yatağına belə, salmaqdan usanmayan və istəyinə nail olan erməniləri bizlər azmı görüb? Bəs nəticəsi, nəticəsi köhnə qaydamızla-gördük, amma unutduq, nəticə çıxarmadıq, millətimizin gələcəyini fikirləşmədik. Hər şeyi əla bilir, amma əməl etmirik. Elə onun nəticəsidir ki, erməniyə də, rusa da, ləzgiyə də, gürcüyə də, farsa da uduzmuşuq. Bəxtiyar müəllimsə əsl Azərbaycanlı türkü simasını saxlamaqla, bizləri səsləyir və özünə gəl deyir tövsiyyələrini belə davam etdirir:

*Sən həmişə yanımcıca hərənirsən,
Sağımızda Səhl-Sumbat,
Solumuzda Səhl-Sumbat
Can atırıq zirvələrə-
Yolumuzda Səhl-Sumbat.
O Sumbatdan törəyənin
Soyu-Sumbat
Huyu-Sumbat
Dili mənim,
Əli qənim.
Qazır mənə quyu Sumbat!
Gah quzeydən, gah güneydən
Baş qaldıran yel kimisən.
Namərdliyin yol yoldaşı,
Kişiliyin qənimisən.*

Bəxtiyar Vahabzadənin son sözüə istinadən deyim ki, ermənilərlə və digər əcnəbilərlə bizlər, bir çox məqamlarda kişiliyimizə söykənərək, milli düşmənlərimizə güzəştə getmişik. Əslində isə əsl kişi, qarşısındakı əsl kişiə güzəştə gedə bilər, erməniyə yox, xristiana yox, xristian dünyası-kışiliyi çoxdan çeynəyib udub və üstündən də su içib. Əgər şübhə yeriniz varsa televizora baxın, internetdən oxuyun və özünüz təhlil etməyə cəhl edin ki, heç nəyə şübhə ilə yanaşmayasınız.

İstedadlı şairimiz yaşadığı şərəfli illərinin, günlərinin hər birində ətrafında, dünyada baş verənlərə biganə qalmır, deyilən sözlərlə görülən əməllər arasında tarazlıq pozulursa, ona öz münasibətini bildirir. Belə bir qeyri adilik azadlıq, demokratiya prinsipləridir ki, şair bu ifadələr üzərində dünya siyasətçilərinin bir oyun oynadığını çıpaqlığı ilə hündürdən onların üzünə çırpır, gözəl sözlərin kölgəsində gizləndiklərini fəş edir.

*Azadlıq, Səadət, demokratiya!
Bu gözəl sözlərə dünya əl çalır.
Əslində hər biri bir kələk, rıya
Mənim bu sözlərə yazığım gəlir.*

*Hüquqlar tapdanır bu kəlmələrdə
İnsanın sinəsi zülmə yol olur.
Azadlığın özü olmayan yerdə
Qaydadır, həmişə sözü bol olur.*

Bu həyatı yaşamış insanlar şairin söylədiyi sözlərin hikmətini hər gün eşitmiş, görmüş və sözlə əməlin bir-birini tamamlamadığının şahidi olmuşlar. Bu sözlərin sahibləri hansısa bir siyasi şəxsin, millətin, dövlətin axırına çıxmaq istəyəndə hər üç kəlməsinin ikisi ya azadlıq, ya demokratiya, yaxud da insan haqları, hüquqi bərabərlik olur, irad tutulur, özü qala-qala başqasına “don” biçilir. Dediyimiz prinsip günümüzə daha da şiddətlənib, daha da çoxalıb, “şablon” bir təzyiq vasitəsinə çevrilib. Bilindi ki kimi son illər xristian yürüşü daha çoxalıb, böyük vüsət alıb və islam dünyasına, türk dünyasına yönəlib, səlib yürüşünə çevrilib. Qərb və Avropa xristian dövlətləri, ABŞ həmişə olduğu kimi, bu gün də bu siyasətin öncülləridirlər, sözdə bir, əməldə başqa. Onlar qan tökmək-

də, ev yıxmaqda, ana və uşağı göz yaşı içində boğmaqda, ölkələri xarabazarlıqlara çevirməkdə davam etdirməkdədirlər.

Belə “müəlliflər” o dərəcədə qəddardırlar ki, tökülən qanlar, insan əzabları onları ayıltmır, bişərəf əməlləri ilə fəxr edir, özlərini daha öncül, ağıllı hesab edir, fəxarət duyğuları ilə yaşayırlar.

Şair azadlıq, haqq-ədalət sözünün əsl mahiyyətini tapdananlara, həmin söz və ifadələrin əsl mahiyyətini anlatmaq üçün deyir:

*Dəmə, əsarətin, zülmün, zillətin
Ənlik-kirşanıdır bu gözəl sözlər,
Azadlıq yolunda can verənlərin
Tökülən qanıdır bu gözəl sözlər.*

Azadlıq yolunda qan tökən dövlətlər, insanlar sırasında Azərbaycan bəlkə də dünyada birincidir. Çünki Azərbaycan türkü öz azadlığı, müstəqilliyi, milli-mənəvi dəyərləri, namusu, qeyrəti yolunda zaman-zaman qan tökməli olmuşdur. 1990-cı il 19-20 yanvar erməni-rus cütüyünün Bakıda, Şimali Azərbaycanın bir çox bölgələrində tökdüyü qanların şahidi, həm də millətini çox sevən şair Bəxtiyar Vahabzadə olmuşdur. Bu dövrə qədər rusların 1917-1918-ci illərdə də Azərbaycanın azadlığına qarşı çıxmış, sonsuz sayda qan tökmüşdür.

Onlar Rusiyanın özündə də az qan tökməmiş, Rusiyada haqqa, ədalətə söykənən bir dövlət yaratmaq iddasında olmuşlar. Ancaq reallıq tam başqa yönlü olmuşdur. Bunları yaxşı bilən Bəxtiyar Vahabzadə yazır:

*Dünən öz haqqını istəyəndə sən
Dünyanın gözündə haqq idi qəsdin.
Bu gün öz haqqını özgəsi səndən
Umanda sən onun başını kəsdin.*

Ruslar rusiyanın özündə və ələ keçirdikləri çoxsaylı türkdilli xalqları el demiş qılıncdan keçirmiş, Sibirin şaxtalı düzlərinə sürgün etmiş, misli görünməmiş əzab-əziyyət vermişlər. Azərbaycan isə deyilən dövlətlər, millətlər sırasında ən çox heç nəsiz itirən, məhv olan, torpaq itirən, ziyalı itirən, təbəqə itirən bir xalq olmuşdur. Əlbətdə milli düşmənimiz olan erməni faktorunu da bu hadisələrdə unutmaq olmaz. Bütün bunlar bir növ vətənə, xalqına bağlı Bəxtiyar Vahabzadənin gözü önündə baş verdiyindən, itirdikləri-

mizə biganə qala bilməmiş, sözdə gözəl, əməldə alçaqlıqlar edən-lərə ürəyindən gələnleri deyir.

Söylə, bəs dünəni nə tez unuttun?

Yenə "haqq" dəyənin tökülür qanı.

Özün bağırdığın azadlıq hamı?

Dünən bağırdığın azadlıq hamı?

Bu yol bu gün də davam edir, istər Rusiyada və istərsə də aparıcı dövlətlər adlanan ölkələrdə və ümumilikdə əsasən irili-xırdalı bütün xristian ölkələrdə. Belə siyasət, belə mənəviyyatsızlıq əbədi-yaşara çevrilib. Deməli Bəxtiyar Vahabzadə həmişə haqlı olacaqdır. Bunun bariz nümunəsi isə Bəxtiyar Vahabzadənin "Haqqa haqsız dedilər" şeiridir ki, o, bu əsərini fələstinlilərin başına gətirilən ədalətsizliyə, haqsızlığa, mənəviyyatsızlığa həsr etmişdir.

Yasir dedi: -Bilirəm

Torpağında əylənən

Zorakı mənəmliyi

Ağasından öyrənən

Düşmənimin qəsdini,

Qaytarın Fələstin!

Haqqını çeynədilər,

Ona haqsız dedilər.

Çox qəribədir, Fələstinə qarşı edilən haqsızlıqlar hazırda da davam etməkdədir, Azərbaycanın qərbində, Qarabağda olduğu kimi. Ən çox əziyyət çəkən dövlətlər isə nisbətən ərazi və əhalisi cəhətdən kiçik olan ölkələrdir. Lakin Fələstində bu əksinədir. Çünki onun düşməni təkcə Təl-əvəvib olmayıb, başda ABŞ olmaqla, bütün xristian dövlətləridir.

Bəxtiyar Vahabzadə dövlət başçısı qismində Yasirin dilindən daha sonra fikrini belə açıqladı.

Yasir dedi: -Bir ölkə

Öz haqqına güvənər,

Qüvvətinə güvənməz.

Buna da əhəmiyyət verən olmadı. Onun bircə səbəbi var. Bircə islam xristian aləmini "udar". Amma geci-tezi var deyiblər. Mən deyərdim ki, ikinci dünya müharibəsindən sonra Fələstinin başına gətirilənlər bizim başımıza gətirilir.

Yasir dedi: -Millətim

Yurdundan qaçaq oldu,

Yadlara yamaq oldu,

Bundan dünya halidir.

Bu eyni ilə Azərbaycanın da başına gətirildi. Qərbi Azərbaycandan (indi Ermənistan adlanan) 250-300 min Azərbaycan türkü öz doğma ata-baba torpaqlarından qaçaq düşdü. Bununla kifayətlənməyən ermənilər, onların əsas havadarları ruslar, fransızlar, ABŞ və digər xristian ölkələri, beynəlxalq aləmdə tanınmış Azərbaycan sərhədlərini keçərək Dağlıq Qarabağdan üç dəfə böyük ərazisi olan 7 rayonu (bölgəni) tutdular və Dağlıq Qarabağda daxil olmaqla bir milyondan artıq azərbaycanlını qaçqın-köçkün etdi, öldürdüyünü öldürdü, qırdığını qırdı, eybəcər faciələr yaratdı, bu torpağın nəyi varsa qamarladı, türk-müsəlman izlərini yer üzündən sildilər. Yazıq xalq, yazıq onun düşünən beyinləri, onun Bəxtiyar kimi vətənpərvər və qeyrətli oğulları, dünyada təklənən Azərbaycan, Fələstin.

Yasir dedi: -Bu nədir-

Yersiz gəldi, yerli qaç?

Elə Yasirin dediyi kimi də oldu. Fələstin torpaqları onun tarixi vətəndaşlarından təmizləndi, dünyanın dörd bir yanına səpələnmiş yəhudilər, toparlanaraq buraya köçürüldü.

Həmin siyasət bir nümunə olaraq Azərbaycanda da həyata keçirildi. Dünyanın başqa-başqa ölkələrində yaşayan ermənilər Laçına, Kəlbəcərə, Qubadlıya, Cəbrayıla, Füzuliyə, Ağdama, Şuşaya, Xocalıya və s. yerləşdirildi, bizlərə isə erməniyə silah qaldırmaq qadağan edildi.

Bəxtiyar Vahabzadə təkcə Azərbaycanın deyil, bütün dünyanın haqq-ədalət sevən şəiridir, millətindən, dinindən, dilindən asılı olmayaraq hamıya mənsubiyyəti var, hamıya düzlük, paklıq arzulayan bir şəiridir.

Bəxtiyar Vahabzadə öz yaradıcılığında dünyada baş verən hər cür hadisələrə, haqsızlığa, ədalətsizliyə öz etirazını bildirən bir yaradıcı olmuşdur. Ancaq dəfələrlə qeyd etdiyimiz kimi onun yaradıcılığında vətənlə bağlı, torpaqla bağlı yaxşı, yaxud pis, nöqsanlı nəyimiz varsa dilə gətirmişdir.

Sovetlərin çökməsi ərəfəsində bizim hərbi zəifliyimizdən istifadə edən erməni-rus cütlüyü, növbəti dəfə xalqımızı arxadan vurmağa başladı. Xalq toparlandı, Bəxtiyar Vahabzadə, Ziya Bünyadov və digər milli ziyalılarımızın, alimlərimizin ətrafında cəm oldu, inqilab etdi, müharibədən, üstünə yürüdülmən silahdan çəkinmədi, neçə əsrlik rus zülmünə qarşı çıxdı, ya ölüm, ya qalım savasında mərdanəlik göstərdi və inqilabçı şair dedi:

*Biz mərdü-mərdanə döyüşə girdik,
Haqsız çatdırdıq öz cəzasına.
İnqilab-zamanın, əsrin səsidir.
İnqilab-kişilik nümunəsidir
İnqilab-mərdliyi şərəf, şan etmiş.
Arxadan vurmağı qadağan etmiş.*

Məkrli düşmən növbəti kələklərə əl atır, içərimizdəki erməni, rus südü əmərək böyümüş, adı Azərbaycan vətəndaşı, cismi erməni olan, erməni-rus cütlüyünə xidmət edən şərfəsiz nakişilərdən istifadə etməyə başlayır. Erməni südü əmməyi ilə fəxr edənlər millətimizə ermənidən betər qənim kəsilməyə girişdilər, millətimizi şərlədilər, yalançı ifadələri ilə birimizi digərimizə qarşı qoydular, böhtanlar uydurdular, talançılığa girişdilər, dini-imanı, Tanrını dandılar, yüksək milli-mənəvi dəyərlərimizi tapdadılar, özlərini qəhrəman elan etdilər, əsl kişilərimizi meydandan uzaqlaşdırdılar, milli düşmənlərimiz olan erməni-rus cütlüyünə yaltaqlıq etməyə başladılar, düşməne açıqdan açığa xidmətə üz tutanda Bəxtiyar Vahabzadə bu nadanlığa dözməyib dedi:

*Yoxdur əvəzimiz yalançılıqda,
Bu ona şər atır, o buna böhtan.
Yurdu dağıtmaqda, talançılıqda,
Azadlıq qorxudan, allah xofundan.*

Yəni böyük şair, böyük ziyalı olan Bəxtiyar Vahabzadə milli dərdlərimizi göstərərəkən bunun səbəblərini və səbəbkarlarını həm də kənarda yox, özümüzə axtarmaq zorunda qaldı. O, deyilənlərlə yanaşı, bir çox müşküllərimizin səbəbini həm də köhnə vərdişlərlə yaşamağımızda görür. Odur ki, Bəxtiyar Vahabzadə "Məqam" adlı şeirində milli xarakterimizə pərçimlənmiş bəzi müşkül köhnə cəhətlərinə diqqəti cəlb edir:

*Çayı keçmək üçün çırmənınca biz,
Erməni keçibmiş çayı bayaqdan.
Yastı bir təpəni dırmaşınca biz,
Erməni burnunu göstərdi dağdan.*

Reallıq həmişə belə olmuşdur. Görəcəyimiz işlərə gecikmək bir şəkər olmuş, əşii... sözü dilimizdən düşməmiş, gecikdiyimizi anlayanda, başımızı dik tuta bilməmişik, ehtiyatlı olmağı, düşməni, onun felini saymamışıq və bir çox məsələlərdə uduzmuşuq. Bütün bunların şahidi mən özüm də döyüşlərdə olarkən müşayət etmişəm. Təbil səsində bizlərə böyüklük edənlər hə-desələr də ya gecikmişlər və ya tam olaraq yerinə yetirməmişlər. Eyni nöqsanlar bütün rayonlarımızın işğalında təkrar olunmuşdur.

*Heç bir iş görmədən havayı, yersiz,
Hində xoruzlanmaq adəti bizdə.
Bazarda baş çəkib at seçincə biz,
Erməni at çapıb eşiyimizdə.*

Bu xasiyyətimiz beynəlxalq qurumlarda apardığımız danışıqlarda da özünü göstərir. Biz oturub gözləyirik ki, əks tərəf biz fikirləşənləri, arzu etdiklərimizi düşünməlidirlər və bizim xeyrimizə qərar çıxarmalıdırlar. Ancaq, sonda əvvəllər olduğu kimi yenə də uduzmuşuq. Tarixin gedişatında olanlardan nəticə çıxarmırıq, dərs almırıq və bütün bunları bilən ermənilər, ruslar və bizləri istəməyənlər eninə-boyuna öz xeyirləri, məkrliyi üçün istifadə edirlər və bizsə sonradan deyirik:

*Bizimki gətirmir, vallah bu dövrən,
Elə bil işləyir əleyhimizə
Biz kürd basdırırıq yumurtamızda,
Erməni cücəsi boylanır bizə.
BMT kürsüsü! Ucadan-uca
Birini qaldırır, birini qırır.
Biz öz haqqımızı başa salınca,
Erməni zoruna haqq qazandırır.*

İçini yandıran bu qəbildən olan digər vəziyyətləri də şair sayır, dilə gətirir və təbii olaraq niyə biz beləyik? –sualına gəlib çıxır, rəvac verir və növbəti poetik mühakimələrində aşağıdakı qənaətə gəlir.

*Bir yol var; o yolu biz keçməyincə,
Köhnə qapımızı dəyişməyincə,
Nağıla uymağı unutmayınca,
Vaxtın sükənini bərk tutmayınca,
Zaman axarını, vaxt axarını
Axan qanımıza biz qatmayınca,
Vaxtilə hər şeyə qadir millətim
Zəlil durumuna can yanmayınca,
Bu miskin halını unutmayınca,
Tarix ruhumuzu utandıracaq.
Gələcək nəsillər bizə yad kimi,
Məhkəmə quracaq, divan quracaq,
Nəvə babasına damğa vuracaq.*

Gəlin şairin fikirlərini qəribəsinə salmayaq, reallıqlarla barışaq, özümüzə gələk, yaxşı-yaxşı düşünək, götür-qoy edək, xeyli əvvəllərdən başlayan nöqsanlarımızdan əl çəkək, özümüz-özümüzü imtahan edək, lap elə mühakimə edək, böyük sərkərdəmiz, şah babamız, Şah İsmayıl Xətəidən, Səfəvilərdən və digərlərindən dərs alağ, qəddimizi düzəldək, beynimizi düşmənlərimizin məhvində kökləyək, nəticə əldə edək, intiqamı qiyamətə saxlamayaq, sonda qürrelənək, başımızı uca tutaq, babalarımızın ruhunu şad edək və bir daha qüsurlara yol verməyək.

Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı ümumilikdə şeir formasından asılı olmayaraq, şairin mənəvi, ruhi fikir axtarışlarını, onun həyat və zamanın ən mühüm məsələlərinə fərdi münasibətini özündə ehtiva edir. Buradan da şairin poeziyasında yeni, mühüm keyfiyyətlər əxz etdiyini, milli müstəqillik ideyasının onun yaradıcılığında daha zəngin, həyatı boyalarla daha qüdrətli olduğu aydınlaşır. Ümumilikdə isə Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı, lirikası, zamanla, əsrin siyasi-ictimai və ümumdünya hadisələri ilə üzvi əlaqədə inkişaf etmişdir-qənaətimizdir.

Bəxtiyar Vahabzadənin XX əsrin sonları və XXI əsrin əvvəlləri illərinin yaradıcılığını bir küll halında nəzərdən keçirərkən hər şeydən əvvəl bunlarda milli müstəqillik mövzusunun çoxcəhətliliyini müşayət etmiş oluruq. Milli müstəqillik ideyası, onun özünü dərk etmək, əsarət və azadlıq, Azərbaycan türkünün milli mənliliyi,

türkçülük, millətin çağdaş durumu, Tanrı qarşısında insanın etirafı və s. kimi xüsusiyyətləri ilə diqqəti daha çox cəlb edir. Şairin "məni" bütünlüklə bu anlayışları özü üçün dərk etməklə məşğuldur.

Milli müstəqillik böyük şairimiz Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığında hər şeydən əvvəl özünü dərk etməkdir. Özünü dərk etmək üçün isə dəyərli şairə görə xalq, millət özünə qayıtmalı, milli-mənəvi dəyərləri, öz ləyaqət və mənliliyini qoruyub saxlamalıdır. Bəxtiyar Vahabzadə bir çox şeirlərində bu ideyanı xüsusi və ayrıca şeir mövzusu səviyyəsində ərsəyə gətirmişdir.

Bəxtiyar Vahabzadə üçün milli azadlıq, torpaq bütövlüyü ağırlıq dərəcələrimizdən biridir. O, bu dərəcəni "Güləstan" poemasında dedikləri ilə bitirməyib, çoxsaylı şeirlərində dəfələrlə dilə gətirib. 1981-ci il 23 yanvarda Cənubi Azərbaycanda yaşayan əzəmətli şairimiz Şəhriyar Şimali Azərbaycanda, daha dəqiqi Bakıda yaşayan böyük şairimiz Bəxtiyar Vahabzadə ilə telefon vasitəsi ilə təmasda olmuşlar. Onların hər ikisi bir-birləri ilə böyük həyacanla danışmalı olmuşlar. Dünyanın dəhşətli biabırçılığı bu torpağın payına düşüb. Qardaş-qardaşla öz elində-obasında görüşə bilmir, qardaşlar arasında böyük çəpər var, onların bir-birlərinə boylanmalarına belə, imkan verilmir, üstlərinə silah qaldırılır, qazamatlara atılır. Bu cür milli dərəcə necə alovlanmayasan, yanmayasan, millətin, onun ziyalısının burada hansı günahı var, ürəklər parçalanmasın-neyləsin?!

*Telefon telləri, sizə bu axşam,
Həsrətin nə boyda ehtiyacı var.
Xəttin o başında ustad Şəhriyar.*

*Həmişə bir vurub ürəklərimiz,
Çox da ki, yüz ildir göz-gözə möhtac.
Səsimi aparın Şəhriyara siz,
Telefon telləri, söz-sözə möhtac.*

*Çox uçduq ardınca fikrin, xəyalın.
İndi də əməlin zamanı gəlmiş.
Bütöv bir torpağa haqqı olanın
Tük kimi bir telə gümanı gəlmiş.*

*Bizim bir kimsəyə qərəzimiz yox.
Biz iki qardaş, bir anamız var.
Bir böyük torpağın iki oğluyduq.
Orda Şəhriyaram, burda Bəxtiyar.*

*Dərs varmı tarixin dərsindən artıq?
Bizi tapdadılar...yenə cücərdik.
Əgər özümüza inanmasaydıq
Uçurum dərələrdən necə keçərdik?*

*İnamdır yaşadan bizi, ey ustad,
O bizi yaşatdı, biz də arzunu
İnam ölməyibse qurtarmaz həyat,
Həyatın sonudur inamın sonu.*

Ustad Bəxtiyar Vahabzadənin, ustad Şəhriyarla telefon danışqlarına həsr etdiyi "Eyni yaşadıq" şeiri xeyli həcmdədir. Mən ondan bir qismini burada xatırlatdım. Bu barədə Bəxtiyar müəllimlə xudmani söhbətlərimin birində soruşmuşdum. Ağlamaqdan özünü güclə saxladı. Əlini göylərə tutub Tanrıdan imdad istədi, onun özündən-özünə şikayət etdi, "belə də zülm olar?-dedi. Gördü ki, mən də yuxalmışam-"özünü ələ al!" -dedi. Otağa xeyli sükut çökdü, çay gələndə - "hə çayımızı içək, söhbəti dəyişək -deyib, mənə başqa sualla müraciət etdi.

Doğurdan da dünya natarazdır. Özün-öz evində oturduğun yerdə, iki eybəcər sənin evinə gəlir, utanmadan -qızarmadan ev mənimdi -deyir, səsinə çıxaranda səni məhv edir.

Görün bu xalq hansı dərdləri, iztirabları öz içərisindən, daxili dünyasından, gündəlik həyatından keçirib və hazırda da keçirməkdədir. Öz elində-obanda dost-doğma qardaşınla görüşə bilmirsən, hal-əhval tuta bilmirsən.

Bəxtiyar adı və nazik sim, tel olmaq istəyir, ta ki, Şəhriyarla üzbə-üz ola bilsin, səsinin simlər vasitəsi ilə görüşü təbii ki, onu qane etmir. Dərdimizin böyüklüyünə baxın ki, 45 milyondan artıq Azərbaycan türkü farsın əsarətindən, 10 milyon Az. SSR-dən, bir neçə milyon Georgidən, bir neçə milyon Dərbənd ətrafından olan

əhalimiz rusun əsarətindən bir-birləri ilə görüşə bilmirlər, dərdlərindən-odlarından xəbərdar ola bilmirlər.

Bəxtiyar Vahabzadə milli-mənəvi dəyərlərə, vətənə, xalqa, millətə o qədər bağlıdır ki, ağzından alov püskürür, üsyan edir, bu ədalətsizliyə dünya biganə olduğu halda, o, dözə bilmir, torpaqlarımızın bütövlüyünün zamanının gəldiyini söyləyir, ona haqqımızın, mənəvi və hüquqi əsası olduğunu elə telefondaca bildirir.

Kökə bağlılıq başqa şeydir, millət qeyrəti çəkmək başqa şeydir, doğma dil və dövlətçiliyə bağlılıq başqa şeydir. Bunların hamısı Bəxtiyar Vahabzadənin canından-qanında yetərincə idi. Elə bu və digər milli ruh məsələlərinə görə hamı onu sevmiş, indi də Bəxtiyar Vahabzadə deyəndə ya doluxur, yaxud ayağa qalxırlar.

Bəxtiyar Vahabzadə istər böyük Şəhriyarla danışığında, istərsə də başqa təmaslarında Şimallı-Cənublu Azərbaycanı qoşa qardaş sanmış, bu torpağı hər iki qardaşın anası olduğunu söyləmiş, ananın balasından ayrı rahat yatacağının mümkün olmadığını dilə gətirmiş, qardaşları ayağa qalxmağa, üsyan etməyə çağırmış, qan tökülməkdən də qorxmadığını dəfələrlə bildirmişdir, öz haqqımızı tələb etməliyik demişdir. O, Şəhriyarla söhbətində inamlı olmağı, insanları inama səsləməyi məsləhət görür, inamın bizi yaşatdığını, inamın ölmədiyini, inam həm də millətdə həyata həvəs, öz arzusuna çatmağın rəhni olduğunu söyləmiş, ona inamlı olmağı tövsiyə etmişdir. Böyük şair Azərbaycanın əleyhinə həm Şimalda, həm də Cənubda bayquş kimi əcaib və yalan ifadələr işlədənlərin ağzının yumulmasını istəyir, şərdən-böhtandan əl çəkmələrini hayqırır.

Susun, ey bayquşlar, yazıqdır insan,

Sizdə bir azacıq insaf varmıdır?

Bu bəşər övladı eşq ucbatından

Dünyaya gəlməkdə günahkarmıdır?

Reallıq budur, bəşər övladı özü-öz başına bu dünyaya təşrif buyurmur. O, qarşılıqlı eşqin, məhəbbətin yekunudur. O, doğulanda kimisə aşağılamaq, kimisə öldürmək, kimisə Ana torpağından ayırmaq məqsədi ilə bu dünyaya göz açmır. Təzadlar, sonradan, bəzəddərlərin, Tanrıdan xəbərsizlərin, qanı iyrəncələrin əli ilə yaraşdırılır. Bu narahatçılığın yekunu Bəxtiyar dilində belədir:

Zamanın dolanbac pələlərindən

*Keçmək istəyirəm, keçə bilmirəm
Narahat, çırpınan dünyamızda mən,
Necə rahat olum, necə, bilmirəm?*

Farsın tənəsi ilə uzun illərdir üzleşən Cənubi Azərbaycan türkləri Amerikaya, Kanadaya, Avropa dövlətlərinin hamısına, qardaş Türkiyəyə üz tutmalı olmuşlar, vətən həsrəti ilə qəlb ağrısı yaşayırlar. Şimali Azərbaycanda isə ruslar tərəfindən torpaqlarımız ermənilərə, gürcülərə, Rusiya daxilindəki ləzgilərə (uqrofin türk tayfalarına) calağ edilmişdir. Mənim hesablamalarım görə, bir neçə il bundan öncəyə qədər, özünü azərbaycanlı türkü sayan insanların sayı 75 milyon olmuşdur. Bunların hamısının Ana vətəni Azərbaycandır. Ancaq, onlar həmişə öz vətənlərindən sıxışdırılmışlar, hətta hazırkı Ermənistanda bir nəfər də olsun Azərbaycan türkü öz vətəninə qalmayıb. Gürcüstan və Dağıstanda isə onların miqdarı on dəfədən də çox azaldılmış, deportasiyaya məruz qalmışlar.

Günümüzün Şimali Azərbaycanında isə ruslar şüurlu olaraq bu xalqı yox etmək üçün söylənilən qonşularımıza dayaq olmuş, dəstək göstərmişlər, bizləri heç nəsiz, əsassız, sübutsuz harda gəldi güllələmiş, Sibirə sürgün etməklə məhv etmişlər. Bunları yaxşı bilən elin həqiqi oğlu Bəxtiyar Vahabzadə nə etməlidir? Ordusu yox, silahı yox! Qalır birçə yol. Dünya azərbaycanlılarını inqilaba səsləmək.

*İnqilab-hərəkət, inqilab –həyat
İnqilab zülmətdə çıraq yandırır.
Donmuş fikirləri, düşüncələri
İnqilab yenidən dalğalandırır.*

Ancaq inqilab da kor-təbii olmamalıdır. Millət hamılıqla inqilaba hazır olmalıdır, sosial mənbə yaratmalıdır, qalibiyyətin hər məqamını nəzərə almalıdır, sözü ilə əməli üst-üstə düşməlidir, fikir-əqidə birliyi formalaşdırılmalıdır, düşməni yatağından durmağa imkan verilməməlidir, milli-mənəvi Bəxtiyar dəyərlərini, qədim ata-baba qayda-qanunlarını, cəsarətini, olmuşları millət əla bilməlidir, ən başlıcası isə ölümdən qorxmağı unutmalıdır.

Bəxtiyar Vahabzadə təbli vətənpərvər ziyalılarımız, söz sahiblərimiz heç də az olmamışdır. Biz onlardan həmişə danışırıq, tərif

edirik. Lakin gəlin etiraf edək ki, “məqamı” əlimizdən quş kimi “uçurduruq”. Belə fikir sahiblərindən biri də Mirzə Ələkbər Sabir olmuşdur. Onun millətə tövsiyyəsi, sətraltı bildirdiyi fikirlər çox olmuş və elə dediyinin azabını da çox çəkmişdir.

Onun əsas fikirləri birçə kitabda cəmlənmişdir. Lakin bu fikirlərin dəyəri təkcə Azərbaycan türkü üçün deyil, bütün insanlıq üçün önəmlidir. M.Ə.Sabiri çox gözəl anlayan inqilabçı şairimiz, mütəfəkkürümüz Bəxtiyar Vahabzadə onun keçdiyi yola bir növ nəzirə yazmış, M.Ə.Sabir fikirlərinə zamanında dəyər verilmədiyini özünəməxsusluqla nəzmə gətirmişdir.

*Vətən üçün ağlamaq
Sənin payına düşdü.
Gördüyün zülmət gecə,
Əşitdiyin söyüşdü.*

Bəxtiyar müəllimin bu fikirlərini, M.Ə.Sabir yaradıcılığını, keçdiyi yolu bilənlərin hər biri onunla həmfikir olacaqlar. M.Ə.Sabir həqiqətən el yolunda ağlamaqdan özünü “kor” etmiş, zülmə dolu günlər keçirmişdir.

*Zülmələr ədaləti
İtirdi ilim-ilim
İnsan haqqı, hüququ
Ayaq altda bir kilim.*

Bəxtiyar Vahabzadə xalq yolunda, millət yolunda fikir bildirənləri sevir, onları qiymətləndirir və eyni zamanda bizlərdən, mənsub olduğu millətindən M.Ə.Sabir kimi yaradıcılarımızın yanında, bir əsgər kimi dayanmağı tələb edir. Axı, Sabir Vətənə xidmət yolunda nə üçün əziyyət çəkməlidir? Onun günahı nədədir? Millətini, dövlətini istəməyindəmi?

*Balaların evdə ac,
İçin-çölün ehtiyac.
Sən çörək istəmədin,
Sən ədalət istədin.*

Təkcə bizdə deyil, bir çox millətlərdə xalqını istəyənlərə, onlara yol göstərənlərə münasibət, heç də birmənalı olmayıb. Bunu çox zaman həmin milləti, o millətin dirçəlməsini istəyən milli düşmənlər həyata keçirmiş, yaxud nanəciblərə dəstək olmaqla, millətin

oyanışına, özünə gəlməsinə, ayağa durmasına, söz sahibi olmasına imkan verməyənlər olmuşlar. Belə olduqda millətlə yanaşı, ondan çox Sabirlər, Bəxtiyarlar, Şəhriyarlar əziyyət çəkməli olmuşlar, milli diqqətdən kənarda qalmışlar.

Mən göydəki günəşi

Dana bilmirəm –dedin.

Quduz itlər üstünə

Dörd tərəfdən hürüşdü.

Bəxtiyar Vahabzadə burada M.Ə.Sabir fikirləri ilə yanaşı, öz fikirlərini də dilə gətirir, M.Ə.Sabirin yanında dayanır, ona qol-qanad verir. Həqiqət-həqiqətdən göydəki günəş kimidir. O şüadan heç kim qaça bilmədiyi kimi, həqiqətdən də qaçmaq mümkün deyil.

Amma bədxahlarımız, bizləri istəməyənlər işlərini, belə demək mümkünsə qaranlıq gecələrdə görürlər, hansısa bir qarayaxma taparaq, öz xeyirlərinə ondan istifadə edirlər, M.Ə.Sabirə qarşı olmuşlar kimi.

Əsarətin ağrısı,

Qəlbini dağlayarkən,

Hər sətirin, hər sözün

Cəhalətlə döyüşdü.

M.Ə.Sabir fikirlərində, yaradıcılığında, şeirlərində bircə söz, bircə kəlmə bizə yad ola bilməz. O, başdan-ayağa xaiqa köklənmiş bir şəxs olmuşdur. O, çoxlarını oyatmışdır, başına ağır qoymuşdur, milli-mənəvi dəyərləri, başa salmışdır. Əlbətdə hörmətli və milli təfəkkürlü şairimiz Bəxtiyar Vahabzadə də belə təfəkkürlü ziyalı olduğundan M.Ə.Sabiri çox yaxşı anlamış, onun səsinə səs vermişdir, çəkdiyi əziyyətlərə çox heyfizlənmişdir. M.Ə.Sabir kimi ziyalılarımız, millətini sevnələri olmasaydı, XX əsrin əvvəlləri ilə sonu arasında bu qədər irəliləyişimiz, milli fikirlərimiz, düşüncələrimiz bizlərə qismət olmazdı.

Dünyanın gedişatını, irəliləyişlərini, gerilənmələrini gözəl anlayan Bəxtiyar Vahabzadə əlbətdə boş-boşuna M.Ə.Sabiri seçə bilməzdi, onu dəyərləndirməzdi, bir daha millətin gözündə hamının görə biləcəyi bir dağın başına qaldırmazdı.

Amma Bəxtiyar Vahabzadənin özünün etiraf etdiyi kimi, bizim yolumuz çox uzanır. Bundan isə bədxahlarımız daha da çox bəhrələnir, millətimizin ayağa qalxmasına, toparlanmasına imkan vermirlər. Ancaq əvvəl-axır Azərbaycan bütövləşməlidir, itirdikləri torpaqları qaytarmalıdır, millətin özünün yaratdığı milli-mənəvi dəyərləri ilə ömr sürməlidirlər, yaşamaladırlar, dünyaya, onun xalqlarına bir nümunə olduqlarını hamıya anlatmalıdırlar.

Təzadlar!

Təzadlar artır ilbəl

Zaman, öz-özünü necə danır hey.

Gedirik...

Getdikcə qısalmır bu yol,

Çəkirik....

Çəkdikcə dərd uzanır hey....

Gəlin xalq şairimiz Bəxtiyar Vahabzadənin, M.Ə.Sabirin, Şəhriyarın milli yolunu davam etdirək, başqa xalqların özlərinin-özlərinə münasibətinə diqqət yetirək, bizlərə gərəkliələrindən bəhrələmək, düşmən fitvasına getməmək, tarixin bir çox məqamlarında olduğu kimi aldanmayaq, qardaşa, millətə öz şəxsi mənafeyimiz xatirinə arxa çevirməmək, düşüncəli olmağımızı nümayiş etdirək. Bəxtiyar Vahabzadənin dediyi kimi XXI əsrdə də təzadlar çoxdur, bu təzadlar ilbəl artır, zamanın hadisələri özü-özünün əksinədir və bunlardan da milli mənafeələr xeyrinə nəticə çıxarmağı bacarmalıyıq. Artıq bizim getdiyimiz yol, həqiqətdən çox uzandı, qısalmaq bilmir ki, bilmir və bu uzantı millət dərdini daha da artırır, insanı özünə qapanmağa məcbur edir.

Bəxtiyar Vahabzadə təklif edərki ki, ilk olaraq Qarabağı azad edək, özümüzə gələk, qaçqınları öz yurdlarına qaytararaq, ermənilərlə və gürcülərlə “dil” taparaq, vaxtı ilə oranın dost-doğma vətəndaşları olanların heç olmazsa bir qismini öz ev-eşiklərinə yerləşdirək və bununla paralel Dərbəndi unutmayaraq, orada müəyyən milli-psixoloji vəziyyət formalaşdıraq, milləti doğma vətənlərinə-yəni özlərinin və ata-babalarının doğulduqları məkanda yaşamalarına həvəsləndirək.

Milli şairimiz Bəxtiyar Vahabzadənin milli-mənəvi partetləri bunlardan ibarət idi.

Təəssüflər ki, bütün tarixlərdə olduğu kimi bizlər gecikir, nəyi gözləyir bilmirəm, heç o mənə gərək deyil. Millətin bircə fikri var-ay dədə hərəkətə keç!

Bəsdə mürgülədiyin, yatdığın, özündən müştəbehliyin! Qorxaqlıq eləmə, el-obanı geriə sürükləmə, həvəsdən salma, uşaqların arasında biganəlik yaratma, birimizi digərimizin gözündən salma! Bu gün bircə düşmən var. O da ermənidir, kələkbaz, çörəyi dizinin üstündə olan erməni! Onun da əsasən bircə dayağı var-Rusiya. Gəlin əlbir, dilbir olub, onu, “ağ ayını” yola gətirək, onun əsrlər boyu başımıza gətirdiyindən nəticə çıxaraq, Naxçıvanla Azərbaycanın arasındakı Zəngəzuru özümüə qaytaraq, erməni qızlarını ocağımızın başına çıxarmayaq.

Bəxtiyar Vahabzadənin çox zəngin yaradıcılığı olduğunu heç kim inkar edə bilməz. Onun millət sevən, öz vətəni sevmə, dilini sevmə bir şəxs olduğunu da heç kim inkar edə bilməz.

Əlinizdə olan bu araşdırmada isə Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığında deyilənlərlə bərabər əsasən onun milli-mənəvi partretini əks etdirməyə üstünlük verilmişdir. Əlbətdə onun bu yoldakı yaradıcılığının hamısını əhatə edə bilməsək də, tarixi dəlillərlə, Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığından nümunələr göstərməklə, məqalələrini, çıxışlarını araşdırmaqla, Bəxtiyar Vahabzadə kimliyini əziz araşdırmaçılarımıza, alimlərimizə, ziyalılarımıza və bütün oxucularımıza çatdırmaqla, Bəxtiyar Vahabzadənin əsl milli-mənəvi düşüncələrini qabartmağa nail olmaq istəmişik.

Gəlin səmimi olaq! Bəxtiyar Vahabzadə həqiqətən milli bir şəhirdir, milli bir yaradıcıdır, milli bir müəllimdir, milli bir alimdir, milli bir vətənsəvərdir, milli bir mənəviyyətsevərdir və ən nəhayət çoxumuza bir nümunədir və bunların hamısı birlikdə Bəxtiyar Vahabzadə milli-mənəvi partretidir.

Prof. Ziyadxan Nəbibəyli

BƏXTİYAR VAHABZADƏNİN MİLLİ-MƏNƏVİ PORTRETİ

Naşir: Ceyhun Əliyev
Texniki redaktor: Natiq Paşayev
Dizayner: İradə Əhmədova
Operator: Tərlan Quliyeva

Yığılmağa verilib: 12.09.2022
Çapa imzalanıb: 15.10.2022
Tiraj 350, şərti çap vərəqi 11
“Ecoprint” nəşriyyatının mətbəəsində
çap olunmuşdur
Mətbuat pr. 529
Tel: +994 55 216 09 91

Ziyadxan Nəbibəyli Böyük Zəngəzurun axıncı Sultanı, Qarabağ Xanlığının Baş sərkərdəsi, Şeyx Şamilin yaxın dostu və silahdaşı, Azərbaycandan ora silah-sursatla və s. yardım etmiş yeganə şəxs, Bağdadda dini, Odessada tibbi təhsil almış Cəbrayıl bəy Nəbibəylinin (Dünbülbəylini) nəticəsidir. O, zəngin həyat təcrübəsinə malik ziyalılarımızdan olmaqla, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetində Fövqəladə Hallar Şöbəsinin, onunla yanaşı, Qaçqınlarla İş Şöbəsinin müdiri və elə ordaca üç komissiyanın sədri vəzifələrində, Komitə

Sədrinin müavini, nazirlikdə şöbə müdiri, Kollegiya katibi, Elmi-Tədqiqat İnstitutunda direktor müavini, Milli Elmlər Akademiyasında baş elmi işçi, laboratoriya müdiri və s. vəzifələrdə işləmişdir.

Z.Nəbibəyli söylənilən vəzifələrlə yanaşı, publisistika, ədəbi yaradıcılıq, tarix və jurnalistika ilə də tutduğu vəzifələrdən asılı olmayaraq, müntəzəm olaraq, məşğul olmuşdur. O, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin və Azərbaycan Jurnalistlər Birliyinin üzvüdür. "Hüquq" qəzetinin Baş redaktoru, yazıçı-publisistdir. Elmin bir çox sahələrinə – fizika, kimya, fiziki-kimya, ekologiya, hidromotologiya, neft, qaz, kondensat, yeraltı və yerüstü su, fövqəladə hal və hadisə, beynəlxalq hüquq, idarəçilik, iqtisadiyyat, geologiya, din, məənəviyyat, ədəbiyyat, tarix və s. sahələrə aid əsərlər yazmış, üç ixtiranın, iki elmi-təcrübi qurğunun müəllifidir.

Z.Nəbibəyli üç xarici Akademiyanın akademiki, altı Universitetin fəxri professorudur. Ümumilikdə, 2500-dən artıq elmi, ədəbi publisistik, tarixi yazıların müəllifidir. Təqaüdə və Qarabağ Müharibəsi Veteranı olan Z.Nəbibəyli Hökumətin və Komsomolun MK-nın, İran İslam Respublikasının və s. mükafatlarını, fəxri fərmanlarını, "Yeniləşən Dövlətə Dəstək" İctimai Birliyinin üç "Fəxri Diplom"-unu almaqla yanaşı, "Qızıl Qələm", "Xalqının Nüfuzlu ziyalı", "Şərəf", "Araz", "Qalib Sultan", "İctimaiyyətin səsi və ekologiya" qəzetinin "Fəxri diplom"-una, "İlin adamı" diplomuna və "Zəngəzur" Cəmiyyətlər Birliyinin "Fəxri diplom"-una və s. çoxsaylı bu və ya digər mükafatlara layiq görülmüşdür.